

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MARX VE WEBER SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM

Yüksek Lisans Tezi

Ali ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmail HİRA

Haziran 2009

MARX VE WEBER SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM

Yüksek Lisans Tezi

Ali ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Bu tez 24/06/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Ahmet Faruk KILIÇ

Jüri Başkanı

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

Yrd.Doç.Dr. İsmail HİRA

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

Yrd.Doç.Dr. Osman ÖZKUL

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
- ☐ Red
- ☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali ÇELİK

15.05.2009

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler ortaya çıktığı ondokuzuncu yüzyıla nazaran günümüzün karmaşıklaşan toplumlarında daha fazla önem atfedilerek ele alınması gereken bilimlerin başında gelmektedir. Çünkü gerek ulusal, gerek bölgesel, gerekse evrensel anlamda yirmibirinci yüzyıl beklide sosyal bilimlerin ortaya çıktığı yüzyıllardan daha müphem ve daha geniş bir alanı içine dâhil etmiştir. Bu bağlamda yapılacak eleştiri ve tahliller daha fazla önem arz etmektedir. Bu çok anlamlılığın ve nedenselliklerin oluşturduğu günümüz toplumları için sosyal bilimler/sosyolojiler gerekmektedir. Bu çalışma böyle bir noktadan hareketle hem sosyal bilimlere hem de sosyolojiye ait algı ve yaklaşımlarımızı yeniden gözden geçirmemiz gerektiğine olana inançla ele alınmıştır. Özellikle ileriye dönük plan projelerimiz noktasında bizi biz yapan özelliklerimizi de ele alarak oluşturulacak bir sosyal bilim anlayışı geleceğimize ışık tutacaktır. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail HiRA'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yardımlarını ve bana olan inançlarını her zaman yanımda hissettiğim aileme ve dostlarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Ali ÇELİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ORYANTALİZM TEORİK ÇERÇEVE	12
1.1. Bir Doğu Tanımlaması Olarak “Oryantalizm”	12
1.2. Oryantalizmin Tarihçesi.	18
1.3. Modernizm Bağlamında Oryantalizm.....	27
BÖLÜM 2: MARX SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM.....	42
2.1. Marx Sosyolojisi	42
2.2. Marx Sosyolojisinde Doğu	46
2.3. Tarihsel Materyalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı	49
2.4. Marx Sosyolojisinde Oryantalist Söylem.....	54
BÖLÜM 3: WEBER SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM.....	65
3.1. Weber Sosyolojisi.....	65
3.2. Davranış Kuramları, İdeal Tip ve Akla Uygunluk.....	66
3.3. Weber Sosyolojisinde Oryantalist Söylem.....	72
3.3.1 Kapitalizm ve İslam.....	77
3.3.2 İslam Toplumu ve Patrimonyalizm	78
SONUÇ	88
KAYNAKLAR.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	104

Tezin Başlığı: “Marx ve Weber Sosyolojisinde Oryantalist Söylem”**Tezin Yazarı:** Ali Çelik**Tezin Danışmanı:** Yrd. Doç. Dr. İsmail Hıra**Kabul Tarihi:** 24.06.2009**Sayfa Sayısı:** İİİ (ön kısım) + 98 (tez)**Ana Bilim Dalı:** Sosyoloji**Bilim Dalı:** Sosyoloji

Ondokuzuncu yüzyıl egemenlik ilişkilerinde Batının söz sahibi olduğu bir döneme karşılık gelmektedir. Bu üstünlük sadece askeri alanla sınırlı olmayıp aksine ekonomiden, siyasete, bilimden, tekniğe vb. pek çok alana sirayet eden bir üstünlüğün ifadesidir.

Batı elde ettiği üstünlükle özellikle sosyal bilimler alanında yeni bir tanımlama sürecine girmiş ve bunun neticesinde çok eski geçmişe sahip Doğu-Batı ilişkileri bu reorganizasyon sürecinde ciddi şekil değişikliğine uğramıştır. Sosyal bilimlerin algısının oluşumunda sosyolojiye çok ciddi misyonlar biçilmiş ve bir anlamda sosyoloji, sosyal bilimlerin asli şekillendiricisi olmuştur. Biz bu çalışmada sosyolojinin içinden çıktığı toplumların tarihe ve geleceğe bakış açısından etkilendiğini ve özellikle de Doğu olmadan Batının kendisini ve mevcut gelişimini açıklayamayacağını düşündüğümüzden dolayı özellikle Doğu’yu ele alıfta oryantalist bilginin sadece sosyoloji ile sınırlı kalmayıp, diğer sosyal bilim alanlarını da oldukça etkilediğini düşünüyoruz.

Öyle ki Batı düşünce tarihi içinde farklı kutuplarda yer aldığı düşünülen isimlerin bile “Batılı Bilgi” anlayışı çerçevesinde bilim ve bilgi ürettiklerini ve tarafsızlık iddialarının geçersizliğini yitirdiğini gözler önüne sermek çalışmamızın öncelikli gayesidir.

Anahtar kelimeler: Modernizm, Sosyal Bilimler, Sosyoloji, Oryantalizm

Title of the Thesis: "Orientalist Discourse in Marx And Weber Sociology"	
Author: Ali Çelik	Supervisor: Assist. Prof. Dr. İsmail Hira
Date: 24.06.2009	Nu. of pages: III (pre text) + 98 (main body)
Department: Sociology	Subfield: Sociology
<p>Nineteenth century is the term of West domination in sovereign relations. This domination is not limited only with military but also it is the domination in economy, politics, science, technology etc.</p> <p>Within this domination west has set out a new description in social science and as a result of this East-West relations having a very old past , has changed his feature in this re-organization period. Extremely serious missions has been undertaken to the sociology when social science occurred and it has become the main composer of social sciences. In this work we think that nations in which sociology has occurred are effected by the point of view to the history and future and especially we think that West can not explain itself and its actual development . That's why we also think that to handle East is not limited only with sociology but it has also effected other social science branches (fields).</p> <p>So, our first aim in this work is to show that their impartiality claims has failed its invalidity even the names that are thought history create science and knowledge.</p>	
Key Words: Modernism, Social Sciences, Sociology, Orientalism	

GİRİŞ

Genel manada “Toplum yaşamının oluşumunu, koşullarını, işleyişini, değişimini ve gelişimini objektif bir şekilde, sosyal bütünlük içerisinde inceleyen bir bilim dalı” (Kızılçelik ve Erjem, 1992:386) olarak tanımlanan sosyoloji ondokuzuncu yüzyıl Batı toplumlarının içerisinde bulunduğu şartlar çerçevesinde ortaya çıkma imkânını bulmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın Batı ve sosyoloji açısından önem ve özelliğinin ne olduğuna gelince;

“Ondokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa ülkelerini belirleyen ve sosyolojinin temel eğilimlerini anlayabilmemize izin veren başlıca özellikler; bir yanda Batının dünya üzerinde ve doğa önünde büyük bir egemenlik, üstünlük kazanmış olması, öte yanda ise aynı ülkelerin kendi toplumları içinde tarihlerinde tanık olmadıkları boyutlarda sorunlarla karşı karşıya bulunmalarıdır. Batı, dünya üzerinde ve doğa önünde kazanmış olduğu bu etkinliğini kendi sorunlarını çözmek yolunda kullanmak isteyecektir” (Sezer, 1993:13).

Bu sorunlardan bir tanesi belki de en önemlisi sanayileşme ile birlikte şehirleşme ve göç olgusunda karşımıza çıkmaktadır. Tuna, bunu şu örneklerle ifade eder.

“Batı Avrupa’nın sanayileşme süreci içindeki ülkelerinde karşılaşılan güçlükler ve ortaya çıkan sorunlar kırlardan şehirlere doğru büyük nüfus aktarımına bağlı olarak daha çarpıcı bir biçimde şehirlerde kendilerini göstermiştir”.

“En basit göstergesi ile açıklanacak olursa coğrafyacı Vidal de Blanche ve iktisatçı Werner Sombart’ın belirttikleri üzere Avrupa nüfusu 6. yüzyıldan 1800’lere kadar geçen 12 yüzyıl içinde 180 milyonu aşmamışken, 1800 den 1914’e kadar bir asrı biraz aşkın zaman süresi içinde bu nüfus 460 milyona ulaşmıştır” (Tuna, 1987:63).

Sezer’in, ve Tuna’nın, sosyolojinin ortaya çıkışındaki özel şartlarla ilgili açıklamasına ek olarak Anthony Giddens (1993:21) “sosyolojiyi diğer bilimlerden ayıran özellik, onun iki büyük devrimin peşi sıra ortaya çıkmış olan toplum biçimiyle, yani sanayice gelişmiş toplumlarla diğer bilimlerden daha fazla ilgilenmesinde yatar” diyerek sosyolojinin sanayileşme ve bu süreçte yaşanan büyük dönüşümle ilgisini belirtmektedir.

Sosyoloji böyle bir vasatta ortaya çıkmış ve içinden çıktığı toplum yapısının şeklini almıştır. Aslında sosyolojinin konusu insanlık tarihi kadar eski bir uğraş alanıdır; çünkü insanlık tarihi ondokuzuncu yüzyıldan itibaren başlamamıştır. Eski bir bilgi alanıdır, çünkü sosyal ilişkileri veya olgu ve olayları, insanlar ilk defa yakın geçmiş yüzyılda yaşamış / fark etmiş değillerdir. Buna en iyi örnek, 1332–1406 yılları arasında yaşamış İbn-i Haldun’dur. İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde “İlm-i Umran” adını verdiği

yeni bir ilimden bahseder. Bu ilimi ise insanların yeryüzünün yaşanabilecek yerlerinin imarı ile ilgili bir yöntem olarak tanımlar.

Ancak Doğu'nun bilgi-evren ilişkisine yüklediği mana, Batı'nın onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda oluşturduğu gelenek ile bilime ve evrene yüklediği manalar arasındaki farklılığa istinaden pek çok Batılı sosyolog tarafından İbn-i Haldun'un "İlm-i Umran'ı", sosyolojinin bir müjdecisi olmanın ötesinde görülmemiştir/görülmesi de beklenemez. Çünkü sosyoloji Batılı bir düşünüş ve bilinçle örülmüş olup, Batının çizdiği standartlarla bilim olma vasfını kazanmıştır. Oysa İbn-i Haldun ya da bir başka coğrafyanın bir başka ismi ilme ve bilgiye Batının atıflarıyla bir mana yüklemelikleri için ancak müjdecisi olabilme imkânı bulmuşlardır.

Sezer (1993:13-14), bu konuda şunları ifade etmektedir.

“Geniş halk kitlelerinin toplumsal konularda etkili olması, tarihte ilk kez ondokuzuncu yüzyılda ve Batı Avrupa ülkelerinde görülmemektedir. Fakat bu olaya yeni nitelikler kazandıran özellikleri ancak ondokuzuncu yüzyılda ve Batı Avrupa ülkelerinde bulabileceğiz. Yine aynı biçimde sosyolojinin konusu olan olaylara insanlar, ondokuzuncu yüzyıla kadar ve Batı Avrupa dışında ilgisiz kalmış değildir. Sosyoloji konuları, toplumu ve dolayısıyla insanların kendi kaderlerini yakından ilgilendirmesi nedeniyle daha tarihin ilk günlerinden araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Ancak sosyolojiyi bu genel ilgiden ayıran özellik ve nitelikleri de yine yalnızca ondokuzuncu yüzyıldan bu yana ve öncelikle Batı Avrupa ülkelerinde görebileceğiz.”

Sosyoloji terimini İlk kez 1838’de “Pozitif Felsefe Dersleri”nde kullanan Auguste Comte’a göre sosyoloji en gelişmiş pozitif bilimdir (Kızılcılık, 1992:79). Giddens (1990:255) pozitivizmin sosyoloji üzerindeki tesiri ile ilgili olarak şöyle demektedir; “Pozitivizm, sosyolojinin oluşumu için genel bir temel plan sağlamaktadır; yani toplumun yeni bilimi, metafizik kalınlardan kurtularak, diğer bilimlerle aynı kapsayıcı mantıksal biçimi paylaşmak durumundadır.”

Yeni bilimini bu perspektifle oluşturan Comte, bilimlerin sınıflamasını yaparak işe başlar. Sisteminde, sosyal olguları ele alacak ve tahlil edecek bu yeni bilime ise bilimin evrimi olarak tanımlanacak bir değer ve görev biçer. Comte, düşüncelerini şu şekilde ifade eder.

“Olguların, belirtilen dört temel sınıfın; astronomi, fizik, kimya, fizyoloji dışında bahsedilmesi gereken, bir başka olgular gurubu daha vardır. Gerçekten de şimdiye dek sosyal olgulara ilişkin herhangi bir şey söylenmemiştir. Fizyoloji ile ilişkili olmasına karşın, sosyal olguların, hem kendi önermeleri ve hem de zorlukları gereği, ayrı bir sınıflama içinde ele alınmaları zorunludur... Şu anda insan aklı, gök ve yer fiziğini kavradığına göre, geriye gözleme dayalı bilimler serisini tamamlayacak bir bilim kalmaktadır” (Kızılçelik ve Erjem, 1992:392–393).

O da sosyal fizik yani sosyolojidir diyerek isim babalığını yaptığı yeni biliminin kapsam ve içeriğini de belirliyordu. Ona göre “bilim maddi dünyada olayları kontrol altına almamızı nasıl sağlıyorsa, bizim de aynı şekilde kendi kaderimizi biçimlendirebileceğimize inanıyordu. Ünlü ilkesi Geleceği kestirmek iktidar sahibi olmak demektir” (Giddens, 1993:21). Düşüncesi ile hem sosyolojisinin nasıl bir amaç etrafında teşkil ettiğini ifade ediyor, hem de bilgi-güç / güç-egemenlik ilişkilerine önemli bir atıfta bulunuyordu.

“Comte’un sistemi, insan bilgilerinin bir sayımıyla ve genel bir bilim kuramıyla işe girer. Artan karmaşıklık oranına göre altı bilim vardır: matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sonunda hepsini taçlandıran yeni bir bilim: toplumbilim; yani toplumların nesnel ve pozitif incelemesi. Comte’a göre bu sınıflama yalnız ussal açıdan yapılmış bir sınıflama değildir, aynı zamanda bilimlerin tarihini de karşılamaktadır. Konusu en basit olan bilimler, konusu en karmaşık olan bilimlerden önce doğmuştur” (Bouthoul, 1971:78).

Bu anlamda Comte, sosyolojisinin temelini pozitivizm, evrensellik ve Batı’ya ait oluş gibi özellikler üzerine inşa eder. Bilim olması hasebiyle sosyolojinin özelliklerini doğa bilimlerine öykünüşle - ki, Comte göre sosyoloji tüm bilimlerin nihyeti olarak bir manada Batılı bilginin ve insan evriminin zirvesidir. – tanımlar. Doğan Özlem (1998:57–58) bu anlayışın neticesi olarak sosyolojinin: “homojen, amprik, rasyonel, hiyerarşik, mekanik, nesnel, vb. pek çok özelliklerle teçhiz edilmiş bir bilgi türü olduğunun modern Batı tarafından vurgulanmaya çalışıldığını belirtir.”

Comte’u, ister bir sosyolog, ister bir felsefeci olarak kabul edelim, onun “Pozitif Felsefe Dersleri”nde ifade ettiği insan aklının gök ve yer fiziğini kavramış olma durumu zamanla ama istikrarlı bir şekilde gerçekleşmiştir / gerçekleşmektedir.

Batı ondokuzuncu yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinde ve formel bilimlerde ulaştığı başarıya paralel olarak yaşadığı teknik ilerlemeyi - teknik ilerleme bir manada yapılan çalışmaların somutlaşmış halidir- bugünkü anlamıyla sosyolojide de elde ettiği takdirde toplumsal problemlerine çözüm bulacağı inancındadır. Bu düşünce modern Batı’nın evrensel bilgi, evrensel doğru, iddialarının temel paradigma çerçevesinde tüm dünyaya

yaygınlaştırılmasını da gündeme getirecektir. Nitekim Giddens, bu durumla alakalı olarak şunları ifade etmektedir.

“Bilim ile insanlığın manevi ve maddi ilerlemesi arasında bütünsel bağlantı. Comte’un bilimin ürünü olan önbilginin teknolojik denetimi olanaklı kıldığı yolundaki Bacon’cı formülü benimsemesi, öngörü ile iktidarın bütünleştirilmesi, bu noktayı açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum yalnızca bilim ve teknolojiyi birleştirmekle kalmamış, ayrıca teknolojinin alanını insanın toplumsal gelişimine dek yaygınlaştırmıştır; Comte’un açıkça bir biçimde söylediği gibi, teknoloji artık yalnızca fiziksel olanla ilişkili olmakla kalmayacak, ayrıca siyasal ve moral bir nitelikte kazanacaktır” (Giddens, 1990:259).

Batı ekonomik ve teknik alanda yaşadığı büyük sıçramanın sosyal tezahürlerini de görme isteği ve bu isteğin dışında hak ve yetkisine olan inancı ile Sosyal Bilimlerde ciddi ilerlemeler kaydetmiş ve neticede o döneme kadar felsefe içerisinde yer alan bir disiplinin ilk bilimselleştirme çabalarını başarıyla ortaya koymuştur.

Sosyal olgu ve olayların bilimselleştirilmesi bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Bunun nedeni ise, Batının doğa bilimlerinde ve formel bilimlerde elde ettiği zaferin verdiği güven ve inançla gözleme dayalı ve nihayetinde göreceliği olabilecek bir alanı da bilimselleştirme gayreti içine girdiği ortadadır.

Baykan Sezer (1993:13), Batıdaki bu ruh halini şöyle değerlendirmektedir: “Batı elde etmiş bulunduğu etkinliği bilinçli bir biçimde kullandığı zaman sorunlarının üstesinden gelebileceğine inanmaktadır.” Dünya egemenliği, bilimsel ilerleme, teknik gelişme ve Batının iç bünyesindeki tüm sosyal sorunların çözümü üzerine kurulu bir paradigma modern çağın şifrelerini ortaya çıkarmaktadır.

Burada önemli vurgu nasıl doğa bilimleri ve matematik için her şey belli sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşip, herkes tarafından kabul gören bir nesnellik arz ediyor ise, bu durumun toplumsal olgu ve olaylar içinde uygulanması çabasının olduğu görülmektedir. Olguculuk olarak betimlenebilecek bu ruh hali her şeyin belirli sebep-sonuç ilkesine yani; mekanik bir dünya algısı esasına dayanmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılda “sosyal bilimlerin meşruiyet zemini realist epistemolojiler üstüne” (Öncü, 1998:49) kurulmak istenecek ve nihayetinde rüşünü ispat etmiş doğa bilimleri aracılığıyla fazlaca tartışmaya mahal kalmaksızın sosyal bilimlerin de mutlak hakikatleri insanlığa sunduğu deklare edilecektir.

Comte'un yukarıda verdiğimiz tanımlaması çerçevesinde hayat bulan sosyoloji daha sonraki dönemlerde fazlaca determinist bulunarak eleştirilmiş olsa da genel itibariyle kabul görmüş ve sosyal olayların algılanıp açıklanmasında önemli bir disiplin olarak kabul edilmiştir.

Öyle ki, bugün bile sosyoloji her ne kadar ondokuzuncu yüzyılın katı determinizmcî anlayışından kurtulduğunu, söylese de, modern sonrası dönemin göreceliği üzerinden sosyal bilimleri ele alsada da, geçmişte elde edilen bilgiler bilinçaltımızı da bilincimizi de kuşatmış durumdadır. Buna en güzel örnek hala tarih dönemlendirmelerinde “İlk çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ” diye bir dönemlendirmenin bizim tarihsel gelişim seyrimize hiç uymayan, aksine; Batının tarihsel serüveninin tüm insanlık tarihinin mu'tad seyrirmiş gibi ilköğretimden üniversiteye irdelenmeden aktarımı gösterilebilir.

Sosyoloji Batı kaynaklı bir bilgi türüdür. Ve ondokuzuncu yüzyılın onaylanmış / istenilen sürecinde doğa bilimlerindeki kadar olmasa da /olamasa da o da pozitivistlikten ve buna bağlı olarak determinizmden aldığı güçle ortaya koyduğu sonuç ve yorumlarının ne kadar da nesnel olduğunu haykırır tüm insanlığa.

“Batı felsefesi ve modern Batı bilimi, çok büyük ölçüde, Platoncu evrenselcilik doğrultusunda kendilerini evrenselin bilgisini ortaya koymakla yükümlü görmüşlerdir. Bu evrenselci bakış açısı, her şeyi teorik bir düşünme etkinliği ile genel kavramlara dayanarak kavrama ve genel ilkelerle açıklama tutkusu burada en belirleyici motif olmuştur” (Özlem, 1998:55).

Sosyal bilimlerde bilginin bilimselleştirilmesi önem arz etmektedir. Bilgi nasıl bilim olur veya toplumsal ilişkiler nasıl anlamlı kılınır sorusunun cevabı tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi ele alınmaya çalışılır. Oysa insan faktörünün devreye girdiği noktada aynı sebeplerin her zaman aynı sonuçları doğurmadığı ve doğurmayacağı bilindiği halde böyle davranılır. Çünkü skolâstik düşüncenin çelik tellerle ördüğü kozadan çıkması yüzyıllar alan Batı insanı, yeni dini ve dünya görüşüne öylesine iman etmiştir ki, bu değerler dizisinin oluşturacağı “logos” patentli bir bilgiye de asla hayır demeyecektir.

Neticede buhranlar içinde kıvranan Batılı insana onların dertlerine deva olacak bilimler sunulur. Hepsinin babası felsefedir ama onun metafiziğe bulaşmış yüzünün geçmişi hatırlatması sebebiyle ondan ayrılmış disiplinler olarak psikoloji ve sosyoloji gibi

bilimler ihdas edilir. İşte bu sebeplerden dolayı yukarıda kabul gören ve ihtiyaç duyulan bilgilerin bilimselleştirilmesi gibi bir kavramı kullanma ihtiyacı duyduk.

Batı, coğrafi keşifler, haclı seferleri, Rönesans ve reform hareketleri vb. ile ortaçağın zifiri karanlıklarından çıkarak gün ışığıyla karşılaştığında, buna bağlı olarak fizik ve metafiziğe dair tüm unsurları seküler bir perspektifle değerlendirmeye başlar. Bu bir nevi Yunan Mitolojisiindeki karşılığıyla Proumethe'nin tanrıların elinden ateşi çalarak insanlığa vermesine eşdeğerdir aslında.

Nitekim Batı skolâstik bir din anlayışının egemenliğinden dünyaya ve materyalizme sarılarak kurtulurken özellikle İngiltere ve Fransa sanayi ve kültür alanlarında büyük bir dönüşüm sürecine girer. Bu süreç bilimsel olanın ve teknolojinin üstünlüğü esası üzerine inşa edilmiştir. Ancak teknolojik ilerleme denilen husus nihayetinde ham maddeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç iç imkânlarla karşılanması mümkün olmayan bir duruma karşılık gelmektedir. Batı bunun çözümünü merkez-öteki ilişkileriyle çözme yolunu seçer ve bunu bir hak olarak görür. Hedef, bu bilimi ve teknolojiyi mevcut sıfatlarıyla ortaya koyamayan, hammadde ihtiyacını karşılayacak olan deniz aşırı coğrafyadır. Batının “öteki” ile kurduğu ilişkiler bu dönemden itibaren tamamıyla sömüren-sömürülen ilişkileri çerçevesindedir.

Oryantalizm de kavram olarak doğuşu itibariyle sosyoloji ile çağdaş bir bilgi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk defa 1779'da İngiltere'de kullanılan kavram, güneşin doğduğu yer anlamına gelmektedir. 1838'de yani sosyoloji kavramının ilk defa kullanıldığı yılda Fransız akademi sözlüğüne alınır. Kavram sözlüklerde

“Batı dünyasındaki üniversiteler veya özel araştırma kurumlarında, İslam, Çin, Hint ve diğer Doğu toplumlarının ekonomik, sosyal, siyasal kurumları, yaşayış ve düşünüş tarzları, inançları, meydana getirdikleri düşünsel ürünler ile ilgili olarak yapılan araştırma, inceleme yahut spekülâtif katkı niteliği taşıyan yorumlardan oluşan bilgiler bütünü” (Demir ve Acar, 1993:102) olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz iki tanımlardan yola çıkarak hem sosyolojinin hem de oryantalizmin ilgi alanları asıl olarak farklı olmakla birlikte insan toplulukları üzerinde düşünen, kafa yoran bilgi türleri olduğunu söyleyebiliriz. Sosyoloji “logos” eklentisinin gücüyle tüm insanlığı tahlil etmektedir. “Bunda etkili olan unsurlar Batı'da başlayan değişikliklerle, bu toplumlarla diğer toplumların arasındaki ilişkiler göz önüne alınmaksızın kavranamaz” (Giddens, 1993:33-34). Ama özellikle sosyoloji Batı

toplumunun kendi iç bünyesindeki değişiklikleri anlama gayreti içerisindeyken oryantalizm de bilimsel olanı üreten Batıya ait bir düşünüş şekli ya da yöntem olarak Doğu toplumlarını kendisine konu edinmektedir.

Aslında gerek oryantalizm, gerekse sosyoloji çağdaş iki bilgi türü olarak toplumda Batının modern tarihinin birer yansıması olarak da düşünülebilirler. Şöyle ki Batı ondokuzuncu yüzyıldan itibaren her alan ve manada ciddi dönüşümler yaşamaktadır. Bu iki bilgi türü modern Avrupa tarihinin kendisine ve ötekine bakışı manasında bütünü birer parçasına karşılık gelmektedir. Doğu tarihi ve toplumu sadece oryantalizm ve oryantalistlerin gündeminde değildir. İbrahim Kalın (2007:29) bu yeni tarihle ilgili olarak şunları ifade etmektedir.

“Batı’nın modern tarihi, aynı zamanda Batı dışı toplumlarla olan ilişkisinin tarihidir. Ancak bu yazılan yeni tarih, yani Avrupa kolonyalizmi Batı’nın yeni modern evren anlayışının siyasi, ekonomik ve coğrafi alanlara yansımasının bir sonucu olarak ortaya çıktı.”

Diyerek; Avrupa’nın ondokuzuncu yüzyıldaki egemenlik ilişkileri bağlamında bilgiye yüklediği manayı bizlere sunmaktadır. Bu haliyle ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda Batının oluşturduğu “modernleşme kuramı sakat önermelere dayanmaktadır ve bir dereceye kadar Batı kapitalizminin ideolojik yönden savunulmasına yaramıştır” (Giddens, 1993:138).

Turner (1977:35) sosyal bilimlerin ortaya çıkış sürecindeki bilgi-güç ilişkileriyle ilgili olarak şunları ifade eder.

“Sosyal bilimciler arasında, sosyal bilim araştırmalarının yönü ve içeriğini biçimlendirirken iktidar yapılarının önemine dair bir duyarlılık gözlenmektedir. Kısaca söylenirse, toplumlar arasındaki sömürmeyle yönelik ilişkiler antropoloji ve sosyolojinin teorik gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Batı’nın İslam konusundaki çözümlemeleri doğuran şeyler arasında emperyalist siyaset anlayışının rolü büyüktür.”

Bu ilişkiler ağında Batı; kâşif, bilim adamı, asker, iş adamı aracılığıyla “öteki” olarak tanımladığı coğrafyalara hangi unvan ve sıfatla gittiye “mürebbiye” rolünü asla terk etmedi. Bu rolü üstlenirken oluşturduğu ben/biz-öteki ilişkilerinde sekülerist, pozitivist ve bunların müşahhaslaşmış hali olan teknolojisinin gücüne dayanarak hareket etti. Batı açısından tanımlama bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Özellikle deniz aşırı coğrafya ile ilgili olarak, . “Oryantalizm, bir yanıla Doğu’nun Batı tarafından

incelenmesi anlamına gelirken, bir yanıyla da Batı'nın kendi bilincine varmasının en önemli aracı olarak gözükmektedir” (Bulut, 2002:14).

Bu kendinin farkına varma durumu emperyal bir kuvvet açısından hem sömürünün gerekçelerini, hem de haklılaştırma politikasının özünü oluşturmaktadır ki, söz konusu durum oryantalizmin yadsınamaz bir özelliğini olarak karşımıza çıkmaktadır.

Giriş kısmında genel olarak başlıklar halinde ifade etmeğe çalıştığımız üzere Batı, özellikle egemenlik ilişkilerinde hâkimiyeti ele geçirdiği ondokuzuncu yüzyılda gücün, bilginin ve söylemin şekillendiricisi olabilmesi nedeniyle mevcut ilişkileri bu bağlamda düzenlemiş, hareket etmiş ve modern çağın da post modern çağın da tarihini bunun üzerinden kurgulamıştır.

Bu çalışma bilinç seviyesinde farkına varılmış bir durumla ilgili olarak, belki ezber bozma kabilinden değil, fakat toplumu inceleyen bir bilim dalının onu üreten şartlardan ayrı ve bağımsız düşünölemeyeceğı, nitekim özelde sosyolojinin, genelde ise sosyal bilimlerin ondokuzuncu yüzyılın şartları çerçevesinde şekillendiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Nitekim bu şekillenişte geçmiş söylemlerin hâkim olduğı ve bu alanda çalışanların mevcut paradigmalardan kurtulmalarının en azından tamamen mümkün olmadığını hatta bilinçli bir şekilde mevcut değerler dizisinin referans alındığını görmekteyiz. Modern Batı tarihi içinde ayrı kutupları temsil ettikleri düşünölen ve fikirleri ideoloji olarak da egemenlik ilişkileri bağlamında etkili olmuş Marx ve Weber sosyolojisinin de Doğı'ya dair farklılıklarını yitirdiklerini hatta çoğı zaman ortak kaynakları refere ederek Doğı'yu tanımladıklarını görmekteyiz.

Tarihsel yorumlamacılıkta, gerek ekonomik ve sosyolojik analizlerde birbirlerinin dengi ve karşıtları gibi algılanan veya algılanılması sağlanan, varlıklarını birbirleriyle çatışma üzerine kuran iki önemli ekölün Doğı dünyası mevzubahis olduğunda nasıl da ortak bir söylem üzerinden hareket ettiklerinin ya da farklı söylemlerinde bazı ana temaların benzerliklerinin satırlara dökölmesi bu çalışmanın öncelikli hedeflerindendir.

Bu çalışmanın sonucunda ulaşılmaq istenilen nokta Batı tarafından üretilmiş olan bu iki bilgi türünün yani sosyoloji ve oryantalizmin ortak yanlarını gözler önüne serip sosyolojinin iki ana damarının da Doğı algılarının ve söylemlerinin oryantalistçe

olduğunu, tahlillerinde tarafsız olmadıklarını / olamadıklarını ifade etmek / ortaya koymak olacaktır.

Çalışma; üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde oryantalizmin tarihçesi, tanımı ve amacı üzerinde durulacaktır. İkinci ve üçüncü bölümde ise (ki bu bölümler çalışmanın esasını teşkil edecektir.) Sosyolojiye şekil veren iki önemli ismin, yani Marx ve Weber Sosyolojisinin Doğu'ya bakışı ve Doğuya dair bilgi üretirken oryantalist halka ile aralarındaki söz birliği gün ışığına çıkarılmaya çalışılacaktır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise her iki sosyal bilim adamının doğu algılarının tahlili yapılacak, Batıdan almış olduğumuz sosyolojik düşünme şeklinin eleştirisi ve önerilerimiz dile getirilecektir.

Biz bu konuyu ele alarak genelde Sosyal Bilimlerin, özelde ise; Sosyolojinin bizlere birer doğma gibi ezberletilmiş / dikte edilmiş tarihsel ve güncel yorumlarını yeniden düşünmenin gerekliliğini özellikle bilimin kabuk değiştirdiği post-modern dönemde yani bir kırılma noktasında yeniden ele alarak konuya dikkat çekmek gerektiğini düşünüyoruz.

BÖLÜM 1: ORYANTALİZM TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmamızda Batı’da hayat bulan sosyolojinin çağdaşı diyebileceğimiz oryantalizm ile söylem düzeyinde ortaya çıkan paralelliklerini ele alacağız. Amacımız Batı’daki teknolojik ilerlemelere paralel olarak Doğu’ya düzenlenen seferlere zemin hazırlayıp öncülük eden, bazen emperyalizmin fiiliyatlarını meşrulaştırma aracı haline dönüştüğünü düşündüğümüz oryantalizm ile sosyolojinin, Doğu’ya dair söz birliğinin egemenlik ilişkileri bağlamında şekillendiğini ortaya koymaktır. Modern çağa rengini veren ilişkiler bağlamında Batı’da bilimsel tavrın nesnellik ilkesinin mevcut şartlara göre oluşması ya da başka bir ifade ile “bilmek”in pratize edilmiş halinin egemenliğe karşılık geldiği iddiası bu çalışma kapsamında tartışılacaktır.

Oryantalizmin, sosyoloji ile ilişkisini ele alırken Kendimize hareket noktası olarak sosyolojinin iki önemli referansını oluşturan Marx ve Weber’in, Doğu toplumları üzerine ortaya koymuş oldukları iddiaların, bilimin nesnelliği ve evrenselliği temelinde gerçekliği (reel) ne düzeyde temsil ettikleri, tartışmaya açık bir alan olarak görülmektedir. Ayrıca söz konusu söylemin, gelişen sosyal bilim algısının devamı olarak günümüz yaklaşımları çerçevesinde, özellikle Doğu toplumlarını açıklamak noktasında yetersizliklerinin vurgulanması gerekmektedir.

Turner’ın “Doğu hakkında bilgi edinme Avrupa’nın Orta Doğu ve Asya üzerindeki yayılma tarihinden ayırt edilemez” (Turner, 1997:106). Şeklindeki düşüncesi çalışmamızın iddialarıyla paralellik oluşturmaktadır.

Bunun içindir ki; gerek Marx, gerekse Weber; içinde bulundukları yüzyıl ve dünyanın şartları dâhilinde Doğunun, “öteki” nin olmadığı bir açıklamanın eksik kalacağını farkındadırlar. Çalışmamızın başında ifade ettiğimiz gibi, Comte doğa bilimlerinde artık çözümsüz bir şeyin kalmadığı bir sonraki aşama olarak insan topluluklarının hizmetine sunulacak, mevcut buhranlarına çözüm getirebilecek pozitivist bir sosyal bilim algısına duyduğu mutlak inançla yeryüzünün cennetini vaat etmektedir insanlığa. Ancak Batının kendi sınırları içerisinde kalarak hiçbir teknik gelişmesinin anlam ifade etmeyeceğinin farkındadır hem onsekizinci, hem de ondokuzuncu yüzyıl aydınları...

Marx ve Weber Batı’yı ele alan tahlillerinde bir şekilde kendilerini “öteki” üzerinden konumlandırmaktadırlar. Bunun için çalışmamız açısından Marx ve Weber’in

yorumlamaları oryantalizmle ilgili hale geldiklerini göstermektedir. Nitekim modern dönem Batı uygarlığının, Doğu medeniyetinden söz etmeden açıklanamama durumuyla ilgili olarak Baykan Sezer (1997:66);

“Batı’ya gerek duymadan Doğu uygarlıklarını açıklayabilme olanağı vardır. Doğu’nun varlığı için Batı’ya gerek duymadığının en belirgin kanıtı Amerika’da görülen Asya Tipi Üretim Tarzı devletleri örneğidir. Ancak Doğu-Batı çatışması, Doğu uygarlıklarını bilemiş ve Batı soygununa karşı dirençli kılmıştır. Yeni ticaret yolları Batı’ya yeni Doğu uygarlıklarını, Batı’ya karşı dirençli olmayan ülkeleri tanıtmıştır. Bu da Batı soygununu o güne kadar görülmeyen boyutlara ulaştırmıştır. Ve soyulan Doğu merkezlerinin sayısının artışı Batı’da umulmayan bir biçimde bir zenginlik birikimine neden olmuştur. Yine aynı merkezlerin dirençsizliği soygun kaynaklarının kısa bir sürede kuruması tehlikesini de birlikte getirmiştir. Bu yüzden Batı’da zenginlik birikimi umulmayan boyutlara ulaştığı gibi bu biriken zenginlik önemli bir nitelik değişikliğine de uğramıştır.”

Gerçekten iki isminde ilerleme adına konuşurken Doğu-Batı karşılaştırmaları bu açıdan manidardır diye düşünüyorum. E. Said de (1997:15) bu mantıktan hareketle;

“Oryantalizmin en kolay kabul gören manası akademik manasıdır ve gerçekten bu isim bir takım ilim kurumlarında hala işe yaramaktadır. (Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil-bilimci olsun) Özel yahut genel bir açıdan Şark’ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse Şarkiyatçıdır.”

Said’in belirttiği tanım üzerinden yola çıkıldığında özelde hem Marx’ın hem de Weber’in, genelde ise Doğu ile alakalı tüm sosyal bilimciler Şarkiyatçı tarafları ile bizim ilgi alanımıza girmektedirler.

Sosyal Bilimler gerek ortaya çıkış aşamasında, gerekse genç bir bilim alanı olarak günümüzde Batının onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda başlayan egemenliğinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Elbette bu ilişki tek taraflı olmayıp emperyalizm ve sosyal bilimler arasında bir etkileşim oluşturmuş etkileyen - etkilenen ikiliği ile Doğu-Batı ayrılığı o güne kadar görülmemiş bir zeminde ele alınmaya başlamıştır. Açacak olursak; emperyalizm özellikle ondokuzuncu yüzyılda Batı dışı coğrafyalara müdahalede bulunurken, Batılı gücün eşsizliği vurgusu ve üstün toplum/millet algısı üzerine kurulu bir söylem kullanıyordu. Aynı şekilde sosyal bilimlerde teorilerini geliştirirken insanlık tarihindeki yerlerini yine o işgal ve seyahatler sırasında kaleme alınan edebi, tarihi vb. yazınları referans alarak şekillendiriyorlardı. Öyle ki;

“Ondokuzuncu yüzyılda toplum bilimleri, toplumsal değişimin doğası ve sonuçlarınca yönlendiriliyordu. Sanayileşmenin olumsuz özellikleri hakkında bir

bilinç varsa da, değişme kuramlarına evrimsel bir görüş hâkimdi. Sanayileşme bozucu yan etkilerine rağmen ilerlemeye neden oldu. Liberal kuram açısından İslam, kaçınılmaz olarak, geleneğe uygun, otoriter kanunlara boyun eğen ve despotik bir siyasaya tabi olan bir toplum olarak karşıt bir örnek oluşturdu. İslam'da ilerlemeci değişmenin olmayışı – orta sınıfın olmayışı, bağımsız şehirlerin olmayışı, siyasal hakların yokluğu ve son olarak, özgürleştirici devrimin yokluğu gibi – bir dizi yoklukla açıklandı” (Turner, 1997:57).

Batı'da bilimin serüveni ondokuzuncu yüzyılda bu minval üzerinden şekillenirken özellikle bir bilgi hatta bazı yönleriyle metodolojik özellikler gösteren oryantalizm de Batının, yüzlerce yıllık Doğuya dair birikimlerini yeniden ele alarak Doğunun ondokuzuncu yüzyılda modernizm bağlamında ele alınmasında sosyal bilimlere ciddi referanslar sunma görevi üstleniyordu.

“Oryantalizmin yüzyılları kapsayan bir süreç içerisinde ürettiği edebi birikim gündelik hayatta, siyasette ve sosyal bilimlerin oluşum evresinde sosyal bilim pratiğine doğrudan ve dolaylı etkilerde bulunmuştur. Bakhtin'in metnin, tarihsel-sosyal olgulardan ve yaşayış şekillerinden beslendiği ve her metnin sosyolojik bir bağlamın sosyal-kültürel pratiklerini yazın alanına taşıdığını iddia ettiği zengin analizler göstermiştir ki, göstergeler dünyası metinler arası bir tarzda ve diyalojik (söyleşimsel) bir yapı içinde örgütlenmektedir (Arlı, 2004:37).

1.1. Bir Doğu Tanımlaması Olarak “Oryantalizm”

Oryantalizmle ilgili sözlükler incelendiğinde pek çok tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalardan hareket ederek genel bir çerçeve çizilmeye çalışıldığında oryantalizm; kendisine Doğu ve onunla ilgili her şeyi konu edinen Batılı düşünce sistemi ile oluşturulmuş söylemler bütünü olarak ifade edilebilir. Bu tanımlamayı yaparken öncelikle “Doğu ile ilgili her şey” ifadesinin açılmasına gerek duyuyoruz. Gerçekten de oryantalist tavır, Doğu ile ilgili olarak teolojiden bilime, sanattan kültüre, tarihten felsefeye, ekonomiden siyasete kısacası; Doğu ile ilgili her alanı kendisine konu edinmektedir. Bu tanımlamamızda açıklanmaya ihtiyaç duyan bir diğer nokta ise; “Batılı düşünce sistemi ile oluşturulmuş söylem” olarak ifade ettiğimiz kısımdır ki, biz burada herhangi bir coğrafya veya ırka mensup insandan ziyade bir dünya algısına sahip kişi veya kişileri kastetmekteyiz. Bu manada bir oryantalist Batılı olabileceği gibi, Doğunun tam ortasında yetiştirilmiş/yetişmiş bir kimse de olabilmektedir. Kısacası oryantalizm ve oryantalist; var olan bir durumdan ziyade, olması istenilen veya başka bir ifade ile zihinde inşa edilen bir durum ve bu durumun tahlil ve talimi ile ilgili kişiler manasına gelmektedir.

Orient” kavramı ilk defa “İngiltere’de 1779’da kullanılır. 1799’da ise yani Mısırın işgalinden bir sene sonra Fransızca’da kullanıma girer. Oryantalizm kavramı 1838’de Fransız Akademi Sözlüğüne alınır” (Rodinson, 1983:62).

Bulut (2002:15), Doğu - Batı ayrımının gelişim seyrini ele alırken kavramların etimolojik alt yapılarıyla ilgili olarak şu bilgileri bize vermektedir.

“Asya, Asur dilinde Doğu ülkesi anlamına gelir. Asya ve Avrupa kelimeleri Bâbil şehrinin her iki kısmını ifade eden Asu (doğu) ve ereb (batı) sözlerinden türemiştir. Sonraları Ege denizi’nin iki tarafını birbirinden ayırmak için kullanılmış. Büyük İskender bu sınırı Hindistan’a kadar götürmüştür. Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri, meskûn dünyanın merkezi sayılmış, Doğu tarafı için Oriens (Doğu), Batı tarafı için de Occiden (Batı) tabiri kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu devrinde Doğu, Batı’ya kıyasla medeni ülke manasında kullanılmaktaydı. Yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Doğu’nun büyük bir kısmının Müslümanların eline geçmesiyle birlikte, kavramın kapsamı da genişledi ve yeni bir şekil aldı. Haçlı Seferleri zamanında Doğu denince daha ziyade İslam dünyası anlaşılıyordu. Türkler, Anadolu ve Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu da Doğu kavramının kapsamına girdi.”

Oryantalizm kavramının gelişim süreci içerisinde ele aldığımızda kavramın farklı dönemlerde anlam kaymalarına ve değişikliklerine uğradığını her dönemde oryantalizmin modern dönemindeki bağlamında kullanılmadığını fark ederiz. Aslında kavramın geçirdiği bu değişim bir manada oryantalizmin bizlere kısa tarihini de sunmaktadır.

“1683’te oryantalist terimiyle Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilmekteydi. 1691’de Anthony Wood, Samuel Clark’ı bazı Doğu dillerini bilen kimse olarak tanıtmaktaydı. Terim, sömürgecilik dönemi Hindistan’ında Hint eğitiminin temelini İngilizce olmasını savunan İngiliz taraftarları karşısında Hint kültürünü önerenleri adlandırmak için kullanılmıştır. Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi manasında oryantalist kelimesi İngilizcede ilk defa 1779’da Edward Pococke üzerine kaleme alınmış bir makalede, Fransızca’da 1799’da Magasine encyclopedique’de görülür... Oryantalizm Doğu incelemesi anlamıyla 1838’de Dictionnaire de l’Academie française’e girmiştir. Türkçe’de şarkiyat, daha sonra Doğu bilimi, Arapça’da iştişrak kelimeleriyle karşılanmış, oryantalist için müsteşrik kelimesi kullanılmıştır” (Bulut, 2007:428).

Turner oryantalizmin temel kavramlarını, içeriğini toparlar mahiyette şunlarla ifade etmektedir.

“Oryantalizm’den yalnızca İslam araştırmalarına ilişkin klasik çalışmalara değil, coğrafya, ekonomi ve sosyolojinin geniş alanlarına da bulaşan bir inançlar, tavırlar ve kuramlar sendromunu kastediyorum. Bu sendrom, bir dizi temel savı içermektedir: 1) toplumsal gelişme, topluma içsel olan niteliklerin sonucudur. 2) bir toplumun tarihsel gelişmesi, ya evrimsel bir ilerlemedir, ya da yavaş bir çöküş; 3) toplum bir anlamlı bütünlüktür, yani toplumun bütün kurumları ana özün

ifadesidir. Bu savlar oryantalizme, iç özü demokratik endüstrileşmeye doğru dinamik bir ilerleme içinde ortaya çıkan Batı toplumu ile ya durağan olan ya da başlangıcından bu yana düşüş halindeki İslam toplumu ideal dikotomisini ortaya koyma olanağı sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak, Ortadoğu toplumları bir yokluklar kümesine gönderme yapılarak tanımlanmaktadır: Orta sınıfın yokluğu, kentin bulunmayışı, siyasi hakların yokluğu, devrimlerin yokluğu. Ortadoğu toplumundaki bu eksik özellikler, İslam uygarlığının neden kapitalizmi çıkaramadığını ve neden kendini laik ve radikal bir kültüre dönüştüremediğini açıklamaya yaramaktadır” (Turner, 2001:129).

Burada oryantalizmle ilgili tanımlara geçmeden önce “orient” ve “east” kavramlarının ele alınmasının gerektiğini düşünüyorum, “east” coğrafi anlamda Doğu’ya karşılık gelmekteyken Batı açısından bu kavram Doğu’yu tanımlamak için yeterli olmasa gerek ki, “orient” Doğu’ya özgü / ait olanı başka bir kavramla tanımlama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, “orient” ile tasarlanmış olanı veya başka bir ifadeyle zihinde kurgulanan ifade edilmiş, tanımlamanın kifayetsiz kaldığı yerde tanımlanana dönüştürme politikası uygulanmıştır.

Oryantalizmle ilgili olarak iki tür yaklaşımdan bahsedilebilir. Bu yaklaşımlardan ilkinde göre oryantalizmden Doğu ve halklarının mütecessis bir ruh ile incelenmesi kastediliyordu. İkinci yaklaşıma göre ise oryantalizm egemenlik ilişkileri bağlamında Doğunun ve halklarının sömürülmesine zemin hazırlayan özel bir bilgi türünün adıydı.

Oryantalizm araştırmalarının önemli isimlerinden B. Lewis’e göre oryantalizm;

“Orta Doğu’yu, Kuzey Afrika’yı ziyaret etmiş ve gördüklerini veya hayal ettiklerini, çoğunlukla romantik ve aşırı bir tarzda resmetmiş, çoğunlukla Batı Avrupalı ressamın oluşturduğu bir resim ekolüdür. Daha yaygın kabul görmüş ikinci anlamında oryantalizm, ilkiyle bağlantısız olarak akademik uğraşın bir dalıdır. Terim ve akademik bir disiplin olarak oryantalizm, Rönesans’tan itibaren Batı Avrupa’da akademik çalışmalarda büyük patlama ile başlar, Grekçeyi inceleyen Helenistler, Latinceyi araştıran Latinciler, İbraniceyi araştıran İbraniciler bulunuyordu. İlk ikisine verilen isim klasikçilerdir. Üçüncüsü ise oryantalistler olarak adlandırıldı (Bulut, 2006:5-6).

Lewis ile dönemdaş bunun dışında oryantalizm’in neliği noktasında farklı bir cephede yer alan Edward Said ise; Oryantalizm isimli kitabında kavramı;

“Oryantalizm; jeopolitik bilincin, estetik, akademik, iktisadi, sosyolojik, tarihi ve filolojik metinler arasındaki dağılımıdır. Temel bir coğrafi ayrımın değil, bilimsel keşif, filolojik restorasyon, psikolojik tahlil, coğrafi görünüm ve sosyolojik tasvir yolu ile yaratıp muhafaza da ettiği bir dizi menfaatin ayrıntılı ifadesidir” (Said, 1997:30).

Diye tanımlamakta ve kavramın Lewis'in ifade ettiği şekliyle kalmayıp bunun dışında menfaatler örgüsü ile oluşturulmuş bir söylemin sistemleştirilmiş hali olarak görmektedir. Bu manada oryantalizm olanı değil daha ziyade zihinde tasarlanana paralel olarak olması gerekeni / isteneni ifade etmektedir.

Nitekim Edward Said (1997:16) "Oryantalizmi bir muhakeme üslubu olarak incelemeksizin, Avrupa kültürüne Aydınlanma çağı sonrasında Doğuyu politik, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve fikri bakımdan yönetmek -ve hatta üretmek- imkânı yoktur." Şeklinde tanımlamakta o güne kadarki mevcut Doğu araştırmacısı ve akademisyenin söylediklerinin aksine kavramın bilinçli, tarafgir, dayatmacı bir sistematikte oryantalizmin Doğu ve halklarına kabullendirildiğini ifade etmektedir.

Öyle ki Said, Schwab'ın tanımlamasından yola çıkarak Batının, Doğu algısını şöyle aktarır. "Schwab'ın kanaatine göre, Oriental sözcüğü, Asya'ya ait olan her şeye karşı duyulan amatör ya da profesyonel bir ilgiyi belirtmektedir (Said, 1997:89). Böyle bir tanımlamadan yola çıkıldığında Said'in belirttiğı gibi "Orient, üstüne bütün Doğu'nun sıkıştırıldığı bir sahne" (Said, 1997:109) haline dönüşmektedir.

Said'in kitabı sonrasında Türkiye'de de erken sayılabilecek bir dönemde "Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik" adlı çalışmasıyla Jale Parla meseleyi ele almaktadır. Parla kitabında Oryantalizmin içeriğı ile ilgili olarak şunları söylemektedir.

"Şarkiyatçılıktan söz etmek onaltıncı yüzyıldan başlayarak İngiliz ve Fransız emperyalizminden söz etmekle birdir. Şarkiyatçılık büyük ölçüde bir İngiliz ve Fransız projesidir ve bu proje bütün Hindistan'ı, Levant'ı, İncil'in coğrafyasını, Baharat ve İpek Yolu'nu, sömürgeci ordularını, idarecilerini, muazzam bir skolastizmi, sayısız Doğu uzman ve teknisyenini, karmaşık bir Doğu kavramları dizisini (Doğu despotizmi, Doğu ihtişamı, Doğu zulmü, Doğu duygusallığı) , birçok Doğu tarikatını, felsefesini içine alır" (Parla, 1985:11).

Parla bu satırların öncesinde oluşturulan paradigma ve bu paradigmanın söylemiyle Doğunun özgürce konuşulamayacağı, konuşulan şeyin çoğu zaman Batılı zihinler tarafından tahayyül edilen, tanımlanan, daha sonra da eyleme dökülmüş sistematik bir sürecin sınırlarında kalacağını bunun ötesine geçemeyeceğini ima ve ifade etmektedir.

Yukarıda Turner'ın oluşturduğu tanımlamaya benzer bir bütünlüğü Bulut üç başlık altında ele almaktadır. Ona göre oryantalizm;

“ İlk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlenen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içerir” (Bulut, 2007:428).

Bulut (2002:14) ise oryantalizmin anlamı ve nasıl anlaşıldığı ile ilgili olarak şunları söylemektedir.

“Oryantalizmin ne olduğu ve Oryantalistin kime dendiğine ilişkin pek çok şey söylendi. Doğu dillerini bilen uzmanı, Doğulu toplumların gelenekleri, görenekleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri ya da Doğulu toplumları resmeden ressamı tanımlamak için Oryantalist sözcüğünün kullanıldığı herkesin malumu. Oryantalizmi genellikle masum bir akademik merak saikiyle oluşturulmuş bir araştırma disiplini olarak değerlendiren bu türlü yaklaşımların dışında, Hristiyan misyonerliği ve Avrupalı sömürgecilikle iş birliği içerisinde değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur.”

Recep Boztemur (2002:135) oryantalizmi evrensel bilgi, bilen ve bilinen ilişkisi içerisinde ele almakta ve Batının kuşatıcı bilgi ve kuşatıcı söylem iddialarının oryantalist tutum çerçevesinde veya başka bir ifade ile ötekileştirici olduğunu şu şekilde ifade etmektedir. “Bilinenlerin evrensel olduğu iddiasıyla, bilginin ve gerçeğin içinde geliştikleri topluma özgü olmadığı ve başkalarının bilgisinin kendi kavramlarıyla edinilebileceğini öne süren her türden yaklaşım oryantalisttir.”

Yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü üzere oryantalizmin oluşturduğu söylem bir hakaretler ve aşağılamalar toplamı değildir. İrادی ve bilinç düzeyinde oluşturulmuş bir dil olarak, oryantalist söylem Batılı tarzın eşsizliği ve Batı toplum modelinin diğer medeniyet ve toplumlardan farklılığının vurgulanması üzerine kurulu bir terminolojiye sahiptir. Bu terminoloji; tarihi, sosyolojiyi, psikoloji vd. sosyal bilim alanları da kullanılarak oluşturulmuştur. Oryantalizmin “ana hedeflerinden biri de, Avrupa tarihinin ve kültür özü ile Ortadoğu toplumlarının özü arasına belirgin bir ayırım koymaktadır (Turner, 2001:87). Nitekim “söylem; sınıflama, ayırlama ve karşılaştırma yoluyla farklılıkları ortaya çıkarır” (Turner, 1977:36). Oryantalizmin söylemi bunu Batı dışı coğrafyaların hepsinde sistemli bir şekilde uygulama imkanı bulmuştur.

Nitekim yukarıda Turner’ın ifade ettiğine benzer bir tanımlamayı Yücel Bulut (2002:14) oryantalizmle ilgili olarak şu şekilde ifade etmektedir. “Oryantalizm, bir yanıyla Doğu’nun Batı tarafından incelenmesi anlamına gelirken, bir yanıyla da Batı’nın kendi bilincine varmasının en önemli aracı olarak gözükmektedir.”

Bu çerçevede oryantalizm; Batının, Doğunun tarihi, ekonomik, siyasal, kültürel ve coğrafik anlamda tanımlanmasındaki sözbirliğidir. E. Said ise; üç türlü bir açıklamayla ifade eder oryantalizmi.

Ona göre hayali bir tanımlamayla oryantalizm, Doğu ile varılmış bir uzlaşmadır. İlmi tanımlama çerçevesinde oryantalizm; Doğu ile Batı arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşündür. Tarihi ve maddi oryantalizm ise; Doğuya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batının bulduğu bir yoldur (Said, 199?: 13-16).

Oryantalizmin bir gelenek şeklinde sadece tarih ve sosyoloji gibi toplumla birebir ilgili alanlarla sınırlı olmadığını, bunun dışında oryantalizmin bir dünya görüşü ve zihniyet inşa etmesine bağlı olarak hemen hemen tüm bilgi kuramlarını etkilediğine şahit olunmaktadır.

“Ortadoğu incelemelerini geleneksel olarak tekelinde tutan fazla gelişmiş ve lüks bir gelenek, yani oryantalist sanat, edebiyat, tarih ve din araştırmaları bulunmaktadır. Bu disiplinlere, bunların temel ideolojik varsayımlarına ve görgülcü (empricist) epistemolojiye rahatlıkla oryantalizm etiketi yapıştırılabilir. Oryantalizm kendine araştırma nesnesi olarak Klasik İslam’ın en önemli niteliğini oluşturduğu, İslam Uygarlığı diye bir varlığı almaktadır” (Turner, 2001:16–17).

Gerçekten de oryantalizm terimi kullanılmaya başladığı ilk günden bugüne kadar pek çok anlam değişikliği ve kayması ile birlikte kullanılmıştır. Ancak değişmeyen bir yönü vardır ki o da coğrafi bir tanımlama olmayıp, daha ziyade siyasal bir kavram olarak “dışlayıcı, çarpıtıcı, ötekileştirici söyleminin” (Arlı, 2004:10) dünden bugüne aktarıldığıdır. Mevcut gelişmelere paralel olarak bazen müspet ama çoğu zaman menfi bir kavram olarak doğmuş, gelişmiş ve varlığını sürdürmektedir.

Kavramın tanımlarından yola çıkarak tarihsel gelişimini toparlayacak olursak, ilkçağ uygarlıklarına kadar götürülebilecek bir maziye sahip olan Doğu-Batı ayrımının modern öncesi dönemde farklı anlamları da içerisinde sakladığı görülebilmektedir.

Batının Bir anlamda Batı Haçlı Seferleri öncesi ve sonrası üretmeye başladığı veya yığıldığı Doğuya dair bilgileri onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda egemenlik ilişkilerindeki üstünlüğüne paralel olarak sistemleştirdiği, mevcut gelişimini Doğu

olmaksızın açıklamasına imkân olmadığı noktalarda bir katalizör gibi oryantalist söylemi kullandığı ve mevcut Doğu-Batı ayrımını yaparken sadece siyasal bir söylem oluşturmayıp, sosyal hayatın tamamını kuşatacak bir jargonu benimsediği görülmektedir.

Oryantalist söylem bu manada

“ilahiyat, edebiyat, filoloji ve sosyoloji alanlarında ifadesini bulan ve zaman içinde bütünlüğünü koruyan bir çözümleme çerçevesi olarak kaldı. Böylece sömürgeci ilişkilerin bir tezahürü olarak kalmaktan öte gerçek bir siyasal güç odağı da oluşturdu. Oryantalizm, mantıklı bir karakterler, tipolojiler bütünü yarattı. Oryantalizmin görevi, Doğu’nun sonsuz karmaşasını anlaşılabilir tipler, karakterler ve kurumlaşmalara indirgemektir” (Turner, 19??:37).

1.2. Oryantalizmin Tarihçesi

“Yunanlılık Batının uygarlığa geçişini sağlayan ilk durak olmuşsa, Roma imparatorluğu da dünya tarihinde toplumlar arası ilişkiler içinde Batının önerebildiği ve örgütleye bildiği ilk siyaset olmuştur (Coşkun, 1997:113).

Batının ilk örgütlü birliğinin 395’te ikiye ayrılması ve çok geçmeden, en önemli cenâhının 476’da yıkılışı, Batıyı yüzyıllarca devam edecek olan bir durağanlığa ardından da gerilemeye sürüklemiş ve nihayetinde dünya egemenlik ilişkilerinde alternatif üretmez hale getirmiş, başka bir ifade ile dünya siyasetinde edilgen bir pozisyona sürüklemiştir.

Batının dünya siyasetinden çekildiği ya da edilgenleştiği bu yüzyıllarda Doğuda başlangıçta küçük bir kabilenin içinde hayat bulan İslam, 23 yıl gibi kısa sürede darmadağınık Arap kabilelerini bir araya toplayarak yüzlerce yıl sürecek olan güçlü bir medeniyetin ilk temellerini atar. İslam, mesajının zaman ve mekân şümul olması iddiasına sahip bir din olarak, çok geçmeden Arap yarım adasının dışında da geniş halk kitlelerince benimsenir ve nihayetinde farklı coğrafya ve kültürlerle ulaşma imkânı bulur.

İslam’ın ortaya çıkması Doğu’da Bizans ve İran Medeniyetlerinin dışında derleyip toparlayan yeni bir nüvenin / alternatifin ortaya çıkmasının dışında, Batı açısından da ciddi tesirler meydana getirir. Batı, yeni, bir o kadar da diğer İbrahimi dinleri reddetmeyip, aksine onları da kapsadığını iddia eden (müheymîn diye tanımlar) bir medeniyet algısının temsilcisi olan güçle karşılaşmış ve iç çekişmelerin kaynağı

durumundaki kilise ve krallıklar birbirleriyle mücadele etmek yerine, Doğunun yükselen değerine karşı birlikte hareket etme fikrini zorunlu gerekçelerle de olsa elde etme imkânına kavuşmuş oldular.

“İslam’ın ortaya çıkması ve yaygınlaşması sonrasında Doğu – Batı ilişkileri, iki düşman din arasındaki çatışma biçimine bürünmüştür. Her ne kadar, Avrupa Hristiyanlığı çok daha önceki dönemlerde benimsemişse de Hristiyanlığın etkisinin Avrupa’da çok daha belirgin ve hatta belirleyici olması İslam sonrasında gerçekleşmiştir. Hristiyanlığın yeni dönemde kazandığı bu gücün bilincinde olarak, kilise, belli bir dönem için Avrupa siyasetine yön vermiştir. Bu durum, kolaylıkla tahmin edileceği gibi aynı zamanda kilise ile dünyevi krallıklar arasında belli bir gerilim de yaratmıştır. Fakat İslam dünyasının tehdit edici varlığı, söz konusu iki güç bloğu arasındaki bu gerilimi bir iş birliğine dönüştürdü” (Bulut, 2002:16).

Bu manada aslında İslam’ın egemenlik ilişkilerinde bir alternatif olma iddiası ile ortaya çıkışı, Batı dünyasının skolâstik bir anlayış ile evreni kavrama çabası neticesinde oluşan muğlâklıklardan kurtulmasının ve egemenlik ilişkilerinde kaybetmiş olduğu mevzilerini ele geçirmek için yeniden harekete geçişinin ilk nüvelerini de ortaya çıkarmıştır ya da kanaatimizce en azından harekete geçirici olmuştur.

Nitekim İstanbul’un fethi neticesinde yaşanan uyanış hareketlerini Rönesans, (Renaissance) “yeniden doğuş” olarak tanımlamaları bu bağlamda daha da anlam kazanmaktadır. Thierry Hentsch bununla ilgili olarak;

“Rönesans’ı tartışmasız olarak belirleyen, öncelikle kendi kendini ötekilerden ayırması ve böyle yaparak hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir tarih görüşüne kendini yerleştirmesidir. Hala kurtulamadığımız saçma dönemlendirmeyi (periodisation) yaratan da Rönesans’tır: Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ” (Hentsch, 1991:57) demektedir.

Hakikaten de Batı özellikle onaltıncı yüzyılla birlikte ötekinden kendini uygulamada olmasa da teoride ayırmış ve yeni Batı medeniyetinin temellerini İslam’ın yapmış olduğu tazyikle oluşturmuştur.

Özellikle Emeviler dönemiyle birlikte öncelenen fetih politikası neticesinde İspanya, Sicilya vb. yerlerin de Müslüman fatihler tarafından ulaşılması gereken noktalar olarak

belirlenip, buralara da Allahın mesajının götürülmesi doğrultusunda bir strateji neticesinde, başlangıçta Batı tarafından dünyevi ve uhrevi bir tehlike olarak algılanan İslam'ın, problem ve tehdidini enselerinde hissetmelerine sebep olmuştur. İslam'ın özündeki bu potansiyel özellikle Hristiyan Batının aleyhine genişlemesine neden olur. Rodinson'un ifadesiyle “ Müslümanlar, Batı Hristiyanları için uzun zaman bir tehlikeydiler, sonraları problem oldular” (Rodinson, 1983:15).

Rodinson'un da ifade ettiği gibi, İslam'ın Batı karşısında onun aleyhine genişlemesi ve problem oluşturması sadece mekânsal bir anlam taşımıyordu. Bunun ötesinde ideolojik, siyasal, dini, ekonomik kısacası tüm yaşam alanlarını kuşatan bir problemi ifade ediyordu. Çünkü İslam, düne kadar Roma İmparatorluğunun at koşturduğu alanları teker teker denetimi altına almaktaydı. İslam birliklerinin Batıya doğru ilerleyişleri, İslam halklarının kendi içlerindeki taht vb. mücadelelere rağmen devam ediyordu. Ta ki; İslam halklarının son temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğunun 1672'de Bucaş'ta Batı aleyhine son kez toprak kazanmasına kadar Batı sürekli gerileyiş içerisinde kaldı.

Genel hatlarıyla İslam'ın ortaya çıkışı, kendi içerisinde yönetim değişmesine rağmen Batı aleyhine sürekli genişleme politikası karşısında Batının, İslam medeniyetini algılayışı üç şekilde oldu. “İslam dünyası her şeyden önce siyasi ve ideolojik bir yapı; fakat bu düşmanın farklı bir medeniyeti de var, üstelik yabancı bir iktisadi bölge” (Rodinson, 1983:19).

Batı açısından genelde tüm Doğu, özelde İslam coğrafyası siyasi ve ideolojik boyutuna istinaden bir karşıtlığı ve tehlike unsurluğunu ifade etmektedir. Çünkü İslam hem peygamberliği farklı bir algı ile kavrayıp elçisini insan ve vahiyle muhataplığı noktasında resul olarak tanımlıyor ki bu durum Hristiyan öğreti açısından teslisin reddini ve işin en başında çatışmayı doğuruyordu. Hem de tüm dünyanın Allah'ın arzı olduğunu ve vahyin o coğrafyalara taşınması talebiyle muhatapları için dini ve siyasi bir tehdit içeriyordu. Medeniyet olarak farklılık arz ediyordu. Çileci bir dünya hayatı yerine sosyal hayatı ve ilişkileri övüyor, kendisini tüm İbrahimî dinlerin son temsilcisi olarak ilan ediyordu. Ayrıca farklı bir kültüre ve dünya algısına sahipti de. Hepsinden önemlisi Doğu, Batı için farklı ve mümbit bir ekonomik bölgeydi.

Haçlı seferlerine kadar Batı, feodalizmin parçalara bölünmüş küçük ve kapalı birliklerinden öte bir örgütlenme geliştiremedi. Özellikle ortaçağ Avrupa'sında senyör

ve serfler çerçevesinde bir tabakalaşma üzerine kurulu tarımsal bir yapı arz eden feodalite bir manada Batının devlet organizasyonunu kaybetmesi karşısındaki çözümsüzlüğünün çıkış noktası oldu. Ancak unutulmamalıdır ki merkezi devlet otoritesinin olmayışı Batı'yı çelik bir koza içerisinde “dövüşen soylular, dua eden rahipler ve çalışan hür köylüler ve serflerden” (Kızılcılık ve Erjem 1992:166) müteşekkil bir sosyal yapı içerisine de hapsedmiştir.

Dawson'un ifadesiyle Haçlı Ruhu darmadağınık toplulukların ganimet adına toplanmalarından öte, Roma Medeniyetinden sonra bir duraklama içine giren bunun da ötesinde sürekli mevzi kaybeden Batı uygarlığının derlenip toparlanmasına ve dünya siyasetinde yeniden söz sahibi olmak adına önemli bir teşebbüsün ilk nüvelerini içerisinde barındırmaktadır (Dawson:1997).

Dawson (1997:263), “Avrupanın tarihinde karanlık çağların sonunu ve Batı medeniyetinin yükselişini temsil eden dönüm noktası onbirinci yüzyıldır” demektedir ve Haçlı seferlerinin bir birlikteliğin öncüsü olmanın ötesinde günümüz Batı medeniyetinin temellerinin atıldığı bir dönüm noktası olduğunu ifade etmektedir.

Esed ise; Haçlı Seferleriyle ilgili olarak Dawson'un ifadelerine paralel olarak şunları belirtmektedir; Haçlı Seferleri,

“Ortaçağ Birlikteliği”nin kurucusudur. Gerçekten de; “Bundan önce ortada Anglosaksonlar, Germenler, Fransızlar, Normanlar, İtalyanlar, Danimarkalılar, Slavlar,... vardı. Fakat haçlı savaşları sırasında Garp Medeniyeti fikri doğdu ve bütün Avrupa milletlerinin hep birden kendisine koştuğu tek hedef haline geldi” (Esed, 1986: 60).

Thierry Hentch ise bu durumla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır;

“Kendi bilincine varma arayışı, ama asıl, sonradan bu bilinçlenmeyi mitoloji aracılığıyla bastırma arayışı. Haçlı Seferleri barbar Avrupa'nın o dönemde dünyanın merkezi olan Akdeniz'e yaklaşmak için kalkıştığı bir girişim olarak algılanabilir; mitos da, bu karşılaşmanın simgesel önemini yüceltmenin nedeni, sonra da Akdeniz'de hayali bir kopukluk yaratmanın bir yolu olacak. Bir hayli hayali ama tamamen değil. Çünkü kuzeybatı Avrupa'nın İslam'la karşılaşmasının, onbir - onüçüncü yüzyıllar arasında, bugünkü tarihsel anlamıyla Batı olarak ortaya çıkacak bilinçlenmenin başlangıcını belirlediği doğrudur” (Arlı, 2004:18) .

Haçlı seferleri bir anlamda Batının yeniden tarih sahnesinde aktif rol alışının temelini oluşturmuştur. Belki de Rönesans, yani yeniden doğuş haçlı seferleriyle bire bir başlatılmalıydı öyle ki, Bir yazarın ifade ettiği gibi,

“Haçlı seferleri bütün Batı Hristiyanlarına en çok arzuladıkları şeylere kavuşma ümidi veriyordu. Sofulara Tanrı yolunda çekilen eziyet, paragözlülere yağma, tüccara yeni pazarlar, küçük subaylara yaldızlı rütbeler, kahramanlara savaş, dünyayı tanımak isteyenlere yolculuk” (Bulut, 2002:17).

İslam’ın Batı tarafından algılanışı ve yeni oluşan siyasi güce karşı konumlanması bir anlamda Batı’nın kendisini yeniden sorgulamaya başlamasını gündeme getirirken, İslam medeniyetinin de kendi içerisinde bilgi ve ilime verilen önemden kaynaklanan ciddi araştırma ruhu ile Hint, Çin, İran, Yunan (Garaudy, 1990:122) kültürlerinden mevcut eserleri kendi diline çevirerek ve zamanla bu çevirileri yorumlayarak geliştirdikleri görülür.

İslam medeniyetinin kendi malı haline getirdiği bilgiyi Batı kendi coğrafyasına tercüme etmeye başladı. Batı bu tercüme faaliyetlerinin yanı sıra İslam’ın kendini diğer dinler üzerinde müheymin görmesini, diğer dinlerin tâbiileri tarafından tahrip olmuşluğu iddiaları Batı’nın ona karşı bir söylem üretmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Nitekim Sicilya ve Endülüs aracılığıyla yeniden bilim ve bilgiyle tanıştığı İslam’a ve onun peygamberine karşı çok sert uydurmalar gündeme getirdi. Örneğin; Muhammed bir sara hastasıydı ve hastalığının nüksettiği sıralarda gördüğü rüyaları vahiy zannediyordu. Veya Muhammed bir tüccardı, çıktığı seyahatler sırasında tanışmış olduğu Yahudi ve Hristiyan kaynaklarını derç ederek yeniden bir din kurmaya çalışan bir sapkındı vb. karalamalarla ötekini kendine karşı konumlandırıyor ve tanımlamaya çalışıyordu.

Batılı seyyahlar aracılığıyla gelen bir sürü yalan yanlış bilgi aracılığıyla ki, bu rolü daha ziyade Hristiyan din adamları üstleniyordu. Kendilerince muharraf din anlayışına karşı bir bilinç oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu çalışmalardan en çok kaynak gösterilen ve referans alınan ise “sekizinci yüzyılın ortalarında Yuhanna ed-Dimeşki (649-749) tarafından kaleme alınan risale, İslam’a karşı yazılan reddiyelerin en önemlisiydi. Reddiye gelecekteki İslam karşıtı münakaşa eserlerinin cephanesi olacaktı” (Bulut, 2002:16).

Yuhanna ed-Dimeşki’nin dışında Guibert de Nogert (1055–1124) örneği de İslama ve peygamberine saldırılarıyla tanınan tarihçi ve teologlardandı. Yazar bizzat kendisi bu saldırı ve polemiklerinde hiçbir yazılı kaynaktan bilgi almadığını ifade etmektedir. Yine de İslam ve peygamberine dair şunu belirtebilmektedir. “Onun tüm hastalıklardan daha zararlı olduğunu söylemekte bir mahsur görmüyorum” (Hüseyin, 1977:16).

Asaf Hüseyini, erken dönem ilahiyatçıların yazılarında İslam'ın peygamberini sahte, Kur'an-ı da onun tarafından yazılmış bir kitap olarak değerlendirmelerinin daha sonraki Haçlı Seferlerini de yönlendirdiğini belirtmektedir (1997:15-16).

Oryantalizmin ilk kaynakları da böylece gündeme gelmiş oldu. Doğunun barbar, uçkur düşkünü, yalancı, tamahkâr tiplmesi ta orta çağlarda gündeme gelen söylemlerden başka bir şey değildi. Oryantalizmin en önemli özelliği olan tarihselciliği ve buna bağlı olarak oluşan söylemin zincir halkaları şeklinde geçmişten an'a taşınması, daha sonraları en modern, rasyonel bilim adamlarının dahi söylemlerini etkileyecekti. Said (1997:161), zincir halkaları şeklinde gelişen bu sistemle ilgili olarak önemli bir tespitte bulunuyor ve şöyle diyor:

“Oryantalizm Doğu'yu atlamıştır. Doğudan neş'et eden bir düşünce sistemi olarak, hep insani ayrıntıdan, mekanik genellemeye gitmiştir. 10. yüzyılda yaşamış bir Arap şairini incelemiş, buradan Mısır, Irak ve Arabistan'daki Doğu zihniyetine atlamış, buna dayanılarak bir de siyaset geliştirilmiştir.

Bu siyaset “Avrupa'nın Doğu hakkındaki bir uydurması değil, bilinçle vücuda getirilmiş ve nesiller boyu hatırı sayılır yatırımlara konu olmuş bir teori ve pratik bütünlüğüdür. Buna Oryantalist söylemin insicamı da denilebilir. Bir eser ve yazar gösterme sistemidir” (Said, 1991).

“Oryantalizmin resmi varlığı 1312'de Viyana konseyinin Paris, Oxford, Bolonya, Avinyon ve Salomonka'da, Arapça, İbrani'ce, Yunanca ve Süryanice hakkında bir dizi kürsü kurulmasına ilişkin kararı ile ortaya çıkmış olduğu kabul edilir” (Said, 1991:85). -Aynı konseyin tarihiyle ilgili 1245 (Abdûlmelik, 1998:8)- Ama bu dönemler henüz Batı, Doğuya dair güçlü bir söylem üretememiştir. Bunun için Doğuya ve onun en güçlü temsilcisi İslam peygamberine dair “hakikati değil, hayalleri konuştururlar” (Rodinson, 1983: 22).

Bunun dışında tipler yok değildir. Örneğin Roger Bacon 1200'lerde “Arap dili ve bilimlerini öğrenmenin kendi çağdaşları için hakiki bilgiye erişmenin tek yolu olduğunu belirtir”(Garaudy, 1990:123). Bunun dışında Haçlı Seferleri esnasında karşılaştıkları Selahaddin Eyyubi örneği de Batılılara karışık duygular yaşatmıştı. Onun Hristiyan mahkûmlara ve esirlere karşı nezaket ve kibarlığı dillerde destansı bir hava ile anlatılır olmuştu (Hüseyin, 1997:16).

Kanaatimize göre rahiplerin önderliğinde oryantalist bilgiye hâkim olan unsurlardan biri belki de en önemlisi yazar ve din adamlarının kişiliğine bağlı olarak söylemlerinin farklılıklar arz etmesidir. İlk kadronun Doğuya bakışı çeşitlilik göstermektedir. Sorun İslam’dır. Bu sorun kendileri için tanışılması ve alternatif bilgiyle yenilmesi gereken bir unsur olarak karşılarında durmaktadır. Ama İslam’a dair verilen bilgi halk olunca iş hayallerin konuşturulmasına kalır. Doğu bir anlamda muammadır bütün mesele konjonktürle alakalıdır aslında. “Doğulu ortaçağda azgın bir düşmandır örneğin. Daha sonra Batılı ile aynı seviyededir. Onsekizinci yüzyılda ve Fransız ihtilalinden sonra her şeyden önce insandır Doğulu. Ondokuzuncu yüzyılda ise bambaşka bir varlıktır. Doğunun kaçınılmaz olan bu bambaşkalığı nezaketen övülür. Böylece “homoislamicus” mefhumu doğar” (Rodinson, 1983:22).

Yukarıdaki alıntıda da dikkat edileceği üzere coğrafi tahakküm ve güç ilişkilerine bağlı olarak genişletilebilen veya aksine daraltılabilen bir kavramla karşı karşıyayız. Kanaatime göre özellikle İslam dünyasının ele alınmasında dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de düşmanın gücüne paralel olarak tanımlamaların değişmesi. İslam’ın güçlü olduğu dönem tanımlamalarındaki en belirgin vurguyu saldırganlık, kuvvet ve yıkıcılık oluştururken, İslam temsilcilerinin zayıfladığı dönemlerde vurgular daha ziyade tembelliklerine, üçkâğıtçılıklarına, ihanetlerine vb. temalara atıflarla dolu. Güçlü dönemlerde barbar, zayıf dönemlerde terbiyeye ve idareye muhtaç varlıklar vurgusunun oluşmuş olması da manidardır diye düşünüyoruz. Asaf Hüseyin’in Marwan R. Buheiry’den aktarımıyla ifade ettiklerimizi daha somut hale getirecek olursak;

“Cezayirli olan Muhammed Ben Rahal, hadiseyi uygun bir şekilde şöyle özetliyordu: Düşmanlık Avrupa’nın İslam’a ilişkin mütalaasında hâkim özelliktir... Eğer bir Müslüman, vatanını, dinini veya ulusunu savunursa bir vatanperver olarak değil, vahşi bir kimse olarak görülür; eğer cesaret veya kahramanlık gösterirse, fanatik olarak adlandırılır; yenilgi esnasında tevekkül gösterecek olursa, fatalist diye isimlendirilir”(Hüseyin, 1997:52).

Batı varlığını Doğunun mümbit tarihinde, kültüründe yeraltı ve yerüstü zenginliklerinde bulmuştur. Bunun devam ettirebilmesi ya fiili işgaller ile sağlanacaktır, ya da “Napolyon’un Mısırı terk ederken yaptığı gibi aydınlarını ve bilim adamlarını veya düşüncelerini Doğunun topraklarına bırakmasıyla”(Hüseyin, 1997:53).

“Napolyon ordusunun Mısır halkını ezecek güçte olmadığını anladığı zaman, bütün imamların, kadı, müftü ve ulemanın Kur’an-ı imparatorluk lehinde yorumlarını sağlamaya çalıştı. Bunun temini için Ezher’de hocalık yapan altmış ulemayı

ordugâha çağırıldı. Bunlara bütün askeri payeler verildi. Arkasından da Napolyon onlara İslam’a, Hz. Muhammed’e ve Kur’an-a duyduğu saygıyı anlattı. Kur’an-ı iyi bildiği belli oluyordu. Bu oyun semeresini verdi, bir müddet sonra Kahire halkının işgalcilere duyduğu güvensizlikten eser kalmadı. Napolyon Mısırdan ayrılırken Kleber’e çok sıkı talimat verdi. Buna göre Mısır her zaman Oryantalistler ve gönü kazanılabilen dini İslami liderler marifetiyle yönetilecekti; başka her türlü siyaset fazla pahalı ve ahmakça olurdu” (Said, 1997:140–141).

Başka bir ifade ile sıradan insanlarla uğraşmak yerine “Biz Mısır’ı yönetmeyiz, Mısır’ı yönetenleri yönetiriz.” (Said, 1995:302) Batı hem daha ucuz, hem de daha risksiz bir yöntemi seçmiş ve bilginin gücüne dayanarak Doğuyu idare etmeyi tercih etmiştir. Said buna “Oryantalize etme kapasitesinin keşfi” (Said, 1997:112) demektedir.

Doğuya dair üretilecek bilgi Doğuyu mekânsal tanımlamanın dışında oryantalizmin tanımladığı çerçevede dönüştürmeli yani başka bir ifade ile Doğu oryantalize olmalıdır. Said bu dönüştürme sürecinde Oryantalistin rolünü şöyle ifade eder.

“Oryantalist, Doğu’yu sürekli olarak bir şeyden başka bir şeye dönüştürmeyi kendine görev edinmiştir. Bu dönüştürme işlemi disipline tabiidir: eğitimi vardır, cemiyetleri vardır, sürekli yayınları, teamülleri, lisanı, hitabeti vardır ve hepsi temel bir biçimde Batı’ya hükmeden kültürel ve siyasi normlara bağlıdır ve o normlar marifetiyle ürerler” (Said, 1997:116).

Neticesinde Doğu, Doğu olmaktan çıkıp, Batının laboratuvarlarında incelenen, yeniden tanzim edilen bir varlık olduğu anda karşımıza oryantalize olmuş, sömürülmeye, yönetilmeye hazır bir Doğu gündeme gelmektedir. Buna inanmayan veya bu işleyişin dışında kalanlar ise soyutlanmış, yetmediğinde teknik üstünlüğe bağlı olarak ise yok edilmeleri gündeme gelmiştir. Nitekim Napolyon’un Mısır’ı işgal denemesi ve akabinde meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak Yücel Bulut (2007:431) şunları ifade eder; “1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgal denemesi başarısızlığına rağmen Batı’nın İslam dünyası, özelde de Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu olay oryantalist çalışmalarla sömürgecilik faaliyetlerinin birlikteliğini simgeler.

Nitekim Batının egemenlik ilişkilerini tanzim eder hale gelmesi ve egemenlik ilişkilerine dayanarak ürettiği bilgi Doğu halklarını âzad kabul etmez köleler haline getirmiştir. Cemil Meriç’in “Bu Ülke” de ifade ettiği şekliyle söyleyecek olursak:

“Kıt’aları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik. Kelleler damlardı kılıcımızdan. Bir biz vardık cihanda, bir de küffar... Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, “Ben Avrupalıyım” demeğe başladı, “Asya bir cüzzamlılar diyarındır.” Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara ve kulağına: “Hayır delikanlı”, diye

fısıldadılar, “sen bir az – gelişmişsin.” Ve Hristiyan Batı’nın göğsümüze ilıştirdiğı bu idam yaftasını, bir “nişân-ı zîşân” gibi gururla benimsedi aydınlarımız” (Meriç, 1983:26).

Neticede “Direngen düşmanlıktan, sorumluluğunu müdrik ve uysal iş ortaklığı” (Said, 1997:155) noktasına gelinmiş oldu ve efendinin sunacağı reçetelerle Doğu yeniden bir dönüşüme tabi tutuldu.

Özetleyecek olursak, Batı’nın İslam dünyasına ilgisini Mustafa Sıbai’nin yaptığı şu sıralamadan yararlanarak ortaya koyabiliriz. “1- Dini Sebepler, 2- Emperyalist Sebepler, 3- Ticari Sebepler, 4- Siyasi Sebepler, 5- İlmi Sebepler” (Sıbai, 1993:38–42) toplamında Batı, Doğu ile ilişki içine girmiş ve bunun neticesinde günümüz Batı Medeniyeti inşa edilmiştir. Gerçekten de Batı Haçlı seferleriyle organize olmuştur. Rönesans ve Reform hareketleriyle fikri altyapısını inşa etmiştir. Ancak elde ettiği tüm bu artı değerlerin Doğunun mümbit ve bakir toprakları olmadan hiçbir şeyi ifade etmeyeceğinin bilincinde olması hasebiyle “öteki” olarak konumlandığı Doğu ile ilgili olarak fiili müdahale birlikte daha dirençli hale gelen teorik üstünlüğünü modern bilimin “logos” çatısı altında bir yöntemle yani oryantalizmle olacağını fark etmiştir. Bunun için de lokâl müdahaleler yerine topyekun bir şekilde Doğunun işgal ve istenilen şekilde inşasına soyunmuştur.

“Bu ilgi özellikle ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısıyla yirminci yüzyılın ilk yıllarında zirvesine ulaştı. Bu dönemlerde, Belçikalı, Fransalı, İngiltereli, Hollandalı, İspanyalı ve Amerikalı misyonerlerin hepsi çalışmalar yaptı. S. Zvermer, H. Lammens, D. B. Mac Donald, M. A. Palacious, C. De Faucault, M. Watt, K. Cragg gibi isimler çalışmalarını yayımladı. İslam konusunda şüpheler ortaya atıp, onu ikincil bir konuma düşürmeye çalıştılar (Hüseyin, 1977:15).

“Ondokuzuncu yüzyılla beraber bu düzensiz ve bağımsız çalışmalar döneme hâkim olan bilimsel bilincin gelişmesiyle daha sistemli hale geldi, Doğu çalışmalarına nasıl yaklaşılması gerektiğı hususunda, Doğu bilimciler arasında yavaş yavaş bir uzmanlaşma belirginleşmeye başlamıştı” (Hüseyin, 1977:19).

Bu durum diğeri bir ifade ile emperyalist işleyişin, misyoner faaliyetlerle, bilgi ile ve hepsinden önemlisi modernizm adı altında toparladığımız yenedünya görüşünün Batı dışı toplumlarla ilişkilerini ve bakışını da belirlemekteydi. Modernizm bağlamında Doğunun ele alınışında ondokuzuncu yüzyıl sonrasında sosyal bilimler özellikle Antropoloji, Tarih, sosyoloji bilim olma sıfatlarıyla oryantalist söylemle birlikte hareket edeceklerdi. Sosyoloji daha ziyade içerisinden çıktığı toplumları ele alarak bir disiplin olma çabası içerisindeyken Antropoloji;

“oryantalizmden çok sonra, sömürgeciliğin çok yaygınlaştığı ve sömürgeciliğin yeni sahalarında politik, ekonomik ve toplumsal değişimler gerçekleştirmek için daha somut yöntemlere ihtiyaç duydukları bir dönemde gelişti. Antropologlar, emperyalist ülkelere yapısal işlevselcilik denen modeli hediye ettiler. Bu teori sadece Bronislaw Malinowski ve Talcott Parsons’un yazıları sayesinde akademik çevrelerde büyük bir etki yaratmakla kalmadı, Batı dışı toplumlarda siyasi değişimler hususunda yeni teorik yöntemlerin gelişmesine de zemin hazırladı. Yapısal-İşlevselcilik, her toplumun kendi tarihi ve gelenekleri çerçevesinde örgütlenmiş yapılar içerdiğini söylüyordu. İşlevselcilik ise bu yapıların siyasi, ekonomik ve toplumsal işlevleri bulunduğunu ifade ediyordu. Herhangi bir toplumu değiştirmek için o toplumun sahip olduğu yapılar değiştirilmeli, yok edilmeli veya yerlerine başkaları geçirilmeliydi. İşlevle, otomatik olarak değişecekti bu durumda. Sömürgeciler bu fikirlerden yararlandılar ve sömürdükleri ülkelerdeki politik ve ekonomik yapıları baskı, zorlama, müzakere, ikna ve eğitim yollarından birini veya bir kaçını kullanarak değiştirdiler ” (Hüseyin, 1977:21).

Bu manada modern dönem hem oluşmakta olan yeni bilimleriyle, hem Batının dünya üzerinde özellikle egemenlik ilişkilerinde elde etmeğe başladığı üstünlüğe bağlı olarak her şeyi potasında eriten ve dönüştüren bir özelliğe de sahiptir. Oryantalizmin yüzlerce yıllık birikimlerinin raflardan indirilerek yeniden belli bir sistematikte irdelenmesi, özellikle sosyal bilimlerin yine bu tür çalışmalarda kullanılır hale gelmesi bu döneme ayrı bir önem kazandırmaktadır.

1.3. Modernizm Bağlamında Oryantalizm

Ondokuzuncu yüzyıl Batı açısından her anlamda / alanda ciddi dönüşümlerin başlangıcını ifade eder. Gerçekten de ele almaya çalıştığımız konu açısından da meseleye bakıldığında, ondokuzuncu yüzyılın geleneksel olan algı, düşünce ve kurumların terki üzerine kurulu olduğu görülür.

Köklü imparatorlukların sarsılmaya başlaması, yeni icat ve keşiflerle pek çok müphem meselelerin insan için bilinir ve seküler bir dünya görüşüyle açıklanabilir hale gelmesi, özellikle de buna bağlı olarak pozitif bilimlerin elde edilen ciddi kazanımlarla üzerinde şüphe edilemez bir doğma haline getirilme teşebbüsleri, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılın genel karakteristiği bizlere sunması açısından oldukça önemlidir.

Batı ortaçağla birlikte yüzlerce yıl hemen hemen her alanda yaşadığı durağanlık ve gerilemenin neticesinde özellikle onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda elde ettiği üstünlüklerini bir dizi argümanlara dayandırmıştı. Bunların en başında geleni ise skolâstik düşüncenin antitezi diye tanımlayabileceğimiz, sekülerleşme kavramıydı. Sekülerleşme; “din ahlâkı yerine, laik ahlâk anlayışının ilk müdafilerinden Francis

Bacon’a (1561-1626) göre; dini inanç ve emirler olmadan da toplum, akıl yoluyla belirli bir ahlâk düzeyine kavuşturulabilir.” (Seyyar, 2007:610) düşüncesi ile temellendirilmişti.

Bu Sekülerleşme çabaları Batı açısından sadece fizik ile fizik ötesinin sınırlarının çizilmesi ile kalmayıp, bir adım daha öteye giderek yer merkezli bir tanımlamayla, fizik ötesinin içeriğinin de belirlenmesi gibi bir gücü teoride ve pratikte elde etmişti.

Sekülerleşmenin kavramsallaştırılmasında; rasyonalizm, amprizm, pozitivizm, determinizm, modernizm, ilerleme, değişim, bilim vb. kavramlar temel teşkil etmekteydi. İçerikleri itibariyle modernizmin gereklilikleriyle doldurulan bu kavramlar, nihayetinde aydınlanma felsefesine paralel olarak dünyanın, olgu ve olayların nasıl bir yaklaşımla ele alınmaya başladığını göstermesi açısından manidardır.

Gerçekten de Batı yüzlerce yıllık bir durağanlık ve egemenlik ilişkilerinde alternatif üretmez bir durumdan, başlangıçta doğa bilimlerinde daha sonra da, bu bilimlerin yöntemlerinin uygulanabileceğini düşündüğü sosyal bilimlere geçişte ciddi buhranlar (ihtilale bağlı sorunlar, nüfus artışı, vahşi kapitalizmin baskısı vs.) içindedir. Özelde sosyolojinin tarihi, genelde ise sosyal bilimlerin tarihi bu dönemin ve bu dönemde yaşanan olay ve çekişmelerden ayrı düşünülemez. Bu durumla ilgili olarak Coşkun (1997:201) şunları ifade etmektedir.

“Sosyoloji ondokuzuncu asırda ve toplumlar arası ilişkilerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Batı Avrupa koşullarında ortaya çıkan sorunlara bir karşılık arayışı içerisinde doğmuştur. Özelliklerini, bağımsız kimliğini, olaylara yaklaşım biçimini söz konusu sorunlar önünde kazanmıştır.”

Sezer’in ifade ettiği gibi “1789 Fransız ihtilali ile birlikte Batı, siyasi ve fikri sahalarda yeni bir safhaya girmiştir. Bu dönemin hâkim özelliği ise, Batı’nın toplumlar arası ilişkilerde belirleyici konuma yükselmesi, dünya egemenliğini ele geçirmiş olmasıdır” (Coşkun, 1997:35). Böyle bir vasatta;

“Modern devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye duyduğu gereksinim daha onsekizinci yüzyılda yeni bazı bilgi kategorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Fakat bu kategorilerin tanımları ve sınırları henüz kesin olmaktan uzaktı. Sosyal filozoflar “sosyal fizik”ten söz ediyor, Avrupalı düşünürler dünyada çok çeşitli sosyal sistemlerin var olduğunu fark etmeye başlıyordu. Bu çeşitlilik açıklamaya muhtaçtı. Üniversite işte bu bağlamda, onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılda, bilginin yaratıldığı başlıca kurumsal yer olarak yeniden canlandı” (Gulbenkian Komisyonu, 1996:15–16).

Sosyal bilimler böyle bir süreç içerisinde ortaya çıkarken kendilerini de matematik ve doğa bilimlerdeki benzer biçimde, özellikle de Newton Fiziği başta olmak üzere yasalar oluşturma ve başta kendi toplumları olmak üzere bir merkez - çevre ilişkisi çerçevesinde tüm insanlığı tahlil etme yolunu oluşturacak teoriler geliştirdiler.

Bu teoriler geliştirilirken yaşadıkları tecrübeleri “ tarih – toplum süreçlerinin olgusal mahiyetini temel belirleyici, siyasi dönüşümlerini ise ana değişken kabul eden” (Arlı, 2004: 2) bir tutumla olgular üzerinden kavramlar oluşturulmuş ve nihayetinde tahlillerin temeline Batı tarzı modelin örneklem olarak alınması gibi bir durum çıkmıştır. Batı bu modeli modernleşme ile açıklama yoluna gitmiştir.

“Bilindiği gibi modernleşme Batılı toplumbilimciler tarafından oluşturulmuş olan ve gelişmekte olan bütün toplumların Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. (Kongar, 1979:247) Modernleşme, Kızılçelik (2004) tarafından açıklandığı gibi Batı’nın Batı dışı mazlum toplumları kendi özelliklerine göre yeniden biçimlendirmesi ve onları Batıcılaştırmasıdır. Örneğin 20. yüzyılın en önde gelen modernleşme kuramcılarından Daniel Lerner (1964)’in aşamalı ilerleme kuramına göre bütün azgelişmiş toplumlar Batılı toplumların geçirmiş olduğu aşamalardan geçecekler ve modern toplum yapısına kavuşacaklardır. Kısacası modernleşme kuramları, bütün toplumlar için geçerli olan ve kaynağını Batı’dan alan evrensel bir gelişme çizgisinin olduğu yönündeki bir temele dayanmaktadır” (Topses, 2005).

Comte’nin Üç Hal Yasası, Marx’ın Tarihsel Materyalizmi, Spencer’in gelişme modeli bu bağlamda evrimci bir temelle ilkel olandan gelişmişe bir atıfla tarihsel bir yol çizmekteydi. Bu çizilen yol daha ziyade Avrupa’nın yakalamış olduğu üstünlüğün, güçlü olanın hayatta kalıp, zayıf olanın eleneceği prensibi ile sosyal gerçekliğin çakıştırılması üzerine olduğu aşîkârdır. Açacak olursak:

“Aydınlanmanın hazırladığı bilginin dünyevileşmesi süreci evrim teorisiyle doğrulanmış olduğundan, Darwinci teoriler, biyolojik kökenlerinden çok öte alanlara taşındı. Sosyal bilim metodolojisine, örnek alınan Newton fiziği egemen olsa da, hayatta kalmaya en uygun olanın yaşadığı düşüncesini öne çıkaran, görünüşe göre karşı konulamaz bir çekiciliği olan evrim meta-kavramı, sosyal teoriler üzerinde çok etkili oldu” (Gulbenkian Komisyonu, 1996:34).

Bir çeşit sosyal Darwinizmcilik söz konusuydu ki, bu durum;

“kaçınılmaz ilerleme düşüncesinin özel ve güçlü bir türüydü. Başlıca iddiası, ilerlemenin sosyal bir mücadelenin ürünü olduğu ve burada da üstün olanın kazandığıdır ki, bu sosyal mücadeleye müdahale edildi mi, ister istemez sosyal ilerlemeye de müdahale edilmiş olur” (Gulbenkian Komisyonu, 1996:82)

düşüncesi evrim teorisini biyolojik varlığının yanında sosyal ilişkileri de içine alan bir teori haline getirerek elini güçlendirmiştir.

Burada üzerinde durulması gereken, tarihsel oluşumda medeniyet denilen şeyin tekdüzeliği üzerinden hareket edilmesi ve Yunanlıktan sonra Batı uygarlığı için yaşanan kırılmada İslam kültür uygarlığının, medeniyetin taşıyıcısı ve geliştiricisi olma vasfının görmezlikten gelinmesidir.

Batı açısından karanlığı veya başka bir ifade ile alternatifsizliği ifade eden ortaçağ diye bir tanımlamanın insanlığın genelinin tarihi olarak lanse edilmesi gibi bir çaba içerisine girildiği, işin ilginç tarafı belki de mağlubiyet psikolojisi ve modern bilim algısının kendisini dogma gibi mutlak doğru kabul ettirmesiyle bunun Batı dışı toplumlar tarafından da algılanmasının farklı olmadığı görülmektedir. Kısacası; ondokuzuncu yüzyıl “Avrupa merkezli tarih, felsefe, ve düşünce tarihinin oluşma dönemidir” (Davutoğlu, 2002:42).

Ahmet Davutoğlu’nun her müspet gelişmenin temeline Batı merkezizetiçiliğinin refere edildiği bir dönem olarak tanımladığı bu sürecin oluşturulmuş bir dili ve tarzının olduğunu ifade eden cümlelerine paralel olarak Korkut Tuna (1993:35), bu tarz ve değerlendirme şekliyle ilgili olarak şunları ifade eder.

“ Bu değerlendirme ve yorum tarzında dikkat çeken yan, toplumsal başarıların nedeni olarak belirli bir bilgi ve düşünce tarzının geçerli kabul edilmesi ve diğer türlerin ya da başka toplumlara ait olanların devre dışı bırakılmasıdır. ... Bu anlayışın belli bir tarih görüşü ile desteklendiği dikkat çekmektedir. Tarihin Batı merkezci bir doğrultuda geliştiği şeklinde ifade edeceğimiz bu anlayış çerçevesinde biliş tarzlarının ortaya çıkış ve gelişme biçiminin tamamen Batılı bir çerçeveye sahip olduğu vurgulanmak istenmiştir”

Oluşturulan dil, biliş ve yorum tarzına bağlı olarak, tarih yazıcılığı veya başka bir ifade ile geleneğin oluşturulması dönemi olarak da ifade edilebilecek olan modernizme bu imkânı veren asıl şey Batı’nın özellikle ondokuzuncu yüzyılda dünyevi alana dair birçok şeyde yakaladığı güçtür. Batı elde ettiği güce bağlı olarak kendisine bir üstünlük atfetmektedir. Batı’nın elde ettiği bilimsel, siyasal ve teknik üstünlüğe istinaden ondokuzuncu yüzyılda ve özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında oluşturduğu söylemi Wallerstein ifadesiyle “sosyal bilimlerin mirasının; tek yönlü tarih yazımı, evrenselcilik, biricik Batı medeniyeti, oryantalizm ve ilerlemeci tarih tezli nosyonları açısından Avrupa merkezci” (Arlı, 2004:9) olarak da ifade edebiliriz.

Batı'nın bahsedilen dönemde yakalamış olduğu üstünlüğe ilişkin Yücel Bulut (2002:31) şunları söylemektedir.

“Ondokuzuncu asrın Avrupa merkeziliğine göre, Doğu ile Batı arasında giderilmesine imkân olmayan farklılıklar bulunmaktaydı. Mümkün olan tek evrensellik vardır: Avrupa modelini bütün yönleriyle benimsemek. Bu benimseyiş zorunludur denir. Hemen ardından da zorunludur ama Avrupa dışı kavimler için mümkün değildir. Çünkü onları Avrupalılardan ayıran çok belirgin bazı özellikleri vardır diye de eklenir. Öyle olunca da Avrupa modelini benimseme ihtimalleri belirsiz bir geleceğe bırakılan Batı dışı toplumların, şimdilik yozlaşmış egzotik kültürleriyle Avrupa'nın siyasi hâkimiyeti altında kalması yeterli görülür.”

Batı dışı toplumların gelişmişlik düzeyi ile Doğu'nun halklarının kıyaslaması ayrımı o kadar ileri götürülür ki;

“Jules Harmand, 1910 yılında şöyle diyordu: Öyleyse ilke ve hareket noktası olarak, bir ırklar ve uygarlıklar hiyerarşisinin varlığı olgusunu ve bizim üstün ırk ve uygarlıklara mensup olduğumuzu kabul etmek bunun yanında üstünlüğün haklar tanımakla birlikte bunun karşılığında sıkı yükümlülükler de getirdiğini teslim etmek gerekiyor. Yerli halkları fethetmemizin asıl meşruluğu, bizim üstünlüğümüze, yalnızca makine, iktisat ve askerlik alanlarında değil, aynı zamanda törel alanda üstün olduğumuza duyulan inançta yatar. Saygınlığımız bu özelliğe dayanır; insanlığın geriye kalanını yönetme hakkımızın altında yatan da budur. Maddi güç bu amaca hizmet eden araçtan başka bir şey değildir” (Said, 1995:55-56).

Harmand'ın ifade ettiklerinin sadece onun şahsına ait kanaatler olmadığı aksine ondokuzuncu yüzyıl Batı anlayışının temel bir düşüncesi olduğunu Parla şu tespitlerle dile getiriyor.

“Varlığını zaten sömürgeciliğe borçlu olan şarkiyatçılık artık sömürgeci söylemin siyasi, sosyolojik, coğrafi alanlarıyla örtüşmeye başlıyordu. Sömürgeci-şarkiyatçı söylemin belli bir teması ise hepsi doğuştan megaloman olan romantiklere çok cazip gelmişti: Bu tema, kurtarıcılık (messiahçılık)tı. Romantik arayış estetik, felsefi, dini amaçlara yöneldiğini söylerken, sömürgecilik bu retoriği geri ırkları kurtarmayı amaçlayan felsefeleriyle destekliyor ve besliyordu. Ondokuzuncu yüzyılın en yaygın güçlü akımlarından sayabileceğimiz kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılacaklar gözüyle baktı” (Parla, 1985:14-15).

Özellikle Aydınlanma ve sonrası ondokuzuncu yüzyılın seküleritenin etkilerinin hâkim unsur olarak hissedildiği dönemler olmasına karşın, Parla'nın ifade ettikleri çerçevesinde dini motiflerin açık veya gizli kullanımının en azından romantiklerin bilinçaltında mevcut olduğu görülmektedir.

“Sosyal bilimlerin akademik olarak kurumsallaşmaya başladığı Avrupa'nın ondokuzuncu yüzyılı, emperyalizm ve oryantalizmin de belirgin bir biçimde siyasi ve epistemik egemenliklerinin kurumsallaştığı bir yüzyıldır. Yirminci yüzyılın

başlarından itibaren sosyal bilimler etkinliklerini Batı- dışı toplumlara da taşımıştır. Bu taşı(n)ma işlemi sadece kurumsal ve biçimsel bir taşınma değil, aynı zamanda bir paradigmanın tüm düşünsel araçlarıyla birlikte taşınması işlemidir. Böylece, Batı-dışı toplumlar için, oryantalizmin sınırlarını çizdiği ve yöntemini oluşturduğu ‘Doğu’ ile ilgili bilgiler de, sosyal bilimler pratiği içinde yine ‘Doğu’ ya taşınmıştır. Sosyal bilimlerin oryantal toplum incelemeleri, Avrupa merkeziliğin ve oryantalizmin izlerini açık bir biçimde taşımaktadır. Ayrıca, ekseninin nereden ve hangi ontolojik uğraktan geçtiği belli olmayan Batı-Doğu ayrımı da bu tarihsel yapı içinde kurumsallaştırılmıştır” (Arlı, 2004:9).

Ondokuzuncu yüzyılla birlikte “Doğu, Sosyal Bilimlerdeki gelişmelere paralel olarak akademik disiplinlerle birlikte sistematik olarak yeniden ele alınmıştır” (Bulut, 2002:25). Batının bu sistematik ele alışı olandan ziyade olması gereken ve gerektiği düşünülen üzerinden hareket ettiği ortadadır. Nitekim bu durum hem tarafsızlığını, hem de reelden hareket edildiği savlarını zayıflatmaktadır. Ancak yine de toplumsal olgu ve olayların ele alınışındaki tarafsız ve ideolojik tutum terk edilmemiş bir gelenek icadı ile söylenenlerin her zaman ve hep bu şekilde gerçekleşmiş olduğu iddialarıyla Batılı bilginin evrensellik ve tarafsızlığı dillendirilmiştir. Kısacası;

“Toplum sorunları karşısında önerilen çözüm yollarının tüm toplum sorunlarını kuşatmayıp belli çevrelerle sınırlı kalması toplumun parçalı yapısı ile uyuşmasına rağmen evrensellik iddiasındaki Batı bilgisinin tüm koşul ve toplumlarda etkin ve geçerli olduğu iddiası ideoloji kavramına verilen özel anlamlarla sürdürülmek istenecektir” (Tuna, 1993:29).

Özlem, evrenselciliğin bir mitos olduğunu belirtirken önemli bir noktaya vurgu yapmakta ve bilimin politik yüzüyle ilgili olarak “Evrenselcilik ve bağlı nomoteizm, sadece bir bilgisel tavır değildir. O aynı zamanda bir ruh halini de yansıtır. Evrenselcilik, her şeyin tek ve biricik hakikatine sahip olma tutkusu içinde olanların ve daha sonra buna sahip olduklarına inananların ruh halidir de” (Özlem, 1998:55) diyerek bilen olmanın, hakikati bulduğunu düşünmenin nasıl totalitarizmin temellerini oluşturduğunu bunun sadece siyasal alanla sınırlı olmadığını bilimsel tavır tarafından da kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda bilim Batı dünyasında bahsettiğimiz gelişmeler çerçevesinde ele alınırken egemenlik ilişkilerinde de Batı üstün durumdadır. Buna bağlı olarak Batının, Doğuya bakışında da büyük değişiklikler gündeme gelmiştir. Geleneksel oryantalizmden uzanan ana damar her zaman güncelliğini ve etkisini korumakla birlikte Batının, Doğuya bakışı bilimdeki mevcut gelişmeye paralel olarak sistematik hale gelmiştir. Artık Doğuya dair üretilen ve üretilecek olan bilgiler

Doğunun oryantalize edilişi üzerine olacaktır. Fransız felsefesinin önemli şahsiyetlerinden Foucoult'un ifadesiyle artık egemenlik ilişkileri söylemi belirlemektedir. Yani "gerçek, anlamını egemenlik ilişkileri çerçevesinde kazanmaktadır" (Tuna, 1993:108). Batı egemenlik ilişkilerindeki bu üstün rolüyle "Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak üzere çağdaş oryantalizmi gündeme getirmiştir" (Said, 1991:16).

Çağdaş oryantalizmin söylemi kısaca Doğunun durağanlığı, zilleti ve bağımlılığı Batının ise; egemenliği üzerine kuruludur. Bu anlayış ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkacak olan sosyal bilimlerin özellikle sosyolojinin de söylemini belirleyecek ve Batı'nın genç bilimi sosyolojiyle Doğu'yu daha bir bilimsel tavırla parçalara ayırıp, tekrar kendi dilediği şekilde kurgulayacaktır. Turner (1997:24) da bu iddiamızı destekleyecek mahiyette şunları söylemektedir. "İslamiyet üzerine yapılan çalışmalara klasik katkının temel varsayımlarını özetlemek, çağdaş sosyoloji, ekonomi ve tarih konusundaki başlıca çalışmaların nasıl da bu mirasa bağlı olduğunu fark etmek çarpıcıdır."

Bulut ise Sosyal bilimlerin Doğu toplumları ve az gelişmiş toplumları ele alışıyla ilgili olarak şunları söylemektedir. Ondokuzuncu yüzyılda "sosyoloji gibi modern bilimler, oryantalist çalışmalarda kullanılmaya başlanır. Oryantalistler, sosyologların tezlerinden yararlanmaktaydılar. Ancak antropolojinin oryantalist çalışmalarda kullanımı daha etkilidir" (Bulut, 2002:31). Çünkü epistemik farklılıkla birlikte, ontolojik olarak da bir farklılık vardır ve bu asli tanımlama unsurlarından olarak her zaman önemli bir katkı oluşturur.

Batı bunun böyle olduğuna sadece kendisi inanmamaktadır ya da en azından tek taraflı bir inancın ciddi bir kazancının olmadığını farkındadır. Buna bağlı olarak sömürgeleştirdiği topraklarda eğitim süreçlerine büyük önem verir. İstenilen şey beyaz efendilerin üstün olduğuna işgal edilen toprakların potansiyel gücünü oluşturan genç nesillerin de iknasına çalışılır. Bu amaç doğrultusunda;

"Hiçbir deneyim alanı bu hiyerarşilerin dursuz duraksız uygulamalarından kurtulamamıştır. Hindistan için tasarılan eğitim sisteminde öğrencilere yalnızca İngiliz edebiyatı değil, İngiliz ırkının yapısında bulunan üstünlük de öğretilmiştir. George Stocking'in betimlediği gibi yeni doğan etnografya biliminin gözlemci yazarları Afrika, Asya ve Avustralya'ya giderken beraberlerinde titiz çözümleme araçlarının yanı sıra, barbarlık, ilkelik ve uygarlık üstüne bir dizi

imge, düşünce ve yarı bilimsel kavram da götürüyorlardı. Doğmakta olan antropolojinin içinde, Darvencilik, Hristiyanlık, yararcılık, idealizm, ırk kuramı, hukuk tarihi, dil bilim ve korkusuz gezginlerin eski bilgileri, şaşırtıcı bir bileşimle birbirine karışıyor, ancak, iş beyaz uygarlığın üstün değerlerini olumlamaya geldiğinde, hiçbirini duraksamıyordu” (Said, 1995:168).

Bu işlemler sonucu ortaya çıkan şey Doğu değil, Orient ifadesinde kendisini bulan bir varlık olacaktır. Nitekim Orient, Doğu değildir. Said’in, Schwab’ dan aktarımıyla genelleştirilmiş bir tanımla ifade edecek olursak, Orient; “Batılı kafanın, doğuya özgü olan ile alakalı amatör veya profesyonel her türlü çabasıdır”(Said, 1991:89). Gerçekten de her tür çaba ifadesi boş yere seçilmemiştir. Bazen resimlerde, bazen şiirlerde kısacası tüm yazın faaliyetlerinde ve sanat etkinliklerinde buna bağlı olarak zihinlerde Doğu algısı genel itibariyle bu minval üzerinden hayat bulmuştur.

Oryantalizm, denildiğinde akla gelen ilk ciddi muhatabın İslam olması sadece ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllara ait bir durum değildir. İslam’ın siyasal söylemi Batı aleyhine bir güç olarak ortaya çıkmadan da aslında Hristiyanlık açısından sarsıcı bir etki oluşturmuştur. Bunda öncelikle Kur-an’ın söylem olarak diğer kitapların muharrif olduğundan bahsetmesi gelir. Kur-an’ın Kendisinin İlahi bir mesaj olarak devam / devamı olmayan, ancak müheymin olan yani; kendinden önceki kutsal kitapları doğrulayan, tasdik eden bir kitap olduğunu belirtmesi diğer ehli kitap tarafında şaşkınlık ve rahatsızlıklara neden oluyordu. Elbette bu durum gelişmelerin bir boyutuydu. Diğer taraftan yeni bir dinin gelmesini bekleyen dindar Hristiyanlar da yok değildi. Nitekim Asaf Hüseyin (19??:15) bizim ifade ettiklerimize paralel şu soruyu sorar ve şöyle cevaplar.

“Hristiyanlık ve Yahudilik neden İslam gelince tehdit edildiklerini hissetti? Görüldüğü kadarıyla bunun nedeni, İslam’ın Musa ve İsa’yı da içeren birçok peygamberin çağrılarını tamamlamak üzere gelmiş olmasıydı. İslam, İsa’ya gönderilen vahyin İncil’de tam olarak yer almadığını, değiştirildiğini iddia ediyordu. Bu iddiayı ne Hristiyanlar ne de Museviler kabul etti. İslam’a hücum ettiler.”

İslam siyasal bir alternatif olarak kendisini ifade edebilecek coğrafi açılımı yaptığında ise ciddi bir güç haline dönüşmüş durumdaydı. İslam’ın alternatif olma özelliği üzerine kurulu söylemi Onun en zayıf dönemlerinden en güçlü olduğu anlara kadar değişmeyen niteliğiydi.

Batı açısından İslam'ın neden asli muhatap olduğu ile ilgili gerekçeleri sıralayacak olursak; Batı'nın Doğu toplumlarıyla ilk ilişkilerde güçlü İslam Medeniyeti temsilcileriyle karşılaşmış olması, saldırılarına cevap verebilecek askeri gücün İslam topluluklarında olması, Hristiyan Yunan-Roma medeniyetine cevabın İslam dininin çatısı altındaki Doğu halklarından gelmiş olması öncelikli etkenlerdir. Mustafa Sıbai (1993:37) oryantalizmin gelişim süreciyle ilgili olarak;

“Doğu çalışmaları önce Arapçayı ve İslamiyet'i araştırmakla başlamıştır. Zamanla, aşağıda göreceğimiz bu çalışmaları hızlandıran dini, siyasi sebeplerle oryantalistlerin bugüne kadar en çok ilgisini çeken konular İslamiyet ve Arap Edebiyatı olmuştur. Batı sömürgeciliğinin Doğuda gelişmesinden sonra ise oryantalizm, bütün Doğu dillerini, örf ve adetlerini, medeniyetlerini, Doğu ülkelerinin coğrafyasını, buralarda yaşayanların gelenek ve göreneklerini, konuştukları dillerin en meşhur lehçelerini araştırma şekline girmiştir.” demektedir.

Söylediklerimizle paralellik arz edecek şekilde B.Turner (1997:107) ise şunları ifade etmektedir. “Genel kullanımıyla (Doğu) terimi Akdeniz'in doğu sahillerinden güneydoğu Asya'ya kadar uzanan kötü tanımlanmış coğrafik bir alanı kapsarken, İslam ve İslam'ın ana toprakları Batının Doğu'ya karşı tavrının oluşmasında özellikle önemli bir role sahipti.” Batı açısından İslam,

“Diğer dinler kategorisi içinde en azından iki ayırt edici özelliğe sahiptir. Birincisi peygamberi, tek tanrılı bir din olarak İslam, tarihi ve teolojik olarak Hristiyanlıkla yakın bağlara sahiptir. Hristiyanlık ve Yahudilikle birlikte, İbrahimi inancın temel bir varyantı olarak da ele alınabilirdi. İkincisi Doğunun diğer dinlerinden farklı olarak İslam, Avrupa'da temel bir sömürgeci güce sahipti ve sekizinci yüzyıldan itibaren güney Akdeniz toplumlarında egemen kültür ortamı sağlamıştı” (Turner, 1997:107).

Ancak; İslam'ın bu temsil yeteneği İslam halklarının güçlerini kaybetmeleriyle ortadan kalkmamıştır. Ortaya koyduğu medeniyet, toplumları yeniden ihya etme gücü ve Doğu coğrafyasında yaşayan geniş Müslüman halk kitlelerinin de belki etkisi ile “İslam bütün Doğunun manası” (Said, 1991:128) olma özelliğini korumuştur.

İslam toplumsal yapısının incelenmesi açısından oryantalizm, birkaç basit önermeye dayanır. Bunlar; statik yani donmuş veya başka bir ifadeyle durağan bir tarih, sivil toplumun olmayışı, güçlü askeri yapı, katı devletçilik ve kapitalizmin ortaya çıkardığı modern şehirlerin olmayışı şeklinde özetlenebilir (Turner, 1997:55).

Bu yüklü önermeler Batı halklarının her katmanında rağbet görmüş ve kabul edilmiş olup, Batının Doğu siyasetini de belirlemiştir. Bu bağlamda oryantalizm aslında Batının Doğuya dair topyekûn söz birliğini de ifade etmektedir.

Batı ele geçirdiği söylem üstünlüğüyle Doğuyu tanımlamıştır. Tanım öncelikli iştir ve amacı; “ötekinin” ne olduğunu belirlemektir. Ötekinin ne olduğunun belirlenmesinden bilime ve onun diline sık sık atıflarda bulunulur. Nitekim E. Said’in ifade ettikleri de bilimlerin bu işleyişte nasıl görev aldıklarını veya en azından kullanıldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

“1880’i izleyen yıllarda toplumbilim, psikoloji, tarih ve kuşkusuz, antropoloji serpilip geliyor, bu bilimlerin çoğu, uluslar arası sömürgecilik kongrelerine ya da özgül grupların çalışmalarına konu oluyordu. Dünyanın çeşitli bölgeleri birer bütün olarak sömürgeci bilimin konusu durumuna getirilmişti” (Said, 1995:261–262).

Batı, müdahale ederken “uygarlaştırıcı” ve bir mürebbiye edasıyla girdiği topraklarda kendisine yarayacak olanları Batıya aktarır, bunun yanında da reçeteler sunar ve reçetelerin uygulanması halinde Doğunun zilletinin biteceğini dikte etmekten de geri durmaz.

Batı üstlendiği görev bilinciyle tarafların rol ve statülerini belirlemektedir. Bu konum belirleme işinde birine ne biçiliyor ise, genel olarak diğer taraf içinde müspet veya menfi diğer alternatif kalmaktadır. Rol dağılımlarında, “biz” ve “öteki” ile ilgili Hentsch’in söyledikleri hayli ilginç ve bir o kadar da önemlidir. “Aydınlanma felsefesinden itibaren “öteki”, yalnızca egzotizmin kaynağı değil, ama düşünce ve karşılaştırma maddesidir ve hatta buradan giderek, Grunebaum’un gayet iyi göstereceği gibi, antropolojinin doğuşu için gerekli hale gelecektir (Hentsch, 1991:61).

Edward Said Kültür ve Emperyalizm (1998:7) adlı çalışmasının hemen başına Joseph Conrad’ın “Karanlığın Yüreği” (1899) adlı romanından bir alıntı yaparak başlar. Alıntı şöyledir:

“Dünyanın fethi, yani dünyanın, rengi bizimkinden farklı, ya da burunları az daha yassı insanların elinden alınması işi, üzerinde düşünülecek olursa, pek de hoş bir şey değil. Ancak düşünce kurtarıyor bu davranışı. Ardındaki düşünce – yani duygusal bir bahane değil, gerçek bir düşünce, bu düşünceye olan esirgemesiz bir inanç, kişinin kurabileceği, önünde eğilebileceği, adaklar sunabileceği bir şey...”

Gerçekten de Batı’nın Doğuyu işgalini düşünceden, teoriye oradan pratiğe aktarırken ontolojik, epistemik, tarihsel ve sosyolojik açıdan ne kadar fark varsa bunların

tamamını üstün veya zayıf, iyi veya kötü, gelişmiş veya ilkel sınıflaması çerçevesinde ele aldığı görülür. Bu ötekileştirme sadece kültürle, tarihle, medeniyetle ilgili bir durumun ifadesi olmanın dışında ırksal, biyolojik unsurların da içine alınmasıyla son noktasına ulaşmıştır.

“Öteki”leştirme karşınızdaki ile ilgili olarak fikir ve yargılarınızı içerir. Ancak meseleyi tersinden okuyacak olursanız bir manada “öteki” olarak tanımlamanız kendinize konduramadığınız, yakıştıramayacağınız şeylerin toplamı olarak tersinden “biz / kendini”i ifade etmektedir. En azından öyle olması dlenir.

Batı Kendisine biçtiği yeri, durduğu noktayı, kendisine dair tanımlandırmayı ifade ederken “öteki” olarak tanımladığı sömürüye açık tüm toplumları önemsizleştirmektedir. Önemsizleştirme diğer ifadesi ile değer biçilebilir bir hale getirilme - aslında değer biçilen her şey önemsizdir – maddileşmeyi ifade eder. Maddileşme ise sonuçta artı ve eksi telafi edilebilirliği ortaya koymaktadır.

Said’in bu konuyla ilgili tespiti Batının “öteki” olarak tanımladığı tüm coğrafyaları dâhil ederek işgalinin asli gerekçesinin zeminini oluşturmaktadır. “Metropol, otoritesini sınır dışı sömürge varlıklarının sömürülmesinden olduğu kadar, önemsizleştirilmesinden de alıyor” (Said, 1995:112).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde Batı kendi içinde ulusal sınırlarını çizmiş, bilimin ışığında gelecek planları yapmaktadır. Ancak milli sınırların çizilmesi Batı açısından yeterli bir duruma karşılık gelmemektedir. Nihayetinde Batı modern dönem içerisinde her alanda insanlık tarihinde görülmemiş hızda ciddi dönüşüm ve değişimler yaşarken sanayisini devam ettirebilirliğinin yolunun hammadde ihtiyacının karşılanmasından geçtiğinin farkındadır. Bunun çözümü olarak siyasal ve askeri üstünlük devreye sokulur. Bununla ilgili aşağıdaki rakamlar hayli ilgi çekicidir. “1. Dünya Savaşı sonunda Afrika ve Doğu, Batı için bir bilgi hazinesinden ziyade bir imtiyazlar âlemi manzarasındaydı. Oryantalizm ile emperyalizm adeta anlamdaş idiler. (Said, 1991:174) Öyle ki, “Birinci Dünya Savaşı bittiğinde dünya topraklarının %85’i Avrupa’nın sömürgesi durumundaydı” (Said, 1991:203).

Oryantalizmin bir dönüştürme süreci olduğundan bahsetmiştik. Gerçekten de Said’in yukarıda işgal edilen topraklara dair verdiği yüzdeler etrafında düşünüldüğünde

kapitalizmin yerleştiği alanlarda gelişmenin kodlarını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü kapitalizmin gelişmesinde yatan güç, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda bilimsel alanda yakaladığı üstünlükle ilgili olmayıp aksine, sömürüye paralel olarak gelişen ve ilerleyen bir görünüm arz etmektedir. Nitekim Turner, Batının kendi iç dinamikleriyle geliştiği ve bu yolu izleyen tüm toplumların Batılı tarzda gelişeceği savıyla ilgili olarak şunları söylemektedir.

“ Kapitalizmin dünya merkezleri bir kere kurulduktan sonra, çevredeki gelişme koşullarının temelden değiştirilmiş olduğu savına dayanmaktadır. İçselci gelişme kuramı dünya ölçeğindeki bu ilişkinin önemini kavrayamamakta ve bunun sonucu olarak kendiliğinden kapitalist gelişmeye ilişkin boş sorular ortaya atmakta direnmektedir. Çevredeki gelişmenin baskın karakteri eşitsizliğin ve dengesizliğin el ele gitmesidir. Kapitalizm, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını koruduğundan ve güçlendirdiğinden, geleneksel toplumdan, modern topluma tek çizgili, evrimsel bir patika bulunmamaktadır. Çevredeki kapitalizme ilişkin bu savlar temelinde, Avrupa’nın gelişme modellerinin (burjuva devrimi, laikleşme, modernleşme) evrensel uygunluğuna ve önemine ilişkin bütün varsayımlar suya düşmektedir” (Turner, 2001:130).

Yine Turner kapitalist gelişme modeliyle ilerlemeye çalışan Doğulu toplumlarla ilgili olarak oryantalist söylemin tavrını şu cümlelerle açıklar;

“ Oryantalistler, bazı İşlam ülkeleri endüstriyel modernleşmeyi başarmaya yaklaştıklarında bile, Ortadoğu’daki modernliğin Batılı laik demokrasi modeli üzerinde bir asalak olduğunu ileri sürmektedir. Endüstri kapitalizminin Ortadoğu’daki kuramları, yalnızca Batı’nın birikiminden türetilen taklitler olarak değerlendirilmiştir” (Turner, 2001:87).

İki dünya savaşı da dâhil edilerek şu rahatlıkla söylenebilir. İlkçağlardan başlayarak Doğu ile Batı arasında çeşitli gerekçelerle de olsa bir irtibat olmuştur. Bu ilişkilerin düzeyini bazen dini gerekçeler, bazen ticari ve siyasi gerekçeler belirlemiştir.

Ancak; feodalitenin Batı için bir açmaza dönüşmesi ve akabinde Haçlı seferleri, yine ardından İstanbul’un Türkler tarafından fethi ve nihayetinde Rönesans ve Reform hareketleri, Aydınlanma, Fransız ihtilali ve ondokuzuncu yüzyılla birlikte Batılı devletlerin ham madde vb. ihtiyaçlarla başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerin Doğunun mümbit topraklarından faydalanma arzuları ve kendi içlerinde başlayan mücadelelerin nihayetinde dünya savaşlarına dönüşmesi ve 1945 sonrası güç dengelerinde Amerika’nın başat faktör olarak çıkmasına kadar ki dönem içinde bazen övgülerin de olduğu ama çoğu zaman terbiyeye ihtiyaç duyan, baskıcı iktidarların

sultası altında kişiliksizleşmiş “Doğu despotizmi” tebaalar haline dönüşen, kısacası Batılının müdahalesine ihtiyaç duyan Doğulu simgesi vurgulu bir şekilde işlenmiştir.

Hamid Algar (1998:188) 1945 sonrası egemenlik ilişkilerinin mevcut konumunu koruduğunu şu cümleler ile ifade etmektedir. “siyasi sömürgecilik çekilmekle birlikte, yerini -daha ileriye götürmese bile en azından onun konumunu koruyan- kültürel emperyalizme bırakmıştır. Temellerini onsekizinci yüzyıllarda “Napolyon’un Mısırı terk ederken yaptığı gibi aydınlarını ve bilim adamlarını veya düşüncelerini Doğunun topraklarına bırakmasıyla” (Hüseyin, 1997:53) başlatılan süreç yirminci yüzyılın ortalarında savaşların ve doğrudan sömürgeciliğin yerini kültürel sömürüye bırakmasıyla tekrar gündeme getirilmiştir.

1945 sonrasında dünya’nın barışa ihtiyacı ve bu barışın sağlayıcısı olarak da bu sefer Amerika önderliğinde ama yine Batı dünyasının organizatörlüğünde bir dünya tasavvur edilecektir. Amerika’nın, Amerikan yerlilerine yaptıkları ve Uzak Doğu operasyonları atlandığında en azından Orta Doğu ve İslam dünyası açısından temiz yüzü oldukça sevimli gelmiş ve Amerika kaynaklı bütçe planlamaları, Doğu tanımlamaları oldukça rağbet görmüştür. Ancak Bulut, İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu-Batı ilişkilerinin geçirdiği dönüşümle ilgili Algar’ın tespitine benzer ifadelerle şu tespitte bulunmaktadır. “İkinci Savaşın ardından sömürgecilik şaşırtıcı bir hızla dünya genelinde sona erdi. Dekolonizasyon süreci mutlak bir bağımsızlaşmayı değil, yeni koşullara uygun değişik türden bir bağımlılaşmayı getirmiştir” (Bulut, 2002:35).

Doğu çalışmaları 1945 sonrasında da devam etmiş ama Orient üzerinden bir söylemin kirlenmişliğinden dolayı 1973 yazında yine ilk kongrenin yapıldığı Paris’te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde karşı çıkanlara rağmen oy çokluğu ile oryantalist terimi resmen kaldırılır. Yerine “Kuzey Afrika ve Asya Konulu Beşeri Bilimler Kongresi” isminin kullanılması kararlaştırılır (Bulut, 2006:1).

Batının bugün geline nokta da oryantalizm ismini kullanmaması bunun yerine geleneksel oryantalizmin terminolojisinin giydirilmiş belki biraz daha bilimselleştirilmiş versiyonlarını olarak “Doğu çalışmaları” adıyla çalışmalarını devam ettirmektedir. Said (1997:15) gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir.

“Bugün uzmanların oryantalizmden ziyade şark etütleri demeyi tercih ettikleri doğrudur ve bunun sebebi bu terimin hem belirsiz ve çok genel olması, hem de Avrupa sömürgeciliğinin ondokuzuncu asırdaki ve yirminci asrın başındaki – insana yüksekte bakan- yönetici tavrı çağrıştırmasıdır.”

Genel itibariyle bakıldığında olumlu bir gelişme söz konusudur. Artık Doğu ve Doğulular Beşeri Bilimler içinde incelenecektir. Ancak atlanmaması gereken şey, Batının yüzlerce yıllık bir tanımlamadan vazgeçmesidir. Yücel Bulut oryantalizmin bu durumuyla ilgili olarak şunları söylemektedir. “Oryantalizm misyon ve özü itibariyle yüzyıllardır işlevini yerine getirmektedir. Her ne kadar 1973’te bu adlandırma yerini başka isimlendirmelere bıraktı ise de zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlayan, yenilenen ve diri bir söylemle işlevine devam etmektedir” (Bulut, 2002:35) .

Netice olarak şunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

“Onsekizinci yüzyıla gelene değin oryantalizmin uğraşı alanı kendinden farklı bir öteki yaratmak ve öteki kültürü öğrenmek oldu. Ancak onsekizinci yüzyılın sonlarında Batı ötekine uygarlaştırıcı bir misyon yükledi ve oryantalizm Batının üstünlüğünü vurgulamak, bu üstünlüğün dünyanın geri kalan bölgelerine yayılmasının gerekli olduğuna diğerlerini inandırmak için Doğunun farklılıklarını ortaya dökmenin, bu farklılıkları incelemenin ve Doğunun zenginliklerini edinebilme ideolojisi haline geldi” (Boztemur, 2002:135).

Bu ideoloji kuru sloganlar ve bilinçsiz tabiiiler üzerine kurulu değildir. Bilakis tarihi, zamanı, bilgiyi bir dünya görüşüyle yeniden yorumlayan, kategorize eden ve nihayetinde pratiğe dökülebilen bir düşünce sistemidir. Doğu-Batı ayrımının gündeme geldiği tüm zamanları kuşatacak şekilde tahlilde bulunulurken yakaladığı üstünlüğe bağlı olarak o güne değin toparladığı, gözlemlediği, tüm bilgi ve birikimleri siyasi bir doktrin bağlamında ele almıştır. Said’in ifadesiyle “Oryantalizm; Doğu, Batı’dan zayıf olduğu için Doğu’ya tahakkümü öngören; Doğu’nun farkını onun zayıflığından ibaret bulan siyasi bir doktrindir” (Said, 1991:324).

Oryantalist söylemin temel iddia ve dayanaklarını toparlayacak olursak; öncelikle karşımıza Doğu ve Batı toplumlarının farklılıklarının ileri toplum-geri toplum yargısı üzerine kurulu olduğu ve bunun yansıması olarak; Tarihsel dinamizm, iktidar algısı, şehirleşme, kültür, bilinçli bireyden bilinçli topluma yöneliş vb. noktalar ayrıştığı/ayrıştırıldı temalarının vurgulu bir dille ifade edildiğini görmekteyiz. Turner’ın (2001:109–110) sözleriyle toparlayacak olursak;

“ Oryantalizmin, İslam toplumları ile Batı toplumlarının toplumsal yapıları ve tarihleri arasına kesin bir ayrım koyma girişimlerinin değişik biçimlerini gözden geçirmiş bulunmaktayız. Batı tarihi dinamik, sömürge-öncesi Ortadoğu toplumları ise durağandır. Batı toplumları, endüstriyel gelişmenin koşulu olarak kabul edilen bir sınıf katmanlaşması biçimi üzerine temellenmekteydi; İslam toplumları ise bir toplumsal guruplar mozağine dayanmaktadır. Batı’da feodal / dini kültürün endüstriyel / laik kültüre dönüşümü özerk bir ticari orta sınıfın katkısını gerektirmiştir. İslam Ortadoğu’sunda böyle bir sınıf yoktu. Bu nedenle bu çözümleme, ondokuzuncu yüzyılın birçok toplumsal değişme kuramına ortak olan ideal tip karşılaştırmalarının ataya çeken bir örneğidir: Örneğin Herbert Spencer’in Savaşçı toplum ile endüstriyel toplum arasındaki ayrımı oryantalist dünya görüşünü andırmaktadır. Savaşçı toplumda askeri etkinlik gereksinmesi, iş alanında bireysel inisiyatif ve demokratik hakların varlığını önlemektedir. Endüstriyel toplum ise yararcıların toplumsal uyum, bireycilik ve endüstriyel büyüme cennetini temsil etmekteydi. Daha genel bir anlatımla, oryantalistlerin Doğu ile Batı arasındaki ideal tipik karşıtlığı, oryantal despotizm siyasi kuramının bir türüdür yalnızca. Sonuçta, oryantalist İslam toplumu kuramındaki bu farklı öğeler temel bir iddiaya; yani, Ortadoğu toplumlarının başarılı burjuva devrimleriyle harekete geçirilmediği ve bu yüzden de savaşçı toplum ile endüstriyel toplum arasındaki toplum bilimsel zindanda kalakaldığı iddiasına dayanmaktadır. Ortadoğu toplumlarının evrimindeki en önemli eksiklik, düşüncenin, toplumsal örgütlenmenin ve siyasi kurumların devrimci yeniden – yapılanmasıdır.”

BÖLÜM 2: MARX SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM

2.1. Marx Sosyolojisi

Çalışmamızın ikinci bölümünde Marx sosyolojisinin temel kavramları ve bu argümanların Doğu toplumları üzerine yansımalarını ele almaya çalışacağız. Ancak buna geçmeden önce, Marx'ın düşüncelerinin gelişim seyrine bakmak gerekir.

Öncelikle Marx üzerinde durmamızın asıl amacı Marx'ın, sosyoloji tarihinde, üretmiş olduğu disiplinin bulunduğu yerle ilgilidir. “Bilimsel sosyalizmin kurucusu, düşünür ve sosyolog” (Kızılcılık, 1994:278) ama daha çok “Kapital'in” yazarı ve iktisatçı Karl Marx, ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde dünyaya gelir ve son çeyreğine kadar Batı toplumunun yaşadıklarına tanıklık eder. Hatta bir ileri aşama olarak yaşanacakları felsefesi etrafında öngörür.

On dokuzuncu yüzyılın tamamına yakını her şeyiyle görüp yaşayan bir tanık, düşünce adamı olarak Marx, gerek “imparatorluklar çağı”, gerekse “devrimler çağı”nı iç içe yaşamış, Batı'nın, genelde dünya egemenlik ilişkilerinde, özelde ise; kendi içinde yaşadığı mücadele ve çatışmaları yakından gözlemlene imkânını bulmuştur. Bununla ilintili olarak da kendinden önceki düşünce adamları ve çağdaşları gibi o da makro düzeyde toplumları ele almıştır. Marx'ın sosyolojisinin temelini yukarıda da belirttiğimiz üzere daha çok iktisadi ilişkiler oluşturmakta ve bu bağlamda Batı'da modernleşme ekseninde yaşanan burjuva-proleter ilişkileri ve sonuçları esas gündemini oluşturmaktadır.

Söyleminin temellendirilmesi noktasında dönemine hâkim olan düşünce akımlarından etkilenen Marx; Hegel, Darwin vb. Batı modern bilim anlayışını şekillendiren isimlerin referansı ile toplumlara bakışını temellendirmiştir.

Marx, Batının merkez olduğu bir perspektifle olayların tahlilini yaparken, tarihe atıflarda veya mevcut Batı tahlilleriyle ilgili gerekli olan noktalarda Doğu toplumlarını irdelenmektedir. Marx sosyolojisinde Batı toplumlarının tarihini ele alınırken Doğu-Batı kıyaslaması ile öncelikle insanlık tarihi içerisindeki Batı'nın yerini belirlenmekte; hatta daha da ötesi tersten evrimci bir modelle mevcut gelişmişlik seviyesi belirlenmekte ve oradan geriye doğru bir çizgi oluşturulmaktadır. Bu evrimci anlayışta emperyalist, modern, kapitalist Batı toplumları zirve kabul edilmektedir. Buradan geriye doğru Batı

toplumlarının feodal vs. diye geriye doğru tarihsel bir dönemlendirilmesi çıkarılmakta, antropolojik kaynaklar burada referans olarak tarihin sisli perdelerini kaldırmada temel kaynak olarak mevcut söylemi desteklemektedir. Doğunu tarihi ve toplum modellerinin farklılığı tarihsel materyalizmde de kendisini göstermekte nihayetinde Marx buradan hareketle farklı bir toplumsal örgütlenme modeli olarak Asya tipi üretim tarzı kavramıyla Doğu toplumlarını açıklamıştır.

Bizim de bu çalışma da öncelikli olarak amacımız Marx sosyolojisinde Doğu algısının nasıl bir yapı üzerine inşa edildiği ve Doğuyu ele alırken oryantalist gelenekten ilham alıp-almadığını ortaya koymak olacaktır.

Aslında Marxist kuram; sınıf mücadelesi, ezen ve ezilen ilişkisini tarih perspektifiyle ele alış şekliyle “Batının” sosyolojisi olarak tanımlanabilir. Ancak “Marxizmi inceleyen bu çalışma açısından oryantalizmin önemi, onun görünürdeki araştırma nesnesinde olmayıp, örtük varsayımlarında ve ideolojik temelinde yatmaktadır” (Turner, 2001:17).

Hakikaten de Marx’ın çalışmaları tarihsel bir perspektifle oluşturulmuş olup, onun asıl ilgi alanı Kapitalist dönemin üretim ilişkileri üzerinedir. “Marx, kapitalizmi hem bir ekonomik gelişim modeli hem de diğer kurumların bu ekonomik örgütlenme modeliyle yakından ilişkili olduğuna inandığı için, bir toplum modeli olarak kabul ediyordu” (Giddens, 1993:47). Ama Batının ondokuzuncu yüzyılda yakalamış olduğu üstünlüğün Doğu, ele alınmadan açıklanabilmesinde yaşanacak güçlükler göz önüne alındığında Doğunun olmadığı bir tarihsel dönemlendirme veya yorumlar dizisi eksik kalacaktı. Bunun içindir ki Marksist kuramın bu zorunluluk içerisinde Doğuyu atlaması veya yorumsuz bırakması onun bir yanının eksik olacağı anlamına gelirdi ki, Marx da bunu yapmamış aksine tarihsel dönemlendirmelerinde Doğu yorumlamalarını sosyolojisinden eksik etmemiştir. Ancak Marx, kuramı içerisinde Doğu toplumlarını / az gelişmiş toplumları ele alırken bu toplumları ileri kapitalist toplumlarla ilişkilerini sistematik sömürü ilişkilerini göz önünde bulundurmadan ele aldığı görülmektedir.

Düşüncelerimizle paralel bir şekilde Boztemur (2002:136) “Doğu Sorunu ve Oryantalizm” başlıklı makalesinde oryantalist yorumlamacılığın Batı açısından, Doğu toplumlarını ele alışı hemen hemen bütün yöntem ve yaklaşımları etkilediği hatta Marx ve Engels’in Asya Tipi Üretim Tarzı kavramlaştırmasının oryantalist söylemin

karakteristik özelliklerini tamamıyla taşıdığını belirtmekte ve bu yönüyle Avrupa merkezci diğer Batılı yorumlarla aynı düzlemde buluştuklarını ifade etmektedir. Bu durumda Marx ve Engels'in Batı tarihi içinde ayrı düşünceleri temsil eden isimlerle farklarının, aynı yöne fakat farklı kulvarlarda yürümelerinde aranması gerekmektedir.

Ondokuzuncu yüzyıl Batı açısından bir buhranlar dönemi idi ve herkes beslendiği kaynaklar çerçevesinde içinde bulunduğu ortamı tanımlayarak çözümler üretmeye çalışıyordu. Ulaşmak istedikleri şeyde nihayetinde, sosyolojinin önünde bulunan ve içinde yaşadıkları şartlardan etkilenmesinin muharriki olan nokta idi. Yani Batı toplumlarının dertlerine deva olacak yorum veya yorumlar dizisi...

Meseleyle ilgili Hans Freyer (1957:39) şunları söylemektedir. "Marx, düşüncesinin temasını, ana eseri Kapital'in girişinde bulunan şu meşhur formülle belirlemiştir: Kapitalist toplum düzeninin hareket kanununu meydana çıkarmak."

Gerçekten de modernizmle birlikte yaşanan problemler o güne kadar yaşanan geleneksel krizlerden farklılık arz etmekteydi. Bu farklılık sadece şekli bir farklılığa değil, öz itibarıyla da ciddi ayrımlara karşılık gelmekteydi. İnsanlar ilk defa tarım ve ticaret dışında lokomotifliği üstlenecek yeni bir alan keşfetmiş ve buna paralel olarak farklı ve ciddi sorunlarla karşılaşmıştı. "Marx bu rejimin, insanları uğrattığı yazgının ve karşılaşılacağı evrimin kuramını yapmıştı" (Aron, 1994:105).

Sosyolojisinin temelinde tarih, özellikle de ekonomi tarihi önemli bir yer tutmaktadır. "Marx'ın kesin ilk düşüncesi şudur: insanlık tarihi bizim adına toplumsal sınıflar dediğimiz, tanımı şimdilik açık olmayan, ama bir yandan iki kesimli, sadece iki kesimli bir kutuplaşmaya yönelen, iki niteliğe sahip insan gruplarının kavgasıyla belirlenir" (Aron, 1994:109).

Marx sosyolojisinin temelini çatışma kuramı üzerine kurar ve evrim sürecinde ilk insan topluluğundan yaşanan âna tüm toplum örgütlenmelerinin ezen ve ezilen ilişkileri üzerine kurulduğunu ancak ondokuzuncu yüzyılla birlikte özellikle İngiltere'de sanayileşmeye bağlı olarak kapitalizmin de bir format değişikliğine gittiği ve mevcut şekliyle bundan önceki üretim ilişkilerini de değiştirdiğini belirtir. Kapitalizmin bunu yaparken, geleneksel ilişkilerin durağan yapılarını paramparça etmekle kalmadığını bunun ötesinde dinamik yapısıyla sürekli değiştiğini de şu ifadeleriyle belirtmektedir.

“Burjuvazi üretim araçlarını, yani üretim ilişkilerini, yani toplumsal koşulların bütününe sürekli olarak altüst etmeden var olamaz. Oysa önceki bütün sanayici sınıfların varlıklarının birinci koşulu eski üretim biçimini olduğu gibi korumaktı... Burjuvazi henüz yüzyıllık sınıf egemenliği boyunca geçmişteki bütün kuşakların hepsinin yaptığından çok daha büyük üretim güçleri yaratmıştır.” (Aron, 1994:109-110).

Marx, Sosyolojisini üretim ilişkileri ve üretim araçlarının üzerine kurar. İktisadi ilişkilerin tüm ilişkilerin belirleyicisi olduğu bu sosyolojide yapı kavramı özel bir yere karşılık gelmektedir. Toplumun yapısını alt yapı ve üst yapı olmak üzere ikiye ayıran Marx, alt yapının, yani üretim ilişkileri, üretim güçleri vb. kavramların toplum yapısında önemli birer unsur olan din, sanat, felsefe, ahlak vb. kültür kurumlarını da belirlediğini ifade eder (Kızılçelik, 1994b:308).

Marx, Batı’da onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda hızlanarak ve o güne kadar görülmemiş bir şekilde oluşan artı ürünün paylaşımında, kapitalizmin temelini oluşturduğunu düşündüğü emekçi sınıfın bir kenara itilişinin oluşturduğu çelişkiyi ele alır.

Sosyolojisinin iskeletini Batı toplumlarının içinde bulunduğu vasatta yaşadığı sorunlar üzerine kuran Marx, söyleminde tarihi, biyolojiyi, iktisadı, felsefe ile harmanlayarak yeni bir bilim algısı kurmaya çalışır.

Marx’ın sosyolojisinde Doğu toplumlarıyla ilgili yorumlara daha ziyade Batılı toplum modeli ile Batı toplumlarının yaşayacağı dönüşüm ve Doğu toplumlarının bulunduğu yerin tarihsel süreç içerisindeki karşılaştırılmasında ve esas olarak İngiliz sömürgeciliğinin Hint toplumları ile kurdukları hegomonik ilişki çerçevesinde karşılarız. Bu durum Marx sosyolojisinde örtük bir oryantalizmin olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak gerek ilkel toplum yorumlarında, gerekse antropolojiden yararlanarak oluşturduğu evrimci tarih anlayışıyla bugün gelinen noktada Marx’ın oryantalist söyleminin örtük olmaktan ziyade aşikâre bir bütünlüğün parçasına karşılık geldiğini belirtmekte bir sakınca olmadığını düşünüyoruz.

Marx sosyolojisini bu şekilde genel hatlarıyla ele aldıktan sonra şimdi onun sosyolojisinde Doğu toplumlarının ele alınışına geçebiliriz.

2.2. Marx Sosyolojisinde Doğu

Marx denilince öncelikle Batı kapitalizminin, -geleneksel sınırları zorlayan- felsefesine ve sömüren- sömürülen ilişkisine karşı giriştiği mücadele ve yaptığı eleştiriler akla gelmektedir.

Marx'ın eserleri incelendiğinde tarihselci perspektifin güçlü şekilde kullanıldığı bir anlayışla ekonomi temelli bir insanlık tarihi oluşturduğu görülür. Marx Seçme Yapıtlarında bununla ilgili olarak insanlık tarihinin öncülünün yaşam olduğunu, ondan sonra ise diğer insanlarla ve doğayla ilişkileri üzerine hayatlarını devam ettirdiklerini belirtir. Tarih yazımında ise iklim, su, jeolojik vb. özelliklerden önce insanı insan yapan asli unsurun ekonomik ilişkiler olduğunu belirtir (Marx-Engels, 2003:19).

Ekonomik ilişkilerin İnsanların diğer varlıklardan ayırıcı vasfı olması ile başlatılan tarih yazımında toplumların tarihi materyalizm çerçevesinde yaşadıklarının tahlilini yapmaktadır. Nitekim Avineri şöyle der; “Tarihi, özelsilik ile evrenselcilik arasındaki bir diyalektik olarak ele alan Marx'ın bu teması, Hegel'in tarih felsefesinden aktarılmış olup, özellikle proleteryanın evrensel bir sınıf olarak sahip olduğu devrimci role ilişkin olarak geliştirilmektedir” (Turner, 2001:47).

Gerek Marx, gerekse Engels toplumsal tahlillerine referans olarak üretim ilişkilerini ve üretim biçimlerini koymakta ve çağdaşlarıyla aralarındaki temel farklılığı da bunun üzerine inşa etmektedirler.

“Marx ve Engels, kendilerinden önce sayısız bilgin tarafından öne sürülen ve insanlığın tarihinin sınıfsız bir sosyal organizasyon biçiminden sınıflı toplumlara geçişin tarihi olduğunu belirten genel bir varsayımdan hareket etmişlerdir. Marx ve Engels'in bu varsayıma katkıları, sınıfsız toplumdan sınıflı toplumlara geçişin temelini, son tahlilde, üretim ilişkilerinde ve üretici güçlerin gelişmesinde aramak gerektiğini söylemiş olmalarıdır” (Godelier, 1993:7).

Nitekim bu durumla ilgili olarak Marx Amerika'daki bir tanıdığına 1852'de yazdığı mektupta bu durumu şöyle ifade eder.

“Ve bana gelince, modern toplumdaki sınıfların ya da bunlar arasındaki savaşımın varlığını keşfetmiş olma onuru bana ait değildir. Burjuva tarihçileri bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini benden çok önce açıklamışlardır. Benim yeni olarak yaptığım: 1- Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; 2- Sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını; 3- Bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız

bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur” (Marx-Engels, 2003:19).

Marx’ın sosyolojisini ele aldığımızda öncelikle onun düşüncelerinin oluşumunda nelerin etkili olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü sıralayacağımız mevcut düşünce akımları ve sosyo-politik olaylar gerçekten bilimsel sosyalizmin kurucusunun fikirlerinin temelini oluşturmaktadır. Marx Sosyolojisinin oluşumunda “İngiliz ekonomi politiği, Fransız ütöpik sosyalizmi ve Alman idealizmi çok etkili olmuştur. Marx’ın temel düşüncesi şudur: Toplumsal yaşam biçimini en son analizde ekonomik olaylar biçimlendirir.” ((Kızılcılık-Erjem, 1992:286)

Marx bir disiplin oluşturmanın peşindedir. Yöntemi olan, tarihsel algısı olan bir disiplin. Bunun içindir ki sosyolojiyi burjuvaya ait diye küçümser. Bununla ilgili olarak Bottomore;

“Marxizm’le Sosyoloji arasındaki yakınlık, Marx’ın kuramının da tıpkı sosyoloji gibi, toplumun genel bir bilimi olmak üzere tasarlanmış ve benzer bir biçimde, özellikle toplumdaki endüstriyel kapitalizmle 18. yüzyılın siyasal devrimlerinden kaynaklanan değişiklikleri anlamaya yönelmiş bulunmasından ileri gelmiştir. Bu kuramın kapsam ve amaçları, Comte ile Spencer’in sosyoloji sistemlerinininkilerle besbelli ki aynıydı ve bir ölçüde, uygarlık tarihleri, ilerleme kuramları, Saint Simon’un endüstri toplumunu çözümleyişi ve yeni siyasal ekonomi gibi, onlarla düşünsel kaynaklardan yararlanmıştı” (Kızılcılık, 1994b:285).

Marx’ın düşüncelerinin oluşumunda alt yapıyı oluşturan ekonomik ilişkiler ve buna bağlı olarak oluşan üst yapı kurumları olarak da açıklanabilecek bir sistemleştirme Marx sosyolojisinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca Hegel Diyalektiği de Marx’ın düşüncelerinin esastan etkileyicisi düşüncelerdendir.

“Yabancılaşma, nesnelleşme (objectification) ve şeyleşme (reification) konuları, Marx’ın toplumsal oluşumlara ve diyalektik tarihlerine ilişkin kuramındaki kesiksiz gelişmeyi açıklayan ve Hegel ile Marx arasındaki devamlılığı sergileyen temel odak noktasını oluşturmaktadır” (Turner, 2001:46).

Marx, Hegel’den aldığı kavramı sosyal hayatta ekonomi üzerine yeniden inşa ederek somutlaştırır.

“Marx’a göre toplum, gerginlik ve mücadele ile değişmeyi yaratan zıt güçlerin hareket eden bir dengesidir. O halde Marx’a göre, gelişmenin itici gücü bu zıt güçler arasındaki mücadeledir. Bundan dolayı ilerlemenin temel gücü, barışın gelişimi değil, mücadelenin artmasıdır” ((Kızılcılık ve Erjem, 1992:286–287).

Toplumun ve tarihin özünde mücadelenin varlığının ön kabulü veya tarihi böyle bir perspektiften okuma gayreti normal olarak yorum dışında kalan yerlere müdahale etme

güç ve yetkisine de imkân tanımaktadır. Şöyle ki; “Şimdiye kadar olagelmış bütün toplumların tarihi, sınıf savaşımının tarihidir” (Marx-Engels, 2003:103). Eğer toplum bunu kendi iç dinamikleriyle yapamıyorsa o zaman dış güçlerin etkileriyle bu gerçekleştirilir (Kızılçelik, 1994b:298). Bu misyonun gerçekleştirilmesinde, Marx’a göre “Burjuva sınıfı tarihte en devrimci rolü” (Marx-Engels, 2003:411) oynamıştır.

Marx yazısının devamında Burjuvazinin üretim araçlarını ve üretim ilişkilerini sürekli devrimcileştirmeksizin var olamayacağı belirtmektedir. Bu takdirde Batı dışı toplumlarda böylesi bir lokomotif gücün kapitalizmin üretim ilişkileri dışında başka bir yapı tarafından üretilmeyeceği gerçeği aşikâr hale gelmektedir. Bu da şu anlama gelmektedir ki, Batı dışı toplumların bir devrimci el aracılığıyla dönüştürülmesine hangi şartlarda olursa olsun ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç aslında hem modern Batının varlığının devamı açısından hem de Marx’ın sosyolojisinin bilim olma özelliğinden dolayı önemlidir. Şöyle ki ona göre sosyoloji burjuva toplumlarının ihtiyaçlarına binaen hâsıl olmuş ve esas olarak da yine burjuvaziye hizmet eden evrensel perspektifli bir anlayışla oluşturulmuştur. Onun oluşturmak istediği toplum bilimi de yine Batının dinamik gücüne bağlı olarak ama tüm dünyadaki ezilen sınıfların reorganizasyonu ile oluşabilecek evrensel bir söylemin dinamizmiyle yine Batı kapitalizminin ve onun oluşturduğu tüm ağların ortadan kaldırılması pratiğini içinde barındıracak bir formülasyonla inşa edilmiştir.

Marx, burjuvazinin özü itibarıyla sınırlı olanla yetinmemesinin, evrensel bir dünya anlayışını kuvvetlendirdiğini, geleneksel üretim araçlarını yerle bir ederek, en barbar toplulukları bile uygarlaştırdığını ifade ediyor. Bunun neticesi olarak ise tüm dünyada üretim ve tüketim ilişkilerinin kozmopolitleştiğini belirtiyor (Marx-Engels, 2003:106). Ancak bir gerçeği atlıyor Marx. Üretim ve tüketim ilişkileri kozmopolit bir hale devinirken veya başka bir açıdan Batı uygarlığını dönüştürüp zenginleştirirken, ekonomik ve siyasal olarak işgal edilen topraklarda milyonlarca insanın ölümüne zemin hazırlıyor. Marx bunu da göz ardı ediyor. Aslında Marx bunu atlamıyor aksine bunun böyle olduğunu hem çok iyi biliyor hem de olması gerekenin bu olduğunu şu satırlarıyla Proudhon’a izah ediyor.

“Makine, kredi vb. kadar, doğrudan kölelik de, bugün, sanayileşmemizin eksenidir. Kölelik yoksa pamuk da yok; pamuk yoksa modern sanayi de yok. Kölelik, sömürgeciliğe değer kazandırdı; sömürgeler de dünya ticaretini yarattılar; dünya

ticareti büyük makineli sanayiın zorunlu koşuludur. Demek ki, zenci alışverişi başlamadan önce, sömürgeler, Eski Dünya'ya ancak birkaç ürün arz ediyorlar ve yeryüzünde hiç bir görünür değişiklik yaratmıyorlardı. Öyleyse kölelik, en büyük öneme sahip bir ekonomik kategoridir” (Marx-Engels, 2003:442).

2.3. Tarihsel Materyalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı

Marx sosyolojisinde çatışma, değişimin temel diyalektiğini oluşturur ve evrimsel bir doğrusal takip eder. Bu manada Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı Batı tarihinin izlediği evrimci çizginin dışında yer alan toplumlar için oluşturulmuş bir kavramdır. Batının sürekli ilerleyen çizgisinin dışında paranteze alınmış Doğu toplumları devrimci unsurlardan yoksundur. Onlar açısından var olmak neslin devamı ve devlete mutlak itaatle (devletin temsilcisi) eşdeğerdir. İktidar mücadelelerine bağlı olarak gerçekleşen değişiklikler ise tabana o kadar uzaktır ki geniş kalabalıkların tarihsizliklerini pekiştirmekten öteye geçmez. Bu manada sosyolojisini tarih, felsefe, iktisat ve biyoloji üzerine kuram Marx açısından Doğunun tarih içerisindeki tarihsizliği özel bir mana ifade eder. Öyle ki Asya Tipi Üretim Tarzı, Marx’ın beslendiği şahıslar aracılığıyla daha önceden bahsettiğimiz oryantalist söylemin devamını bizlere gösterir. Gerek Marx’ın Tarihsel materyalizminde, gerekse oryantalistlerin Doğu toplum tanımlamalarında Doğu tarihi, akıp giden zamanın dışında kısacası Batı tarihi ve toplum modeli ile kıyaslandığında reel dünyanın dışında olmakla itham edilmiştir. Turner (2001:19) bu söylem benzerliğinin tarihsel bir bütünlük arz ettiğini şu cümlelerle ifade eder

“Oryantalist sorunlar ve Marxizm arasında daha temelde bir ilişki söz konusudur: Oryantalist yaklaşımın tarihselciliğiyle Hegelci Marxizm’in tarihselciliği arasındaki benzerlik. Tarihselciliğin bu iki biçimi de, aşamalar dizisi şeklinde bir tarih modeline dayanmaktadır. Hegelci Marxizm yönünden bu, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm sürecidir, oryantalizmdeyse Doğu ve Düşüş biçimini almaktadır.”

Aslında bu tanımlamada ilginç bir nokta vardır. O da normal şartlar altında her ölümlü varlığın doğum ve ölüm süresi arasında belirli bir ivme ile hayatta kaldığı sürece –ki Doğu toplumları güçlü devlet yapılarıyla yüzlerce yıl ayakta kalan sistemler oluşturabilmiştir- gerçekleşmesi gereken büyüme/gelişme türünden bir hal değişikliği görmezlikten gelinmektedir. İşte bu güzel olan ve doğru olduğu bilindiği halde, yani iradi ve bilinçli bir tavırla öteki olarak tanımladığının olumlu hallerinin görülmemesi tavrı oryantalizmin temel karakterlerinden biridir.

Marx ve Engels meşhur tarihsel materyalizmini oluştururken Morgan'ın çalışmalarından faydalanmışlardır. Engels referanslarıyla ilgili olarak şunları söylemektedir.

“Darwinci evrim teorisinin biyoloji bakımından, Marxist artı-değer teorisinin ekonomi politik bakımından önemi neyse, analık hukukuna göre örgütlenmiş bulunan ve uygar halkların yaşadığı şekilde babalık hukukuna göre örgütlenen genslerin önceki aşamasını oluşturan ilkel gens içinde yapılmış olan bu bulgunun, ilkel tarih için de taşıdığı önem de odur” (Engels, 2003:19).

Marx ve Engels Morgan'ın çalışmalarını göz önünde bulundurarak bir tarih şeridi oluştururlar ancak mevcut tarih şeridinde Doğu toplumlarının güçlü temsilcilerinin yerleştirilebileceği bir yer yoktur. Bu noktada diğer Batılı düşün adamlarının çalışmalarına yönelir ve onlardan aldıkları “Doğu despotizmi” kavramından yola çıkarak “Asya Tipi Üretim Tarzı” kavramını oluştururlar. Bu kavram oluşturulurken “Montesquieu, Ferguson, J.S.Mill'den doğrudan ve dolaylı olarak kazandıkları “Doğu despotizmi”nin mirasını kullanırlar (Turner, 1997:22).

“Doğu despotizmi” kavramı Marx'ın genel kölelik diye adlandırdığı biçimde “bireyin kişisel özgürlüğünü gemleyen ve başka bireye doğrudan doğruya bağımlılık şeklinde değil, bu topluluğun bir başka topluluk tarafından doğrudan doğruya sömürülmesi şeklinde gerçekleşmektedir” (Godelier, 1993:23). Engels'in devlete ait genel kölelik kavramı” (Turner,1997:113) ile açılım yapıldığında sömürülen-sömüren ilişkilerinde birey-birey'in yerine birey / toplum-devlet şeklinde bir yapılanmanın oluşmuş olması Doğu toplumlarında statikleşmenin en önemli nedeni olarak algılanmıştır. Nitekim mücadelenin dar alanda yani iktidar ve vasileri arasındaki bir taht kavgasından öteye geçememesinde de yöneten-yönetilen ilişkilerindeki tek düzelik esas unsur olarak görülür.

Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı; gerçekten de Doğu ve Batı toplumlarının örgütlenmesini ifade etmede temel ayrıştırıcı unsurların başında gelmektedir. Şöyle ki; Doğu toplumlarının varlıklarını sürdürebilmeleri ile Batının coğrafyasına bağlı olarak örgütlenme şekilleri farklılık göstermiştir. Bunda suyun kullanımının düzenlenmesi ve yerleşikliğin asli göstergelerinden tarımsal faaliyetlerin bir üst kurum tarafından düzenlenmesine duyulan ihtiyaç mevcut farklılıkların başını çekmektedir. Sezer (1988:56) bu gerçeklerden hareketle Asya Tipi Üretim Tarzını şu şekilde ifade eder.

“Özel mülkiyetin yokluğu ve sulama işleri olmak üzere büyük kamu işlerini düzenleyen bu bürokratik bir kast aracılığı ile bütün üretimi denetleyen ve ürünün büyük bir bölümüne el koyan güçlü bir merkezi devlet ile tanımlanmaktadır. Eski Çin, Mısır, Mezopotamya ve Hindistan uygarlıkları bu devletlere örnek sayılmaktadır.”

Marx, tarihi materyalizminde toplumları üretim ilişkileri çerçevesinde tahlil ederken sosyal hayatta ortaya çıktığını düşündüğü evrimci, çatışmacı mücadelenin dinamiği ile tarihte geçirilen süreci “sırasıyla, ilkel topluluk, kölelik, feodalite ve kapitalizm aşamalarından geçen zorunlu bir evrimin oldukça açık imajı canlanmaktadır. Zorunluluk kavramı, mahalli özelliklerle az çok deforme de olsa, bütün toplumlar için geçerli sayıla gelmiştir.” (Godelier, 1993:8) Ancak bu zorunluluğun, Doğu toplumlarını kapsamaması veya mevcut tarihi algılayışı ile açıklayamayışı onu farklı ve ara bir çözüm arayışına itmiştir. Bunun neticesi olarak da Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını oluşturmuştur.

“Marx’a göre sosyal çatışma tarihi sürecin temelini oluşturmaktadır. Yaşamda kalabilmenin temel koşulu bu mücadeledir. Buna göre Marx, Darwin’in sosyal ayıklama sürecini dar anlamda ele alıyor. Bu mücadele ona göre evrensel bir kanundur” (Kızılcılık, 1994:310). Bu minval üzerinden hareket edildiğinde Batının ondokuzuncu yüzyılda yakalamış olduğu teknolojik gelişme Batının kendi iç imkânlarıyla alakalandırılıp üstünlük Batı uygarlığına tevdi edilmektedir. Darwin’in dediği gibi güçlü olan alt ve üst yapıya ait tüm imkânları kullanma hakkını elde eder ve zayıf olan elenir.

Oysa ki; tarihin zorunluluklara indirgenmesi, mevcut gelişim modelleri içinde sınırlandırılarak ele alınması gelişimi Batıdaki şekliyle mümkün olmayan / olamayan toplumlular için doğrudan tarihsizliği ya da mevcut modellerin dışında başka tanımlamaları gündeme getirecektir. Gerçekten de Marx’ın oluşturduğu evrimci gelişim modeli Batı-dışı tarihle hayat bulan topluluklar açısından biri dizi yokluğu veya tarihsizliği ifade eder.

Marx Batı tarihinin dışında kalan ve üretim ilişkileri Batının üretim ilişkileriyle hiç de benzeşmeyen Doğu toplumları için “Asya Tipi Üretim Tarzı” kavramını ortaya koyar. Marx, “Asya tipi üretim tarzı kavramını 1853’e doğru ortaya koymuş ve hayatının sonuna kadar kullanmıştır. (Godelier, 1993:13)

Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı;

“Anti-Dühring (1877) te ve Frank Devri’nde (1822) Engels tarafından ele alınıp işlenerek zenginleştirilmiştir.” “Kavramın Marx tarafından en ileri şekilde işlenmiş hali, 1855–1859 arasında yazılmış olan *Formen die der Kapitalistischen Production Vorhergehn* isimli ve *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*’de yayınlanmış bir metinde bulunmaktadır” (Godelier, 1993:13).

Marx ve Engels tarafından ortaya konulup geliştirilen kavram başka bir okuma şekliyle toplumların gelişimini ortaya koyarken nihayetinde mevcut toplumların bulundukları noktayı tespit etmekte oradan da Doğu-Batı ayrımının ve evrimsel olarak gelişmişlik düzeylerinin de bir göstergesi haline gelmektedir. Darwin’in doğa ve biyoloji ilintili tespitlerinin toplumsallaştırılmış şekli olarak “Marx’ın kuramını başka birçok sosyoloji kuramından ayıran özellik, onun insan toplumunu doğa dünyasına sıkıca oturttuğu ve her türlü toplumsal görüngüyü, toplumla doğa arasındaki (tarihsel olarak değişen) ilişki bağlamında çözümlediği gerçeğidir (Bottomore,1990:135).

Marx göre, doğanın gelişimine benzer bir şekilde toplumlarında bir gelişim seyri vardır. Kendisi bu durumu Kapitalin 1. cildinde şu şekilde dile getirir. “... Şimdiki toplum donmuş bir billur değildir. Tersine değişmeye açık ve sürekli değişme süreci içinde bulunan bir organizmadır”(Kızılcılık, 1994b:284). Doğu’da ise, bir tarih yoktur en azından bilinen bir tarih.

Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı; Marx ve Engels tarafından yalnızca Hint toplumu düşünülerek oluşturulmamıştır. Aksine “eski Mısır’a, İran’a, Hindistan’a, Java’ya, Bali’ye, Orta Asya yaylalarına ve Rusya’nın bazı kesimlerine, yani değişik devirlere ait olmakla birlikte birbirine kısmen benzeyen doğal şartlara cevap vermek üzere organize” (Godelier, 1993:32) edilmiştir.

Marx bu tanımlamalarını yaparken aslında şunu da ifade etmektedir. Genel manada Doğu, belirlediğimiz şekliyle mevcuttur -böyledir- ve bu mevcudiyetiyle bizden yani tarihin diyalektik bir çizgide doğrusal olarak veya Darwinist söylemle evrimleşerek ilerlediği Batı toplumlarından ayrılmaktadır. Bu sapmanın öncelikle tespiti ve ardından düzeltilmesinde ise Marx’ın tek önerdiği şey ezilen Asya halklarının başta kendi idarecilerine ardından da emperyal kuvvetlere karşı bilenmişliklerinin proleter bir isyana dönüşmesini beklemek olacaktır. İfade ettiklerimizle ilgili olarak Boztemur’un (2002:136-137) söyledikleri bizi desteklemektedir.

“Asya’ya özgü bir kategori bu toplumdaki siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerin kuramsal çerçevesini verebilirdi. Fakat böyle bir kategori Marx’ın

öngördüğü toplumsal gelişme aşamalarından bir sapma oluştuyordu, daha doğrusu genel tarihsel maddeci kuram Asyalı toplumlara özgü toplumsal ve ekonomik koşullara uydurulmaya çalışılıyordu. Ancak bu açıklanabilirdi: Asyalı toplumsal yapılar durağandı, değişmiyordu, fakat değişme bir kez başladıktan sonra bu, kesinlikle kapitalist bir gelişme aşaması biçimine bürünecekti, böylece sosyalist geçiş aşamasına ulaşmak mümkün olabilecekti. Doğulu toplumlar için biraz uzunca bir yoldu bu, ancak sonuçta Batılı (kapitalist) toplumsal değişme dizgesi içinde yer alabileceklerdi. Dolayısıyla Batılı olmayan, Batı uygarlığının toplumsal değişimine benzemeyen diğerleri farklı bir noktadan hareket ettiklerinden onları inceleyen tarihsel maddeci üretim tarzı da Batılılarınkinden farklı olacaktı, aralarındaki benzerlikler yerine farklılıkların vurgulanması bu toplulukların genel özelliklerini ortaya koyacaktı. Böylece Asyalı toplulukları ve ekonomileri incelemek üzere geliştirilen yaklaşım, Doğu ve Batı toplumsal yapılarının kaçınılmaz olarak birbirine zıtlığını vurgulayan oryantalist bakıştan çok büyük ölçüde etkilenecekti.”

Marx’ın bu etkilenişlerinde emperyal İngiliz kuvvetlerine ait dokümanlar ve Asyalı seyyahların hatıratları temel unsur olarak gözükmektedir. Veya başka bir ifade ile oryantalist halka ile iletişim veya sözbirliği gerek kaynakların benzerliği, gerekse bakış açılarının yakınlığından ötürü kaçınılmaz bir şekilde aynılaşmaktadır. Nitekim Godelier, (1993:13-14) Marx ve Engels’in Asya tipi toplumlarla ilgili kanaatlerinin oluşumuyla ilgili olarak şunları belirtmektedir. Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı;

“19. yüzyıl Hindistan toplumundaki devletleri ve köy topluluklarını tasvir eden İngiliz dokümanları üzerinde derinlemesine düşünülerek hazırlanmıştır. Orta Doğu ve Orta Asya seyyahlarının nakillerinden edinilen bilgiler, İngiliz belgelerini dikkate değer hale getirmiştir. Toprağın özel mülkiyetinin mevcut olmayışının Marx ve Engels’i uzun uzun düşündürdüğü anlaşıyor. Formen isimli metinde Marx, toprak mülkiyetinin, yani endüstri öncesi toplumlarında insanlar arasındaki hâkim üretim ilişkisinin yedi farklı biçimini tasvir etmektedir. Bu biçimler, emekçi ile üretimin objektif şartları arasındaki ayırımın köklü bir karakter kazandığı kapitalist üretim tarzına gelinceye kadar artarda sıralanmaktadır. İnsanlık tarihinde ve özellikle Avrupa’da toprak mülkiyetindeki evrimin bir taslağı olarak karşımıza çıkan Marx’ın bu metni, ilkel birikim biçimlerinin analizinin ayrı bir parçasını teşkil etmektedir. Bu evrim içinde: İlkel topluluk, Asya-tipi üretim tarzı, antik üretim tarzı, köleci üretim tarzı, germanik üretim tarzı, feodal üretim tarzı ve kapitalist üretim tarzı artarda sıralanmaktadır. ”

Marx’ın yukarıda tarihin seyrinde toplulukların/toplumların geçirdikleri süreçte görüldüğü üzere Asya Tipi Üretim Tarzı ilkel topluluklardan hemen sonraki aşamaya tekabül etmektedir. Onun ardından ise; antik üretim tarzı ve Batı medeniyetinin temellerine geçiş söz konusudur ki, Marx, ortaçağa kadar geçen süre içerisinde Doğu toplumlarının siyasi ve kültürel üstünlüklerini bu dönemlendirmenin içerisinde ele almaz. Burada önemli bir yorum karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ortaçağın başlangıcından itibaren birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan İslam medeniyet ve kültür uygarlığı bu dönemlendirmede hiç ele alınmamış en azından Batı medeniyetinin Yunan kültürüyle buluşmasında bir köprü vazifesi gördüğü dahi ima edilmemiştir. İlkel

topluluklardan Asya Tipi toplum modeline geçişi başarabilmiş Doğu uygarlıkları Marx'ın yorumunda o andan itibaren askıda kalmış ve tarih de, kültür de bu süreç içerisinde donuklaşmıştır. Godelier (1993:16) Marx'a ait tarihsel dönemlendirmeyi bizlere verdikten sonra Asyatik toplumlardaki hayatı Marx'ın "Grundrisse" adlı çalışmasından hareketle; şu şekilde toparlar.

"Zanaatlarla tarımın küçük topluluk içindeki bu kombine oluşu, bir fazlalık üretme ve bunu çoğaltmanın bütün şartlarını bağrında toplayan tam bir self-sustaining haline gelecektir. Yorumuyla ilgili olarak Asya-tipi üretim tarzı, ilkel toplulukta daha gelişmiş üretim biçimleri muntazam bir üretim artışı meydana gelmesini sağladıkları vakit ortaya çıkmıştır. Bu artık, daha karmaşık bir iş bölümünün ve tarımla zanaatın birbirinden ayrışmasının da şartı olmuştur. Bu işbölümü, üretimdeki kendi kendini geçindirme (auto-subsistence) karakterini sağlamlaştırmaktadır. Üretim bir pazara doğru yönelmiştir. Paranın kullanılışı sınırlıdır. Demek ki, ekonomi doğal bir ekonomi olarak kalmaktadır. Marx, Kapital 1 cilt 2'de kendi kendini geçindirme ekonomisi içinde yaşayan bir topluluğun klasik tasviri olarak, Hindistan topluluklarını incelemiştir." demektedir.

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere kendi kendine yeterlilik ve düzenli üretim artışının ortaya çıkmasını mevcut yapıyı sağlamlaştırmakta bir nevi kendi kozası içerisine sıkışıp kalma ve hayatını bu şekilde idame ettirme gibi bir yapıyı oluşturmuştur. Marx bununla ilgili olarak Hindistan topluluklarından hareketle tün Asya'yı betimlemekte veya ayırtırmamakta ve nihayetinde ekonominin doğal bir ekonomi olarak kalmasının söz konusu olduğunu ifade etmektedir.

2.4. Marx Sosyolojisinde Oryantalist Söylem

Marx ve Engels, Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı bağlamında Doğuyu tanımlar ve neticede şöyle bir noktaya ulaşırlar; Asya Tipi Üretim Tarzı askeri bir yapıya dayanan ve halkın gönüllü köleliği üzerine kurulu bir yapıdır. Halkın üzerindeki mutlak güç durumundaki örgütleyici birlik her şeyin tek sahibidir. Bu bağlamda tanrı – kral – halk sıralaması Doğu toplumlarında kralın, tanrının yeryüzündeki vekili haline gelmesi onun kutsallaştırılmasına neden olmuş ve bu da sınıf bilincinin oluşması önündeki en büyük engel durumundadır.

Başka bir ifade ile Asya Tipi Üretim Tarzı,

"Doğu Despotizminin bir anahtarı olarak gözükmüştür ve nihayet onların -Marx ve Engels'in- gözündeki bu yol, söz konusu toplumların nisbi durgunluklarının ve özel mülkiyetle emtia üretiminin gelişmemiş olmasından ileri gelen değişmezliklerinin nedenidir" (Godelier, 1993:31-32).

Edward Said (1998:259–260) bu tarzın oryantalist jargonun bir yansıması olduğunu ifade eder ve şunları söyler;

“Marx ve Engels gibi muhalif düşünürler bile bu türden beyanlarda bulunmak konusunda resmi Fransız ve İngiliz sözcülerinden aşağı kalmadılar. Her iki siyasal taraf da sömürgeci belgelerine, örneğin, tümüyle kodlanmış olan oryantalist söyleme ve Hegel’in Doğu ve Afrika statik, despot ve dünya tarihi açısından önemsizdir biçimindeki görüşüne dayanıyordu. Engels, 17 Eylül 1857’de Cezayir Mağribîlerinden, ezilmiş oldukları için utangaç, ancak, bir yandan törel özellik açısından çok aşağıda, bir yandan da acımasızlık ve kincilik özelliklerini yine de koruyan bir ırk diye söz ederken, sömürgeci Fransız öğretisini yinelemekten başka bir şey yapmıyordu. Marx ve Engels’in Doğu ve Afrika cehaleti ve boş inançları kuramlarını uzun uzadıya sundukları gibi, Conrad da tembel yerliler kabilinden sömürgeci anlatıları kullanıyordu. Dile gelmemiş emperyal isteğin ikinci bir yönü budur; inatla maddeci olan yerliler boyun eğen varlıklarken aşağı insanlığa dönüştürüldülerse, sömürgeci de benzer bir biçimde görünmez bir yazıcıya dönüşmüştür. Bu yazıcının yazdıkları, Öteki’ne ilişkin bilgiler vermekte, aynı zamanda da ısrarla bunun bilimsel bir biçimde çıkardan arındırılmışlığını ve Avrupa uygarlığıyla olan temas sonucu ilksellerin koşullarında, kişiliklerinde ve geleneklerinde istikrarlı bir gelişme olduğunu savunmaktadır.”

Turner da (2001:15) aynı olaylar dizisi üzerine şunları ifade etmektedir.

“Fransız güçlerine karşı yapılan Abdülkadir isyanı, Engels tarafından –toplumun barbarlık durumunun- ümitsiz bir mücadelesi olarak dışlanırken, Cezayir’in Fransa tarafından fethi uygarlığın ilerlemesi yönünde önemli ve talihli bir olgu olarak değerlendirilmiştir. “Engels’in bu olaylara ilişkin yorumu iki temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, oryantal dünyanın toplumsal oluşumlarının durağan olduğu ve kapitalizmin bu oluşumlarda hüküm süren kapitalizm öncesi üretim tarzlarının parçalanmasında oynayacağı tarihsel bir rol olduğudur. İkinci varsayımsa, küçük ulusların veya azınlık guruplarının isyanlarının, kapitalizmin dünyayı saran ekonomik ilişkiler sistemi olarak gelişmesine katkı yapmadığıdır. Bu iki varsayım kapitalizmin tarihi rolüne zıt yöndeki milliyetçi başkaldırımların, halk tepkilerinin ve kabilesel muhalefetin ister istemez gerici oldukları biçimindeki bir siyasi görüşü doğurmuştur. Nitekim Marx, Meksikalıları İnsan türünün sonuncuları olarak değerlendirirken, Karadağlıları –davar hırsızları- olarak dışlamaktadır. Görünüşte Marxizm, ulusal kurtuluş hareketleri için devrimci bir kural vaat eden bir kaynak gibi gözükmemektedir.”

Marx’a göre sınıfların söz konusu olmadığı toplumlarda yani sermayeyi elinde tutan güç ile sömürülen (proleterya anlamında) sınıfın olmayışı tarihin durağanlaşmasına neden olmuştur. Marx Batı’dakine benzer ilişkilerin olmayışından yola çıkarak şunları söyler.

“Hindistan toplumunun bir tarihi, hiç değilse bilinen bir tarihi yoktur. Onun tarihi dediğimiz şey, imparatorluklarını bu direnmeyen ve değişmeyen toplumun edilgin temeli üzerine kurmuş bulunan ve peş peşe gelen davetsiz yabancıların tarihinden başka bir şey değildir” (Marx-Engels, 2003:414).

Marx, Asya’nın tarihi askerlerin, kralların ve onların taht ve mülklerine göz diken işgalcilerin tarihinden başka bir şey değildir demek istiyor. Ayrıca yine Asya Tipi

Üretim Tarzı kavramından yola çıkarak sınıf bilincinin olmayışının devrimlerin yokluğuna neden olduğunu belirtiyor.

Turner devrimlerin yokluğu ile ilgili olarak şöyle bir tanımlama yapmaktadır.

“Devrimlerin yokluğu diye adlandırılan tezler, Orta Doğu toplumlarının siyasal olarak aşırı derecede değişken olduğu ve sayısız siyasal darbe gördüğü halde, bu siyasal olayların, derin yapısal değişikliklerin göstergesi olmadığını ortaya koyar. Siyasal değişimler, gerçek devrimleri göstermezler; Orta Doğu temelinde durağandır. Shlomo Avineri’ye göre, Orta Doğu’nun askeri Arap toplumları, toplumsal devrimler değil, sadece darbeleri görmüşlerdir” (Turner,1997:58).

Marx ise mevcut durumu Hindistan’da İngiliz Egemenliği üzerine kaleme aldığı yazılarında görülmemiş bir devrimin İngiliz emperyalizmiyle, buharlı makineleriyle ve İngiliz serbest ticaretiyle gerçekleştiğini bildirmektedir.

“ Bu küçük kalıplaşmış toplumsal organizma biçimleri İngiliz vergi tahsildarının ve İngiliz askerinin sert müdahalesinden çok, İngiliz buharlı makineleri ve İngiliz serbest ticareti ile büyük çapta çözülmüşler ve yok olmaktadır. Bu aile toplulukları, onlara kendi kendilerine yetme gücü veren el dokumacılığının, el eğirmeciliğinin ve el tarımcılığının o özgün bileşimi içinde ev sanayiine dayandırılmıştır. Eğiriciyi Lancashire’a, dokumacıyı ise Bengal’e yerleştiren, ya da, Hintli eğiricinin ve dokumacının her ikisini birden yok eden bu İngiliz müdahalesi, bu küçük yarı-barbar yarı-uygar toplulukların iktisadi temellerini ortadan kaldırarak bunları dağıtmış ve böylece Asya’da o zamana dek görülmemiş en büyük ve doğruyu söylemek gerekirse, biricik toplumsal devrimi yaratmıştır” (Marx-Engels, 2003:411).

Marx, bu düzeyde yine tarihi materyalizmi göz önünde tutar ve sınıf bilincinin ön koşulunun kapitalizm olduğunu söyler. Aslında Marx’ın kapitalizm tanımlaması Doğu-Batı bağlamında çelişik bir durum üzerine inşa edilmiştir. Kapitalizmin Hindistan’daki misyonunu yıkıcı ve yapıcı tanımlaması gibi Marx’ın gözünde kapitalizm Batı açısından bir an önce tamamlanıp yerini sosyalizme bırakması açısından menfur bir realite durumundadır. Oysaki aynı kapitalizm Batı dışı toplumlar için bir hareket ve dinamizm kaynağı olarak görünmektedir Marx açısından. Kapitalizmin varlığını emperyal ilişkiler üzerine inşa ettiği ondokuzuncu yüzyıl, hem yeni bir Avrupa’nın temelini atmakta, hem de Avrupa dışındaki kıtalarda ilkel ve barbar toplulukları irşat ederek onların da tarihin içine dâhil olmalarına katkı sağlamaktadır. Böylece devrimin nasıl ve hangi şartlarda oluşabileceği öğrenen Asya’nın halkları kapitalizm sayesinde kendi öz benliklerine kavuşacak ve dünya vatandaşı olma yolunda ciddi adımlar atmış olacaklardır.

“Kapitalizm öncesi toplumsal oluşumlarda insan ilişkileri keyfi ve özelci (particularistic) olurken, kapitalizm soyut, kişisiz (impersonel) ve evrenselcidir

(universalistic). Avrupa bağlamında, burjuva kapitalizmi bütün feodal, ataerkil, saf ve sevimli ilişkilere son vermiştir. O (kapitalizm), bireyi doğal üstlerine tabi kılan her çeşitten feodal bağları amansızca parçalamış ve insan ile insan arasında yalın bireysel çıkardan, katı, duygusuz nakit para ödemedi başkaca bir bağ bırakmamıştır” (Aktaran Turner, 2001:47).

Oysa aynı kapitalizm Hindistan meselesiyle ve en kanlı yüzüyle dahi gündeme gelse durum farklı bir bakış açısıyla farklı şekilde tanımlanmaktadır. Marx kendi kafasında “barbar” halkların kapitalist aşamadan geçtiklerinde kapitalizmin ilkel koşullarının onlarda bir uyanışa neden olacağına ve bunun da devrimci nitelik kazanmalarında bir evrimi ifade ettiğini düşünmekte olsa gerektir ki, İngiltere’nin Hindistan’ı yakıp – yıkmasıyla ilgili olarak şunları söyler. “İngilizlerin Hindistana getirdikleri sefaletin esas olarak farklı ve tüm Hindistan’ın daha önceleri çekmiş olduğundan sonsuz ölçüde daha yoğun türden olduğundan kuşkuya yer yoktur” (Marx-Engels, 2003:408). Marx, Hindistan’daki durumla ilgili şunları söylemeden de geri durmaz.

“ evet, mide bulandırıcı şeyler bunlar... Babadan kalma hamarat ve zararsız tezgâhlar bozuluyor, bölük – pörçük oluyor, bin bir ah-ü vah arasında yüreği yanık insanlar kadim medeniyet biçimlerinden ediliyor ki, bu aynı zamanda onların kalıtsal geçim kaynağıdır... Lakin unutmayalım ki, bu sessiz sedasız köy tezgâhları, Doğu Despotizminin de katı temelidir. İnsan aklını, mümkün olan en küçük çerçevede tutmuşlardır. Onu geleneğe tutsak etmişler, her türlü büyüklük ve tarihi enerjiden mahrum etmişlerdir” (Said, 1991:252).

Bu mağdur olmuş kişiliksiz ve kimliksiz tebaaların da Marx’ın kuramına göre dönüşümünde ancak;

“Kapitalist üretim ilişkilerinin ithali, Asya Tipi Üretim Tarzı’na dayalı toplumsal oluşumların kökten değişimine uğrayabilmelerinin ve dünya tarihine katılabilmelerinin tek koşuludur. Bu görüşün zorunlu sonucu, kapitalist sömürgecilik ne kadar dolaysızsa, o toplumun kendi yapısını sorgulaması ve nihai olarak burjuva ve böylece de daha sonra sosyalist topluma katılması olanağı o kadar fazladır” (Avineri’den aktaran Turner, 2001:47).

E. Said (1997:253), Marx’ın Sürgünden Mektuplar’ında Goethe’den alıntıyla yaptığı yorumu kullanarak; Şunları ifade eder.

“Sürmeli mi bu işkence sizce,

Bize zevk veriyor diye...

Görmedik mi Timur’un çizmesi

Kaç ruhu ezdi geçti!”

“Marx’ın zevk veren zulüm konusundaki alıntı (yukarıdaki), Goethe’nin Doğu-Batı Divanı’ndadır ve Marx’ın Doğu hakkındaki nosyonların kaynağını çıkarmaktadır. Marx’ın nosyonları, Romantik ve hatta dindarcadır (kurtarışçı). Doğu’nun insanı mühim değildir. Mühim olan Romantik kurtarma projesidir.”

Ayrıca haklılaştırma için bir gerekçe ileri sürmektedir mevcut dörtlük “Timur’un çizmesi kaç ruhu ezdi geçti.” Ve bunu yaparken Doğunun mevcut statik yapısında hiçbir değişim gerçekleşmedi. Oysa Batı’nın gerçekleştirdiği müdahale nihayetinde birey olmuş, eleştiren, söz söyleme hakkını elde etmiş nitelikli kişiler ve onlardan oluşan bir topluma dönüşecektir demeye getirmektedir. Böylece emperyal güç ileriye matuf iyi şeyler olacağı düşüncesi ile meşrululaştırılmaktadır. Bu şekliyle

“Marx, bir emperyalizm ve sömürgecilik kuramına sahip olduğu ölçüde, kapitalizmi, genişlemesi zorunlu olan ve bunun sonucu olarak da kapitalist dünyanın çevresindeki kapitalizm öncesi üretim tarzlarını temelden bozan ve kökten değiştiren bir üretim sistemi olarak değerlendirmektedir” (Turner, 2001:32).

Şöyle ki;

“Asya Tipi Üretim Tarzı çerçevesinde, Asya tipi gelişme sorunu, bir dizi içsel, yapısal bozukluğa dayanmaktadır: kendine yeterli köy toplulukları, devletin gerçek toprak sahibi olarak İngiliz yararcılarının (Utilitarians) kullandığı yaklaşımdan ayıran çok az şey vardır. Asya’nın tarihsel durağanlığı, Batı kapitalizminin dinamik öğelerinin –toprakta özel mülkiyet, demiryolu sistemi, modern ordu ve iletişim sistemi- giriş ile köklü biçimde dönüşmektedir. Bu düşüncenin zorunlu sonucu, kapitalist sömürgeciliğin tarihsel bir zorunluluk olduğu ve sömürgeci ordulara eşlik eden vahşetin nihai-durumda haklı görülebileceği düşüncesi olmaktadır” (Turner, 2001:30).

Marx’ın kendisinin de ifade ettiği gibi durum vahimdir ve ölümler (ki Said sonraki kitabında, “Kültür ve Emperyalizm”de, vurgu yaptığı gibi Doğu halklarının hiçbirinin emperyalizme doğrudan bir boyun eğişi söz konusu olmamış ve tüm coğrafyalarda bu dışarıdan gelen güçler gülle karşılanmamış aksine emperyalistler bir direnişle karşılaşmışlardır.) yakıp – yıkmalar gerçekten mide bulandırıcıdır ancak üzücü olup – olmadığı müphemdir. Olması gerekeni ifade eder.

Marx’ta toplum, gerginlik ve mücadele ile değişmeyi yaratan zıt güçlerin hareket eden bir dengesidir. Ona göre, gelişmenin itici gücü bu zıt güçler arasındaki mücadeledir. Bundan dolayı ilerlemenin temel gücü, barışın gelişimi değil mücadelenin artmasıdır (Kızılcılık-Erjem, 1992:286–287). Çünkü kapitalist aşamadan bir sonraki aşamada ancak sosyalist aşamaya geçilebilecektir. Ve bu da kaçınılmaz olarak olması gerektir.

Doğu toplumlarında tarih donuktur veya çok yavaş ilerlemektedir. Müdahale gereklidir. Asıl suçlu olan Batılı emperyal kuvvetler değil, aksine “öteki”nin yaşam alanının iktidarlarıdır. Ayrıca Doğu Despotizmi bu insanları niteliksiz hale getirmiştir. İnsanlar mümkün olduğunca az düşünürler yeniyi oluşturmak akıllarına bile gelemmez çünkü kalıtımsal bir üretim mevzubahistir.

Kapitalizmin felsefi kaynaklarından biri de haz – elem yaklaşımıdır. Bu anlayışa göre insanlar elemden kaçan hazza koşan varlıklardır. Nitekim Batı kendisi için hayatı Doğuda ve Doğunun sömürülmesinde bulur. Amaç sıkıntıların son bulmasıdır. Bunu için de zaten kendilerine fiziksel olarak bir baş el ayak dışında renkleri dahi hiç benzemeyen bu canlıların mümbit toprakları mutluluğun membaı olarak düşünülür. Bunun içindir ki;

“ Hindistan’da kapitalizmin görevi çift yanlıdır. Biri yıkıcı, diğeri kurucudur. Bir yandan Asya toplumunun imha edilmesi (ki bu olmazsa olmaz koşuldur. Çünkü Batı ötekinin sömürülmesi ile hayat bulmaktadır.) diğeri yandan Asya’da Batı toplumlarının maddi temellerinin tesis edilmesi” (Said, 1991:253).

Marx tüm sosyolojik yorumlarında bu noktayı farkında olarak veya farkında olmadan atlamıştır. Nitekim İranlı sosyolog Ali Şeriatî (1999:198) Marx’ın kapitalizm eleştirileriyle ilgili solarak şunları ifade eder.

“ Marx, anamalçıyı semizlerken işçiyi bundan mahrum kılan şey, artık değerdir sanıyordu. Anamalçıyı belirginleştiren şey; doyunluğun, özelleşmenin, iş bölümünün ve makinenin ürettiği artık değer değildir. Belki bu siyah sülüğü daha kanlı ve daha semiz kılan şeyi; sarı, siyahların, Müslüman ve Hintlilerin varlık ve servet kaynaklarıdır. Marx ve Engels : “Avrupa’da toplanan tüm servetin, Avrupa proletaryasının emeği ve Batı üretim tekniklerinin bir sonucu olduklarını sanıyorlardı. Bak sen şu dört dörtlük sanıya !? oysa gerçek, bu bayların sandığı gibi değil, belki bu serveti oluşturan yağmadır, üretim değil ! Asya ve Afrika’nın sömürgeleştirilmesidir. Avrupa işçisinin sömürülüşü değil ! Asya ve Latin Amerikanın petrolü, Hint - Çin keneviri, Afrika ve Brezilya kauçuğu, Tanzanya elması, Mısır’ın keten ve pamuğu ile beleş bakır, kurşun, demir ve döküm yataklarıdır. Yoksa Avrupa proletaryasının emeği değil!”

Şeriatî, Batının emperyal ilişkilerinin atlanılarak yapılacak tahlillerin yetersizliğini hatta anlamsızlaşacağı belirtir. Marx’ın tüm sosyolojisini üzerine kurduğu ezen ve ezilen sınıflar ve onların çatışmaları üzerine kurulacak bir teoride Batının mevcut gelişmişliğinin Avrupa proleteryasından ziyade sömürgeleştirilmiş Batı dışı coğrafyalar olduğunu ve bu noktadan hareketle Marxizmin hem Batı proleteryasının durumunu hem de Doğu tarihini tahlilden aciz kaldığını ifade etmektedir.

Marxın Doğu halklarına dair bu yorumlarının sebebi “ kapitalizmin soyut, kişisiz, evrensel” (Turner, 1984:47) oluşumları destekleyen özelliklerinden yararlanarak, yani binlerce yıldır değişmeyen örgütlenme ve bu örgütlenmeye bağlı olarak meydana gelen gönüllü köleliğin yıkıp, aklını kullanarak nitelikli proleterlerin çıktığına inandığı için kapitalizmin emperyalizmine destek vermektedir. Marx meşhur bildirgesinde kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlarla ilgili şunları ifade eder.

“Burjuvazi, kır şehirlerin hâkimiyeti altına sokmuştur. Koskocaman şehirler kurmuş, şehir nüfusunu, kır nüfusuna kıyasla büyük ölçüde çoğaltmış ve böylece; nüfusun oldukça büyük bir kısmını kır hayatının miskinliğinden kurtarmıştır. Kır şehirlere bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri medenileşmiş ülkeler, köylü milletleri burjuva milletlere, Doğu’yu Batı’ya bağımlı kılmıştır” (Marx, 1993:198).

Aslında Marx, olayı tersinden okumaktadır. Doğu’nun Batı’ya bağımlılığı göreceli bir duruma karşılık gelmektedir. Çünkü Doğu hiçbir dönem Batı’dan kendisini böyle bir süreçle dönüşüme tabi kılmasını istememiş aksini ise bağımsızlık hareketleriyle de ortaya koymuştur. Oysa ki; Turner’ın ifade ettiği gibi Marx’ın bizzat kendisinin emperyalizme ister açık, istersek örtülü algılayalım, neticede verdiği destekle ilgili söyledikleri Marx’ın tarihsel bir yanılgı içerisinde olduğunu göstermektedir.

“Marx ve Engels esas olarak Avrupa’nın kapitalist toplumlarını anlayabilmek için, kapitalist üretim tarzının kuramsal çözümlemesiyle ilgilenmiş olduklarından, kuramsal çalışmalarının Ortadoğu’daki üretim tarzlarının, devletin ve sınıf mücadelelerinin çözülmesinde kullanılmasının ne kadar yerinde olduğu pek açık değildir... Dahası Marx ve Engels’in Ortadoğu toplumlarıyla ilgili olarak söyledikleri, gözlemlerinin çoğunlukla sömürgeciliğin haklı çıkarılması olarak yorumlanması nedeniyle Marxistler için ideolojik bir utanma kaynağı oluşturmuştur” (Turner, 2001:11–12).

Hatta Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı “ Marxizm içinde de büyük tartışmalara neden olmuştur. Stalin döneminde bu kavram mahkûm edilmiş ve beşli gelişme çizgisinin (ilkel kominizm, kölelik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm) bütün dünya tarihini açıklayabileceği ileri sürülmüştür” (Sezer, 1988:56).

Eğer Doğu kendi kendini anlatabilseydi, anlatırdı; anlatamadığına göre bu vazifeyi, (anlatı) yerine getirecektir. Batı için ve başkası bulunamadığından zavallı Doğu için!. Marx’ın Louis Bonaparte’ın 18. Brumaire’de küçük toprak sahibi Fransız köylüleriyle ilgili söylediği gibi “bunlar kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir” (Marx, 1975:123). Diyerek kendi iç dinamikleriyle harekete geçemeyen toplumları burjuva kapitalizminin dönüştüreceğine olan inancını ifade etmektedir. Marx’ın bu

düşüncesi oryantalist halkanın biz ve öteki kavramına içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifade ile “Uygarlaştırma görevi” (Said,1995:73) çerçevesinde inşa edilmiş bir zihniyetin yoğun havasını temsil etmektedir.

Yukarıdaki küçük alıntıda da görüldüğü üzere Marx önceki ve ilerideki satırlarında üzüntü ve işin can sıkıcı taraflarına dem vurmakla beraber Tarihi Materyalizmin işleyiş süreci açısından “küçük kalıplaşmış toplumsal organizmaların” bir insan formatına dönüşümü için yapılanları ehven görmektedir. Öyle ki henüz evrim açısından nihai noktaya ulaşmamış bu “yarı-barbar” “yarı uygar” toplulukların fethedilmesiyle ilgili olarak Hindistan’ı istila etmiş olan Araplar, Türkler, Tatarlar, Moğollar, tarihin ölümsüz yasası uyarınca uyruklarının üstün uygarlığı tarafından kendileri, fethedilen barbar fetihçiler olarak, kısa zamanda Hintlileşmişlerdir. İngilizler üstün olan ilk fetihçilerdi ve dolayısıyla Hint uygarlığı için erişilmezdi. İngilizler yerli toplulukları parçalayarak, yerli sanayinin kökünü kazıyarak ve yerli toplumda büyük ve yüce olan ne varsa yerle bir ederek bu uygarlığı yıktılar. Bunların Hindistanda’ki egemenliklerinin tarih sayfaları, bu yıkım ötesinde pek başka bir şey kaydetmiyor. Yenileme işi bu yıkıntı yığını arasından zar-zor seçilebiliyor, ama gene de başlamıştır demektedir. Bin bir ah-u vah arasında yaşanan bu değişimle ilgili olarak serzenişte bulunmakla birlikte Marx “İngiltere’nin Hindistan’da yerine getirmesi gereken ikili bir görevi vardır: biri yıkıcı, öteki yenileyici – eski Asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya’da Batı toplumunun maddi temellerinin atılması. Marx tabî ki yukarıda ifade ettiği düşünceler kendi sistemi içinde karşılık bulmaktadır. Öyle ki Hegel felsefesinden devraldığı diyalektik düşün aşamasından bizar yaşayan dünya içinde ele almıştır. Bu Batı toplumları için ekonomi alt yapısı üzerine kurulu olarak işçi ve işveren arasındaki uyuşmazlık üzerinde gerçekleşmekte ve kapitalist aşamanın anlayışı emeği sömürerek bu ayrışmayı tetikleyen rolündedir. Marx bunu Asya halklarına da uygulamış ve İngiliz deniz aşırı emperyal güçlerinin yaptıklarını doğrudan tasdik etmek/etmemekle birlikte değişimin temel dinamiği kabul etmiştir.

“Marxist kuramın, devrimci değişim sorununa farklı bir yaklaşım ürettiği sanılabilir; ancak Marxist kuramlar, birçok açıdan, hayli geleneksel olan toplumbilim yaklaşımlarına paralellik arz eder. Marx sınıf mücadelesini yapısal devrimlerin temeli olarak analiz etmesinde, iki özel güçlük görülür. Manifesto’da ve başka bir yerde Marx, Efendi ile köle, lord ile serf, kapitalist ile işçi arasındaki mücadelenin, toplumsal değişimin önemli çatışmalarını ortaya çıkardığını belirtir. Her bir toplumsal değişimde de Avrupa toplumlarının sınıf yapısı ve feodalizmden

kapitalizme geçişte arka plan sağlayan sınıf mücadeleleri, Marx'ın Manifesto'da sunduğu taslaktan oldukça farklıdır. Örneğin Marx, tüccarların ve kapitalistlerin, feodal sınıf yapısının çatışmasından ortaya çıktığını düşünür. Fakat kapitalizmde işçi sınıfı mülksüzleştirilenleri mülksüzleştireceği halde, serfler kapitalizme geçişte toprak sahiplerinin yerini almamıştır. İkinci güçlük de, Asyatik tarzın egemen olduğu Doğu'da sınıflar yoktur görüşüdür. Bu savı formüle ederken Marx, Orta Doğu konusundaki çağdaş sosyolojik ve siyasal analizlerde egemen olan perspektifi önceleyen bir görüşe sahiptir" (Turner, 1997:57).

Özetleyecek olursak; Marx, Asya Tipi Üretim Tarzı'nın doğu despotizmine, mevcut tarımsal faaliyetlerin gönüllü köleliğe, gönüllü köleliğin iktidara karşı bir başkaldırının oluşmasını engellediğine, (tebaaların oluşması) sınıf bilincinin oluşmamış olduğundan dolayı devrimci bir kimliğin yokluğuna, (mozaik model demek toplumun farklı unsurlardan oluşması ve mevcut farklılıkların ortak bir potada eritilememesi anlamına gelmektedir. Oysa Doğuda gerek İslam çatısı altında gerekse başka unsurlarla bu aşılabilmektedir. Evlilikler vs.) devrimlerin olmadığı bir toplumda ise tarihin statikleşeceğini söyler ve buradan yola çıkarak bunlar kendi kendilerini idare edemezler, yönetilmeleri lazımdır fikrine ulaşır. Yönetecek olan Batıdır. Yönetilecek olan ise; tüm Doğu ve halklarıdır. Nitekim Turner Marxist kuramın meseleyi ele alışıyla ilgili olarak şöyle demektedir.

“Orta Doğu'nun toplumsal yapısının değiştirilmesine, bürokratik ve askeri sınıflardan oluşan devletlerin yönetici müdahaleleri yol açmıştı. Batı toplumu ise, tersine, köklerini stoizmde, - Hristiyanlığın evrensel hümanizminde - ve doğa yasası geleneğinde bulan, devrimci bir kültürle gelişti. Batı kültürü vatandaşların kötü hükümete karşı koyması için açık bir hak içermekteydi” (Turner, 1997:60).

Aklın minimize olduğu, tarihin bir noktada donuklaştığı toplumların ise yaşadıkları ve yaşayacakları emperyalizmi ise olumsuzluklarına rağmen evrimin tamamlanabilmesi açısından uygun bulur.

“Kapitalist toplum dürtülerinde evrenselcidir ve bütün dünyayı tümünden sarmadan içsel olarak değişemeyecektir. Kapitalizm, genel ve evrensel bir sınıf olarak proleterya ile kısmi ve özenci çıkarları savunan burjuvazi arasındaki çatışmayla beslenmektedir. Tersine Asya tipi Üretim Tarzı'nın başat olduğu toplumsal oluşumlar iç sınıf çatışmalarında yoksundur ve bunun sonucu olarak da durağan bir toplumsal bağlam içerisine hapsolmuşlardır. Çünkü Asya Tipi Üretim Tarzı'nda devlet –gerçek toprak sahibidir- toprakta özel mülkiyet ve mülk sahibi sınıf yoktur. Bu yüzden toplumsal sistem, toplumsal gelişmenin temel bir unsurunun, yani, toprak sahipleriyle sömürülen köylülük arasındaki sınıf mücadelesinin yokluğunu çekmektedir. Marx ve Engels, Komünist Manifesto'da, tarih görüşlerinin, gerçek toplumsal değişimin sınıf mücadelesinin sonucu olduğu biçimdeki temel ilkesini ortaya atmışlardır. Sömürgeci sızmadan önce toplumsal sınıflardan yoksun bulunması nedeniyle Asya'nın hanedanların döngüsünün dışında gerçek bir tarihi olmamıştır. Örneğin Hint toplumunun hiçbir tarihi yoktur; en azından bilinen bir

tarihi Marx ve Engels,1972: 81 “Hindistan tarihi diye geçen yalnızca, kraliyet ailesini yerinden eden, ancak Hindistan’ın toplumsal anlamda durağanlığını destekleyici temel ekonomik koşulları koruyan, ardı kesilmez istilaların vakayinamesidir. İngiliz kapitalizminin Hindistan’daki tarihi rolü, toprakta özel mülkiyeti yaratarak ve geleneksel köy sistemini yıkararak Asya Tipi Üretim Tarzının başatlığını kırmak olmuştur. Avineri bize, Marx’ın Asya ülkelerini tarihten yoksun oryantal despotizmler olarak ele alarak, oryantal ve Batı toplumsal yapıları arasındaki temel farklılığa ilişkin, Hegelci felsefeden kaynaklanan bir yorumlamayı tekrarlamakta olduğunu hatırlatmaktadır. Oryantal devletlerin tarihi “çoğunlukla gerçekten tarih dışıdır (unhistorical), çünkü yalnızca aynı görkemli kalıntının yinelenmesidir” (Turner, 2001:47–48).

Marx ise Hindistan halkının içerisinde bulundukları durumu tasvir ettikten sonra İngiltere’nin Hindistan işgali ile ilgili olarak şunları belirtmektedir.

“Bu küçük toplulukların kast ayrılıkları ve kölelik yüzünden bozulmuş olduklarını, insani çevresi üzerinde egemen duruma getirecekleri yerde onu dış koşullara bağımlı hale getirdiklerini, kendi kendine gelişmekte olan bir toplumsal durumu hiç değişmeyen doğal bir yazgı haline dönüştürdüklerini ve böylece, insanın aşağılanması, doğa egemeni insanın maymun Hanuman, inek Sabbala önünde büyük bir aşkla diz çökmesiyle teşhir ederek, doğaya hayvanca bir tapınma getirmiş olduklarını unutmamalıyız. İngiltere’nin, Hindistan’da bir toplumsal devrimi yaratırken, ancak en iğrenç çıkarılara göre hareket ettiği ve bunları kabul ettirmede aptalca davrandığı doğrudur. Ama sorun bu değildir. Sorun, insanoğlunun, Asya’nın toplumsal durumunda köklü bir devrim olmaksızın yazgısını tamamlayıp tamamlayamayacağıdır. Eğer tamamlayamayacaksa suçu ne olursa olsun, bu devrimi getirmekle İngiltere, tarihin bilinçsiz aleti olmuştur” (Marx-Engels, 2003:412).

Sonuçta Marxist kuramın modernizm bağlamında; Batı’nın iç buhranlarıyla, evren ve insan anlayışıyla oluşturulmuş bir disiplin olduğu ortadadır. Döneminin hakikatleriyle terminolojisini geliştirmiş bir disiplin olarak emperyal çağın nüvelerini içerisinde barındırmaktadır. Oryantalist halkanın devrimlerin yokluğu tezinin bir benzeri olduğunu belirten Turner “Marx ve Engels’in gazeteciliğinde görüldüğü biçimiyle Asya Tipi Üretim Tarzı’ kuramının, bir devrimlerin yokluğu kuramı olduğunu saptamaktadır” (Turner, 2001:118).

Kapitalizmin meşrulaştırdığı emperyal gerekçelere çözüm üretmek bir tarafa ideolojik gerekçelerle destek verir bir profil sunan “Marx’ın sömürgeciliğe ilişkin görüşleri, kuramsal çalışmasının ana yoğunlaşma noktasına, yani Kapitalist Üretim Tarzının başat olduğu toplumsal oluşumların krizlerine ikincil kalmaktadır” (Turner, 2001:24). Hatta bir adım daha ileriye giderek haklılaştırılmış emperyalizmin söylemine bir başka açıdan destek bile vermektedir. Bunda

“Marx’ın genel kuramı içinde Asya tipi Üretim Tarzı’nı nereye yerleştirdiğini ve bu kavramdan ne gibi sonuçlar çıkarılması gerektiğini kesin olarak belirtmemiş

olması Marxizm içinde de konu üzerinde tartışmaya izin vermiş ve hatta Stalin döneminde olduğu gibi söz konusu kavram yok sayılmıştır” (Sezer, 1988:56).

Baykan Sezer Asya Tipi Üretim Tarzı ile ilgili bir dizi eleştiride bulunur bu eleştiriler sırasıyla;

Asya Tipi Üretim Tarzı’nın bizlere verdiği bilgiler çok basit bilgilerdir. Asya Tipi Üretim Tarzı’nın bize getirdiği bilgilerin Doğu toplumları sorunları ile ilgili gerekli ve zorunlu çözüm imkânlarını kendisinde taşımasıdır. Asya Tipi Üretim Tarzıyla ilgili ve yine çelişkilerle dolu bir başka sav da Asya Tipi Üretim Tarzı’nın kapalı köy ekonomisine dayandığı kuramıdır. Oysa öte yandan bu kapalı köy birimlerine dayanan ve gelirini bu birimlerden sağlayan merkezi devletlerden söz edilmektedir. Yalnızca merkezi devletlerin köy birimleriyle olan bu ilişkisi bile Asya Tipi Üretim Tarzı köylerini kapalı ve kendi kendisine yeterli üretim birimleri saymamıza engeldir. Asya Tipi Üretim Tarzı kavramının batı düşüncesinde gösterdiği gelişmelerle ilgili son yıllarda Asya Tipi Üretim Tarzı’nın Batı dışı bütün alan ve toplumlara yaygınlaştırılmak istenmesidir. Tıpkı daha önceleri Feodalizm kavramının kullanılışına benzer biçimde toplumların özelliklerinin göz ardı edilip bütün Batı dışı toplumların aynı etiket altında ele alınması... Tartışmayı açanların çoğu Asya Tipi Üretim Tarzı şemasını Osmanlı tarihine uygulamak çabası içine girmiştir. Böylece Asya Tipi Üretim Tarzı, Doğu’nun kendisini tanımak ve tanımlamak için değil, yalnızca kendisini Batı’dan ayırmak için kullanabileceği bir araç olmuştur (Sezer, 1988: 56-57-58-59-60).

BÖLÜM 3: WEBER SOSYOLOJİSİNDE ORYANTALİST SÖYLEM

3.1.Weber Sosyolojisi

Çalışmamızın bu kısımda yine sosyolojisinin en önemli referanslarından biri olan Max Weber'in Doğu-Batı ilişkileri bağlamında sosyolojisini ele almaya çalışacağız. Weber, (1864–1920) ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kısmen de olsa tanıklık eden, gerek sosyolojinin neliği, yöntemi ve özellikle de kapitalizmin anlaşılması, açıklanması ve yorumlanması üzerine söyledikleriyle yirminci yüzyılın sosyal bilimler anlayışına mührünü vuran bir sosyal bilimcidir. Dönemdaşlarıyla karşılaştırıldığında Aron'un ifadesi ile onların hepsinden daha çok “çağdaşımız” olarak bilinen, egemen sosyoloji/sosyal bilim anlayışının öncü isimlerindendir Weber.

Gerçekten de Weber sosyolojisi; konusundan, tanımına, toplumsal olaylarla ilgili çok nedenli açıklamalarından, yöntem sorununa kadar pek çok başlık altında toplanabilecek açıklama ve yaklaşımlarıyla, günümüz sosyal bilim anlayışının da temellerini atmıştır. Zaten onun “çağdaşımız olarak değerlendirilişi toplum bilimi yeni bir perspektifle, yani günümüz sosyal bilimler algısıyla ele alışında aranmalıdır.

Weber'in düşünce oluşumuyla ilgili ailesinden başlayarak içinde yetiştiği Alman toplumu ve felsefesine kadar pek çok şey etkili olmuştur. Martindale, Weber sosyolojisinin beslendiği kaynaklarını “Almanya'daki idealistik ve neo-idealistik, Kant ve neo Kantçıların düşüncelerinin sentezidir” (Kızılcılık,1994b:245) diyerek açıklar. Düşüncelerinin şekillenişinde Alman felsefesinin yoğun etkisi görülen Weber'e göre;

“sosyoloji toplumsal davranışın bilimidir; toplumsal davranışı yorumlayarak anlamak ve oluşumu toplumsal olarak açıklamak ister. Burada üç önemli terim vardır: anlamak, yani anlamları kavramak, yorumlamak, yani öznel anlamları kavramlar halinde düzenlemek, açıklamak, yani davranışların düzenliliğini ortaya koymaktır” (Aron, 1994:381).

Weber, bu sıralamasıyla sadece bir tanımlama yapmamakta, bunun yanında sosyolojisinin yöntemini de belirlemektedir. “Rickert ve Dilthey'den yararlanarak yöntem konusunda kendisinden önceki sosyologlardan farklı bir yöntem öneren Weber'e göre, sosyolojinin konusu olan sosyal eylemler, saikleri açısından ancak anlayış yöntemiyle yorumlanabilirler” (Kızılcılık,1994b:279). Anlama, yorumlama ve

açıklama gerek tanımlama işleminde, gerekse bir yöntemin belirlenmesinde temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

“Weber yöntem konusundaki düşüncelerini açıkça aydınlanma felsefesine borçludur. Çıkış noktası da çözümlemelerinin temel birimi de bireydir” (Gerth ve Mills, 1998: 101).

“Açıklayıcı sosyoloji, bireyi ve bireyin davranışını temel birim ya da atom kabul eder. Bu yaklaşımda birey, anlamlı davranışın tek taşıyıcısı ve üst sınırıdır da... Genel olarak, “devlet”, “dernek”, “feodalizm” ve benzeri kavramlar, sosyoloji için, insanların etkileşimini gösteren belli kategorilerdir. Dolayısıyla sosyolojinin görevi bu kavramları “anlaşılabilir” eylemlere indirgemek başka bir deyişle bunları, istisna tanımadan, etkileşime katılan tek kişilerin eylemlerine indirgemektir” (Gerth ve Mills, 1998: 101).

Weber sosyolojisinde yöntem açısından çok önemli bir kavram da “ideal tip” kavramıdır. Kavram, “gerçekliğin belli öğelerinin mantıksal tutarlılığa sahip bir kavram olarak soyutta inşasıdır. İdeal teriminin herhangi bir değer yargısıyla ilgisi yoktur. Analitik amaçlarla din önderleri için olduğu gibi fuhuş tipleri için de ideal tipler soyutta inşa edilebilir” (Gerth ve Mills, 1998: 107).

İdeal tip kavramını bir denetleme aracı olarak kullanmak isteyen Weber, zaten pek çok bilim adamı tarafından kullanılan bu yöntemin bilinç düzeyinde fark edilmesini sağlamaya çalıştığını ifade eder.

3.2. Davranış Kuramları İdeal Tip ve Akla Uygunluk

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Weber sosyolojisinde birey ve onun davranışları anlama çabaları neticesinde sosyolojisi, yorumlamacı yapı ve davranış tiplerinin tahlilleri üzerine inşa edilmiştir. Davranışların geçerlilikleri ise beslendikleri kaynaklara bağlı olarak ele alınmış ve bunun neticesinde dört tür davranış modeli oluşturulmuştur. Bu davranış modelleri içerisinde en önemlisi akla uygunluk modelinde kendisini bulan ve günümüz modern Batı toplumlarının da temelini oluşturan rasyonel davranış türleridir.

Bu dört tür davranış sayacak olursak; bunlar; amaçla ilişkili akılcı davranış, bir değer ile ilişkili akılcı davranış, duygusal ve heyecana bağlı davranış, son olarak da geleneksel davranış. Amaçla ilgili akılcı davranış: amaçları açıkça tasarlanmış ve buna ulaşmak için araçları düzenlenmiştir. Değerle ilişkili akılcı davranışta ise dışa dönük sonuçların bir tarafa bırakılarak değer ve düşüncelerin merkeze alınması söz konusudur. Duygusal

ve heyecana bağılı davranışta öznenin bilinç durumunun ya da mizacının doğrudan belirlediğı davranışlar söz konusudur. Son olarak geleneksel davranış alışkanlıklar, adetler, ikinci bir doğa haline gelmiş inançlar tarafından belirlenmiş davranışlardır. Geleneğe göre davranmak için aktörün ne bir amaç tasarlaması, ne de bir değer göz önüne alması, ne de heyecanla harekete geçirilmesi gerekir. Sadece uzun bir uygulamayla yerleşmiş tepkiye uyar (Aron, 1994:347).

“Davranış tiplerinin sınıflaması çağdaş dönemin Weber’ci yorumuna bir ölçüde egemendir. İçinde yaşadığımız dünyanın temel özelliğı akılcılıktır. İlk kestirimle bu zweckrational davranışların alanının genişlemesine karşılıktır. Ekonomik işletme akılcıdır. Çağdaş toplum bütünüyle zweckrational örgütlenme eğilimindedir ve zamanımızın felsefi sorunu, büyük ölçüde varoluşçu sorun, bir başka tipteki davranışın var olduğu ve var olması gerektiğı toplumun alanının sınırlarının belirtilmesidir” (Aron, 1994:348).

Weber davranış tipleriyle ilgili bu sınıflandırmayı yaptıktan sonra idealize ettiğı davranış modelini, değer ve akıl kavramları üzerine kurar. Ona göre “Bilimsel davranış, bir amaçla ilgili akılcı davranış ile bir değerle ilgili -bu gerçektir- akılcı davranışın bileşimidir” (Aron, 1994:348).

Weber, değer ve akılcı davranışların ortak bir potada eritildiğinde ortaya çıktığını düşündüğü Protestan etik’in mücadele ettiğı davranış / düşünce modeliyle ilgili olarak şöyle demektedir. “Kapitalist ruh’un ilk önce mücadele etmek zorunda olduğu düşman, geleneksellik olarak adlandırılabilcek her çeşit duygu ve davranıştır” (Weber, 1985: 47).

Weber’e göre geleneksel yapılar Batı toplumları açısından da dünyanın diğer uygarlıkları açısından da gelişmenin önündeki temel engeller durumundadır. Ancak Batı dünyası bundan önce hiçbir toplumda görülmemiş şekilde değer ve bilgiyi akla uygun hale getirebilmiştir. Öyle ki, “rasyonelleşme ilkesi Weber’in tarih felsefesinin en genel ögesidir. Kurumsal yapıların yükselişi ve çöküşü, sınıfların, partilerin ve yöneticilerin iniş çıkışları, hep bu genel rasyonelleşme eğiliminin yansımalarıdır” (Gerth ve Mills, 1998: 107).

Rasyonelleşme kavramı da ideal tip kavramında olduğu gibi, kıyaslama sosyolojisinin bir parçasını oluşturur. Örneğin Weber, “kapitalizmin kişisellikten arınmış rasyonalitenin timsali” (Gerth ve Mills, 1998: 127) olduğunu belirtirken bu ifadelerinde

gerek ideal tip kavramını, gerekse rasyonalite ve çağdaş Batı toplumlarına atıfta bulunmaktadır.

Nitekim Gerth ve Mills, (1998: 95-96) rasyonelleşmenin de Avrupa'nın tarihiyle birebir uyuşmamakla birlikte içerisinde doğrusal bir gelişim modelini barındırdığı buna bağlı olarak rasyonelleşmelerin sadece siyasal veya bürokratik alanlarla sınırlı olmadığını belirtirler. Onlara göre Weber;

“Asya'nın, yazı bilmeyen Kızılderili kabilelerinin, antik çağların ve Ortadoğu'nun müzik sistemlerini, rasyonelliklerinin kapsamı ve derecesi açısından birbiriyle karşılaştırır. Aynı karşılaştırma yöntemini, din sistemlerini incelerken de kullandığı, Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi'nde tipolojik şemada görülebilir.”

Weber'in, eylemlerin temelini ele almaya çalıştığı bu sınıflamalar ifade etmeye çalıştığımız gibi sadece bireyle ilişkilendirilerek kurulmamıştır. Daha kapsamlı bir çerçeve çizen Weber, bunun ötesinde eylemlerini ortak bir “değere” kanalize ederek “ussal” hale getirmiş toplum tipleriyle, oryantalist jargonda “öteki” diye tanımlanabilecek diğer bütün medeniyet ve toplumları da ayırtırmaya yarayacak bir anlayışla kurgulanmış bir sınıflamayı içerisinde barındıracak şekilde kavramlarının sınırlarını çizmektedir.

Söylediklerimizle paralel olarak Turner (2001:75) şöyle demektedir.

“ Weber'in oryantalizmi, Avrupa kapitalizminin doğuşunu bir dizi kültürler arası karşılaştırmalar bağlamında açıklama çabasıdır. Weber bu karşılaştırmaları yapabilmek için Batı'nın feodal ekonomileriyle Doğu'nun prebendal / patrimonial politik ekonomileri arasındaki temel ayrımı kullanmaktadır. Weber'in sosyolojisinde, feodalizm askeri bir tabakanın, askerlik hizmetine karşılık olarak, istikrarlı bir yasal kurallar kümesi sayesinde miras alınan bir takım ayrıcalık elde ettiği sistemdir. Tımar'ın tersine, prebend, askeri ailelerin bir kuşağından diğerine kendiliğinden aktarılamayan, özel bir ayrıcalıklar kümesidir. İki sistem arasındaki temel ayrım gerçekte bir toprak rantları sorunu olmayıp, tersine savaş ağalarıyla merkezi otorite (devlet arasındaki siyasi bir farklılıktır. Feodal toprak sahipleri, merkez ister monarşi, ister devlet olsun) karşısında görece olarak özerk olmalarına karşın, köylülüğe ve bölgeye sıkıca bağlıdır. Prebendalizmde merkez güçlüdür ve toprak sahipleri, köylülüğe ve bölgeye hiçbir özgül ve yörel bağlantısı olmayan sözleşmeli memurlardır (Wallerstein, 1974) Prebendal sözleşmeler temeline oturan patrimonial imparatorluklar çok şiddetli mali krizler yaşama eğilimi gösterirler. Bunun nedeni, devlet görevlileri ve imparatorluk bürokrasisine yönelik para arzındaki sorunlardır. İmparatorluk istilalar yoluyla genişlediğinde imparatorluk ordularına ve devlet bürokrasisine ödenecek yeterli ganimet, genellikle bulunmaktadır. Genişlemedeki başarısızlık merkeze sadakatin yalnızca prebendal sözleşmenin niteliğini değiştirme pahasına sağlanabileceği anlamına gelmektedir. Mali kriz çözümünü, ya prebendin feodalleşmesinde ya da iltizam düzenlemelerinde veya her ikisinde

birden arama eğilimi gösterir. Weber’e göre İslam devletlerindeki bu gelişmeler, kapitalist gelişmenin ve ticarileşmenin başarısızlıklarının başlıca nedenleridir.

Nitekim Weber, çağdaş Batı toplumlarının bu saiklerle hareket ettiğini düşündüğü için Batılı anlamda bir kapitalist gelişme modelini oluşturabildiklerini ifade eder. Weber bunu ifade ederken Batının yakaladığı gelişmenin sadece kapitalle ilgili olmadığını bunun yanında bilimler noktasında da durumun buna paralel olduğunu vurgulu bir şekilde belirtir.

“Böylece Weber’in özgün niteliklerini incelediği ve her ne kadar doğa bilimleri ile aynı akılcı eğilime sahiplerse de onlardan tamamen farklı olan tarihin ve toplumun bilimlerini keşfederiz. Bu bilimlerin özgün ve ayırt edici nitelikleri üç tanedir: Anlayıcıdır, tarihseldir ve kültür ile ilgilidirler” (Aron, 1994:349).

Yukarıda Aron’un ifade ettiği şekliyle, ondokuzuncu yüzyılda Batı tarafından doğa bilimlerinde somut hale getirilebilen rasyonelleşme (pozitivist, sekülerist) süreci bir manada Weber ile birlikte sosyal bilimlerde de daha sağlam ve açıklanabilir bir zemine oturtulmuş oluyordu. Comte ile başlayan sosyal bilimlerin pozitivist temellerle açıklanma çabaları, Weber sosyolojisi ile zirvesine ulaşmış oluyordu.

Pozitivist etkinin anlamacı sosyolojideki vurgusuyla ilgili olarak Kızılcıkelik, “Weber kendi yaklaşımını yorumcu ya da anlamacı sosyoloji olarak adlandırdı. Anlama kavramını dönüştürmesi, onun rasyonalist ve pozitif bakış açısından kaynaklanıyordu” (Kızılcıkelik, 1994b:249) ifadeleri ile düşüncelerimizi desteklemektedir.

“Max Weber’in bağlandığı pozitif ve akılcı bilim, akılcılaştırmanın tarihsel sürecinin tamamlayıcı kısmıdır” (Aron, 1994:349). Ve Weber tarihsel sürecin tamamlanmış noktasından baktığını düşündüğü için Doğu-Batı egemenlik ilişkilerindeki sancılı süreci görmezden gelmektedir.

“Herbert Marcuse göre; Weber çağdaş Batı toplumunun yorumunun ana konusu olarak bilimde, sanayide ve bürokraside ortaya çıkan akılcılaştırmayı almıştır. Üretim araçlarının bireysel mülkiyeti ve üreticiler arasında piyasa rekabeti olan kapitalist rejim, tarihsel olarak akılcılaştırma sürecine bağlı olmuştur” (Aron, 1994:394).

Marcuse’un da belirttiği gibi Weber Batı’da ortaya çıkan kapitalizmin süreçleri açıklama noktasında meseleyi Batıda olup-biten bir olaymış gibi algılama yolunu seçmekte ve Batının mevcut gelişmişliğiyle ilgili olarak egemenlik ilişkileri paralelinde özellikle ondokuzuncu yüzyılda yaşanan siyasi, askeri, ekonomik çatışmaları göz ardı

etmektedir. Nitekim Sezer (1997:73), Batının günümüzde elde ettiği üstünlüğün kaynaklarını ve mevcut gelişmişliğini kendine ait özelliklerde aramasıyla ilgili olarak;

“Günümüzde denetim Batı’nın elinde, fakat güçlerin kendisi Batı dışında bulunmaktadır. Batı’nın Batı tipi endüstri toplumlarının çelişkilerinin temel kaynağı da bir yerde burada yatmaktadır. Denetimin kendi elinde olması nedeniyle ve bu üstünlüğünü koruyabilmek amacıyla Batı, sorunları kendi bünyesi içinde açıklar bir sistem arayışı içinde olmuştur. Batı’da kendi içinde açıklanabilir, dolayısıyla kendi başına işler bir mekanizma kurabilirse Batı’nın bütün sorunlarına çözüm ve bunalım ve açmazlarına çıkar yol yine Batı’nın kendi gücü içinde var olacaktır. Gerçekten Batı sınırları ve bu tür bir mekanizma içinde Batı endüstri toplumlarına en ağır eleştirileri yönelten kuramlar bile Batı toplumlarının kendi bünyelerinde bulunan güçlerle mükemmeli gerçekleştireceğini belirtmekten geri kalmamışlar, Batı’nın övgüsünü yapmışlardır. Mükemmel, Batı için nedir? Batı için mükemmel, yeryüzünün bütün güçlerinin (bu arada elbet Doğu’nun) Batı tarafından denetim altına alındığı ve bu güçlerden en iyi bir biçimde yararlanabildiği düzendir.”

Nitekim Weber’in Batı toplumlarının elde ettikleri üstünlüğü açıklamaya dair ifadeleri Sezer’in yorumlarını haklı çıkarmaktadır. Weber tarihsel olarak akılcılaştırma sürecine paralel olarak gelişen bir medeniyetin temelinde “Dini inanç ve dini yaşam pratiğinin yarattığı ve yaşam biçimini yönlendiren ve bireyi sıkı sıkı orada tutan psikolojik güdüyü araştırıyoruz” (Weber, 1985:77) diyerek Batılı gelişim modelinde kapital ile dinin ilişkilerini ele almakta ve mevcut üstünlüğü Batının kendi özellikleri ile açıklama yoluna gitmektedir.

Löwith (1999:99) Batının ekonomik ve inanç birlikteliğiyle ilgili Weberyen yaklaşımla ilgili olarak şunları belirtmektedir. “ Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu arasındaki içsel seçime yönelik bağıntı, ekonomik eylem ve dinsel inanç ideolojisi. Her ikisi de, sosyal anlamda ayırıcı nitelikleri Batı burjuvazisi olan, genel tin veya yaşam felsefesine dayanmaktadır”.

Weber sosyolojisinde akla uygunlukla doğrudan ilintili en önemli kavramlardan biri de “ideal tip” kavramıdır. Kavram sadece herhangi bir nesneye ait zihinsel olarak şekillendirilebilecek düşünsel araçlar olmanın ötesinde Weber sosyolojisinin omurgasını oluşturmaktadır. Çünkü Weber bu kavram sayesinde davranış türlerini, otorite tiplerini, Batı şehirleriyle ilgili düşüncelerini, Protestan ahlakını, bürokrasi vd. kavramlarını oluşturmuştur.

“Max Weber’e göre ideal tip şu anlama gelir: Herhangi bir değer yargısıyla olmayan az çok var olan bazen de var olmayan birçok somut, belirli ve göze çarpan

olguların özelliklerinin bir sentezi olarak analitik bir yapı içinde düzenlenmiş ve birleştirilmiş soyut bir zihinsel yapıttır” (Kızılcılık, 1994b:251).

Sav’a göre, “İdeal tip; ahlâk ya da din açısından erişilmesi ya da taklit edilmesi istenen mükemmel bir tip değildir. Bu açıdan değer yargısından arınmış bir zihni yapıttır” (Kızılcılık,1994b:251). Ancak Sav’ın söylediklerinden öte Weber sosyolojisinde sürekli bir kıyaslama, karşılaştırma ve bunların üzerinden geleneksel – çağdaş, eski – yeni, akla uygun – edinilmiş tanımlamalarıyla idealize edilene doğru bir yol çizilmeye çalışmaktadır. Weber’in kendisi de hiçbir tanımlamasında ideal olanın reel dünyada birebir olmayacağını / olamayacağı ifade etmektedir. Örneğin yasal otoritenin uygulamalarının büyük çoğunluğunun akla uygunluk ve yasal hukuk üzerine kurulu olabileceğini ama istisnai özellikleriyle geleneksel ya da karizmatik otoriter bir tavra büründüğü zamanların olabileceğini belirtmektedir. Sav bu noktada haklıdır. Ancak şu da atlanmaması gereken bir noktadır ki, Weber toplumların dinamik yapısına hasrettiği özelliklerle ideal olana her zaman en yakın olanın yine Batı toplumları olacağını da vurgulamakta ve Batı dışı coğrafyalarda Batı’da yakalanabilmiş olan refah seviyesinin diğer toplumlarda neden elde edilemediği sürekli Batı ve ötekiler kıyaslamasıyla vurgulamaktadır.

Sav yukarıdaki ifadelerinin dışında Weber’in ideal tiplerle ilgili saydığı nitelikleri şu şekilde sıralar.

“Max Weber’in kullandığı anlamda ideal tip’in diğer nitelikleri ise şöyledir: İdeal tip her şeyden önce, akılcı yöntemlerle elde edilen soyut bir zihni yapıttır. Bu soyut zihni yapıtta, sosyal olaylarda bulunan çapraz özelliklere, başka bir deyişle, sosyal gerçekliğin kompleks olması nedeniyle ortaya çıkan ve bu anlamda belli bir somut olay açısından tipik olmayan özelliklere yer verilmez. Bu nedenle ideal tipler, karmaşık nitelikte olan gerçek yaşamda, söz konusu kavramsal saflıkları içinde bulundurmazlar” (Kızılcılık, 1994b:251).

Kızılcılık de, ideal tiplerin kıyaslama ve karşılaştırma sosyolojisiyle ilgili olduklarını şu cümlelerle ifade etmektedir. “İdeal tipler, genel kavramlar olarak, Weber’in dünya tarihinin betimleyici verilerini karşılaştırmalı çözümlemeye hazır hale getirmekte yararlandığı düşünsel araçlardır” (Kızılcılık, 1994b:253). Tasavvurların atlanmadığı bu betimleyici yöntemde var olanlarla idealize edilenlerin kıyaslanması yerine bir derecelendirme yardımıyla çoğu zaman ideal olana en yakın olduğu iddia edilen üzerinden yaşam alanları tahlile tabi tutulmaktadır.

“Özet olarak ideal tip, akılcı yöntemlerle meydana getirilen, değer yargılarından arınmış, belli bir sosyal olayın tüm tipik özelliklerini kapsayan ve bu özellikleri birleştirici görüş açısından bir araya getiren soyut bir zihni yapıdır. İdeal tipe kavramsal saflığı içinde, gerçek yaşam ilişkilerinde hiçbir zaman rastlanmaz ve aslında ideal tip amaç değil, tekil olayların saptanması, anlaşılması ve açıklanması için başvurulmuş bir araçtır” (Kızılcıkelik, 1994b:254).

Kızılcıkelik ve Sav’ın ifade ettiklerinden de anlaşılacağı üzere Max Weber sosyolojisinde ideal tip önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber’in anlamacı, yorumlayıcı sosyolojisinde bir yöntemi de ifade eden bu kavram modellerin, varolanlarla kıyaslanmasına da imkân veren bir kavram olarak onun sosyolojisini temellendirmektedir.

3.3. Weber Sosyolojisinde Oryantalist Söylem

Weber sosyolojisi kendisinden önceki sosyologların, özellikle de Marx’ın tek nedenli tarihsel açıklamalarına eleştiriler getirmekle birlikte, özellikle Doğu-Batı ilişkileri bağlamında diğer seleflerinden çok da farklılık arz etmemektedir.

Bunun nedenine gelince Batı’da özellikle evrimci tarih anlayışının (Spencer, Marx vd.) gölgesinde şekillenen toplum tahlilleri ve Batının tarihteki yerini tespitinde Doğu olmadan yapacağı açıklamaların yetersiz kalmasının etkili faktörler olarak karşımızda durduğu kanaatindeyiz.

Weber, sosyolojisinde de özellikle yoğunlaşmasını Batılı anlamda kapitalistleşebilmiş bir toplum modeline sahip “biz” ile bunu gerçekleştirememiş “öteki” ve bunların tahlilinde dinin etkileri üzerine kurgulanmıştır.

Bu manada onun sosyolojisi bir dizi yüceltme, kıyas, haklılaştırma sosyolojisidir. Bu yüceltme sosyolojisinin temelini ise Doğu ve Batı arasındaki bir dizi kıyas oluşturur. Bu karşılaştırmanın temelinde Batının kapitalistleşebilmesine yani sanayi toplumuna doğru bir sıçramayı gerçekleştirebilmesine rağmen, neden Doğunun böyle bir şeyi gerçekleştiremediği sorgulanır. Kısacası Weber’in “ana ilgisi, Avrupa dışında rasyonel kapitalizmin yokluğunu açıklamaktır” (Turner, 1997a:84).

Nitekim Weber, meşhur Protestan Ahlâkı adlı eserinin hemen girişinde bu durumu şu cümleleriyle ifade eder.

“Çağdaş Avrupa kültür dünyasının bir üyesi, evrensel tarihin herhangi bir sorununu, kaçınılmazıcasına ve haklı olarak şu soru çerçevesinde ele alacaktır:

Batı'ya özgü ve yalnızca orada ortaya çıkmış kültür olgularının yine de evrensel – en azından öyle olmasını içtenlikle varsaydığımız- anlam ve geçerliliğe sahip bir gelişme çizgisi içinde yer almalarına, koşulların ne tür bir biraradalığı yol açmıştır” (Weber, 1985:11).

Aslında Protestan Ahlâkı'nın hemen başındaki bu cümle Weber sosyolojisine başlangıç anlamında onun temel referansını da oluşturmaktadır. Nitekim Sunar, bu soru çerçevesinde şunları ifade eder.

“Weber'in bilimsel yaşamının en önemli projesi, Batı uygarlığının özelliğini (biricikliğini) belirleyen kapitalist ahlâk sisteminin ve bu sistemin temellendirdiği sosyal yaşamın, niteliklerini ve doğuş nedenlerini farklı uygarlıklarla karşılaştırarak ortaya çıkarmak olmuştur. Weber'in İbrani, Çin ve Hint uygarlıklarını ayrıntılı ve derin bir şekilde araştırması temelde kapitalizmi açıklamaya yöneliktir. Kapitalist toplumun neden başka bir yerde değil de, Batı'da ortaya çıktığını anlayabilmek, Kapitalizmin doğuş nedenini saptayabilmek için, Weber karşılaştırmalı bir yönteme başvurmuştur. Tarihsel olaylar arasındaki nedensellik ilişkisi ancak karşılaştırmalı bir yöntemle saptanabilir; fakat kapitalizmi oluşturan ahlâk sistemini anlayabilmek için öznelere anlam dünyasını da kavramamız gerekir” (Kızılcıkelik, 1994b:279).

Weber, Doğu sorununu Marx ile karşılaştırıldığında daha farklı bir açıdan ele alır. Weber'e göre Doğu'yu ele alış aslında bir manada tanımlama ve konumlandırma faaliyetidir. Kısacası Weber, ötekenden yola çıkarak muazzam Batı medeniyetinin üstünlüklerini anlatmak amacını taşıyan bir söylem geliştirir.

Weber, Batının mevcut üstünlüğü ele geçirmesinin altında yatan gücü -herhangi bir dış sebep olmaksızın elde ettiği- kendi iç dinamiklerine bağlamakta ve bu bağlamda Batı rasyonalitesinin Batılı toplumların temel ve ayırıştırıcı özelliği olduğunu ifade etmektedir. Başka bir ifade ile “Batılı tarzın benzersizliği” (Tuna, 1993: 39) vurgusunu kendi sosyolojik paradigması çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu durumu şu şekilde ifade eder. “Bilimde ussal ve dizgesel uzmanlık alanları, bir alanın uzmanı olarak eğitilme, bugünkü kültüre egemen anlayışa yakın anlamında yalnızca Batı'da vardır” (Weber, 1985:13).

Weber'in yegâne toplum modeli olarak Batı'ya atfettiği üstünlüklerin gerekçeleri ise bilim ve teknikteki Batılı ilerleme ve bunların hepsini bir potada eritebilen Batılı kapitalizmdir. Weber, Batı kapitalizmini o güne kadar var olan diğer kapitalist ilişkilerden ayırır. Ona göre bugün içerisinde yaşanan çağdaş kapitalizm bir analiz birimi olarak değerlendirilmelidir.

“Batı kapitalizminin çağdaş biçiminin büyük ölçüde teknik olanakların gelişimi ile belirlendiği bilinir. Bugün akılcılığı, esas olarak en önemli teknik etkenlerin hesaplanabilme olanağına bağlıdır. Bu şu anlama gelir: Akılcılık, çağdaş bilimin özellikle matematik ve akılcı deney üzerine kurulu doğa bilimlerinin özelliklerine bağlıdır. Öte yandan bu bilimlerin ve onların türevi olan tekniklerin gelişmesi, pratik uygulamalarına karşılık veren kapitalist çıkarlarla belirlenir, ama Batı biliminin kökeni bu tür çıkarlarla belirlenmiştir” (Aron, 1994:370).

Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği gibi Weber’de akılcılaştırma / akla uygunluk bir manada modern bilim ve tekniğin elde edilişinin zeminini hazırlayan seküler ve pozitif bilim algısına dayanmaktadır.

Bu yaklaşım Weber sosyolojisinin temel vurgusunu oluşturmaktadır. Weber Batı’nın yakalamış olduğu üstünlüğün gelişigüzel kazanılmış bir şey olmadığını, aksine Batı’nın reel dünyayı kuşatan tüm alanlarda yakalamış olduğu rasyonelleştirilmiş güçle ilgili olduğunu ifade eder. Çünkü

“Weber’in aldığı biçimiyle bilim, çağdaş Batı toplumlarının belirgin niteliği olan akılcılaştırma sürecinin bir görünümüdür. Weber başka kültürlerde toplumlarının işleyişi ve eyleminin bu akılcı anlayışın benzeri olmadığı sürece çağımızın tarihsel ve sosyolojik bilimlerinin tarihsel olarak eşsiz olguyu koyduğunu belirtmiştir” (Aron, 1994:348–349).

Weber bu durumu geniş bir kronolojik bir kıyaslama yaparak şu şekilde ortaya koyar.

“Bugün bilim geçerli saydığımız bir gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı’da vardır. DeneySEL bilgiler, dünya ve yaşam sorunları üzerine düşünme, en yüksek düzeyde felsefi bilgelik ve Helenizm’in etkisiyle Hristiyanlıkta tam bir gelişme göstermiş olmasına karşın (İslam’da ve bazı Hint kabilelerinde ilk örnekleri bulunan) en derin teolojik bilgelik, son derece incelmış bilme ve gözlem biçimleri, başka yerlerde olduğu gibi özellikle Hindistan’da, Çin’de, Babil ve Mısır’da vardı. Fakat Eski Yunanlıkların sağladığı matematiksel temelden yoksundu –bu, gök bilgisinin özellikle Babil’de ulaştığı gelişme aşamasını daha da şaşırtıcı kılmaktadır. Hint geometrisi ussal kanıtlama yönteminden yoksundu; bu da yine mekaniği ve fiziği yaratmış olan eski Yunan ruhunun bir başka ürünüydü. Gözlem yöntemleri açısından son derece gelişmiş olan Hint doğa bilimlerinde ussal deney yöntemi yoktu: eski çağlardaki ilk örnekler dışında deneySEL yöntem, özünde Rönesans’ın bir ürünüdür, modern laboratuvarlar da öyle; bu yüzden de Hindistan’da gözleme ve el becerisine dayalı olarak çok gelişmiş olan tıp, biyolojik ve özellikle de biyokimyasal temelden yoksundu. Ussal bir kimya, Batı dışında hiçbir kültürde gelişmemişti. Çin’de iyice gelişmiş olan tarih yazımı Tükididesçi pragmadan yoksundu. Hindistan’da Machiavelli’nin öncülleri vardı ama Asya’daki bütün devlet kuramları Aristotelesçi düzenli dizgeden ve ussal kavramlardan yoksundu. Hindistan’da (Mimamsa Okulundaki) ilk örneklerle karşın ussal bir hukuk öğretisi hiçbir yerde gelişmemişti, özellikle Yakın Doğu’daki geniş, kapsayıcı yazılı hukuka ve bütün Hint ve diğer hukuk kitaplarına karşın, Roma’nın ve onun öğrencisi olan Batı hukukunun kesin hukuksal ayrımları ve sağlam düşünüş biçimleri yalnız Batı’ya özgüdür. Öte yandan Kanon hukukuna dayalı bir yapı yalnızca Batı’da bilinir” (Weber, 1985:11-12).

Weber çeşitli medeniyetler ve bu medeniyetlerdeki bilim faaliyetleriyle ilgili böyle kapsamlı bir dönemlendirmeyi / değerlendirmeyi yapmakta ve neticesinde hiçbirinin mevcut Batı medeniyetinin yakalamış olduğu bilimsel sıçramayı yapamamasının gerekçesini Batılı manada “ussal” perspektife sahip olamamalarına bağlamaktadır. Weber’in bu detaylı yorumlamasında ilgi çekici noktalardan biri de farklı toplumlarda farklı bilgi / bilim türlerinin geliştiğine vurgu yapmakta ve bu farklı medeniyetlerin kısmi kazanım veya başarılarının aksine evrene dair tüm alanlarda topyekûn bir gelişmenin sadece Batı toplumlarında elde edilebildiği de bu uzun alıntıda vurgulanmaktadır.

“Weber için kapitalizm gibi bir birim, mülk edinme iç güdüsü ya da paracı toplum türünden genellemelerle özdeşleştirilecek, farklılaşmış bir bütün değildir. Daha çok Marx ve Sorel’de de olduğu gibi, her biri özgül kurumsal nitelikler taşıyan bir tipler skalasıdır. Tarihte geriye gittiği ölçüde, Weber’in kapitalizmi bir tarih döneminin özelliklerinden yalnızca biri olarak görme eğilimi artar; çağdaş endüstriyel kapitalizme yaklaştıkça, kapitalizmi kendi başına yaygın ve birleştirici bir bütün gibi görmeye başlar. Yüksek kapitalizm öteki kurumları kendi imgesi içinde eritir ve çok sayıda kurumsal etkileşim aynı yönde etki yapan bir dizi koşul güce dönüşür. Bu yön yaşamın tüm alanlarının rasyonelleşmesi yönüdür. Tarihin giderek doğrusallaşan böylesi bir yorumunda, liberallerin yüceltilmiş ilerleme kavramının izleri göze çarpmaktadır” (Gerth ve Mills, 1998: 107).

Weber, akılcılığa ciddi bir önem atfederken her türlü akılcılığın da modern Batı uygarlığındakine benzer gelişmeleri ortaya koyamayacağını ifade eder. “Max Weber’e göre maddi akılcılık kavramı, Çinlilerin dünya tasarımının belirgin niteliğidir. Bu maddi akılcılık bir anlamda Protestan akılcılığı kadar, hatta ondan daha akla yatkındır. Ama tipik kapitalizmin gelişmesine terstir” (Aron, 1994:376).

Weber’in kapitalizmin gelişim seyrinde özellikle çağdaş kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren başlayan bir zorunluluklar dizgesi dikkati çekmektedir. Şöyle ki Batı toplumlarının ortaya çıkardığı kapitalizm, öylesine güçlüdür ki hem büyüyen hem de büyüdükçe merkez çevre ilişkileri bağlamında da dönüştüren bir yapıya sahiptir. Bugüne kadar kırılmalarla yükselme ve düşüşlerle dolu insanlık tarihinde kapitalist dönem doğrusal bir tarih çizgisinin de miladı olacaktır. Bunun da sebebi kapitalizmin yaygın ve bağımlı kılan / kılınan her toplumu kendi çevresinde toparlama ve birleştirme özelliğidir.

“Max Weber Protestanlık ve kapitalizm üzerine incelemesini başka eserlerde geliştirerek, başka uygarlıklarda –Çin, Hindistan, ilkel Musevilik ve İslamiyet-Batı tipi bir kapitalizmin oluşması için toplumsal ve dinsel koşulların uygun olup

olmadığını ya da hangi ölçüde uygun olduğunu araştırmıştır. Batının dışındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da Batı kapitalizminin özgün nitelikleri olan kâr arayışı ile akılcı çalışma disiplininin bileşimi tarih boyunca bir kez ortaya çıkmıştır, Batı tipi kapitalizm Batı uygarlığı dışında hiçbir yerde gelişmemiştir. Bu bakımdan Max Weber, Batıdan başka hiçbir yerde görülmeyen, Batı tarihinin kendine özgü akışını açıklayabilecek, kendisi de dinsel inançlarla belirlenen çalışmaya karşı özel bir tutumun hangi ölçüde ayrımsal olgu olduğunu sormuştur. Bu sorgulama Max Weber'in düşüncesinde temel bir yer tutar. Protestan ahlâkı üzerine yazdığı kitabına şöyle başlar: 'Günümüz Avrupa uygarlığında yetişmiş, evrensel tarihin sorunlarını inceleyen herkes er ya da geç, haklı olarak şu soruyu sorar: Evrensel bir anlam ve bir değere sahip –en azından öyle olduğunu düşünmeyi sevdiğimiz- kültürel olguların Batı uygarlığına ve sadece onda ortaya çıkması hangi koşulların birbirini izlemesine bağlanabilir?' Max Weber'in savı kapitalizm anlayışı ile Protestanlık anlayışı arasında anlamlı uygunluk olduğu savıdır. Temel öğelerine indirgendiğinde bu sav şöyle ortaya çıkar: Kendisi de kapitalizmin ruhuna uygun ekonomik etkinliğe karşı alınan bir tutum, belirli bir Protestanlık ruhuna uygun ekonomik etkinlik biçimi arasında tinsel bir ilişki vardır" (Aron, 1994:371–372).

Weber'in asli ilgisinin kapitalist Batı toplumları olduğunu ifade etmiştik. "Max Weber Hristiyanlığı, Protestanlığı ele almıştır. Weber de din konusuna endüstri devrimini yapmış ülkeleri ve bu ülkelerin öbür ülkelerle olan ilişkilerini tanımlayabilmek için eğilmiştir" (Sezer,1981:17).

Üçüncü önemli mezhep olarak karşımıza duran Protestanlık konusu birçok bakımdan ilginçtir. Modern Batı toplumuyla Protestanlık arasında ilişki kurulmuş ve giderek de modern Batı toplumu Protestanlıkla açıklanmak istenmiştir (Sezer, 1981:136) diyen Sezer, Weber'in Batı toplumlarının gelişim seyrini tek nedenli açıklamalarının sadece bir kolaya kaçma olmadığını belirtmektedir. Bunda iradi olarak merkez-çevre ilişkileri bağlamında Batıda ve Batı dışı toplumlar tarafından da meselenin böyle(ymış gibi) algılanması çabasının güdüldüğü görülmektedir. Batı adına bir modelin bütün Batı'ya mâl edilmesine karşın, yine Doğu toplumlarının menfi bir olayını tüm doğu ele alınarak irdelenmesi oryantalist bir tavır gibi görünmektedir.

Protestan Ahlakı ve onun ürettiği dünyevi tarz ve İslam'ın ortaya koyduğu sistem ile ilgili kıyaslamacı yaklaşımını ortaya koyan Weber;

"rasyonel, biçimsel (formal) hukukun, özerk şehirlerin, bağımsız bir şehirli sınıfın ve politik istikrarın bütünüyle İslam'da mevcut olmadığını gösterir. Ayrıca Weber'in İslam çözümlemesinin temel iddiası, daha çok, Doğulu toplumların ekonomik ve siyasal koşullarının kapitalist ön gerekliliklere karşı düşmanca olduğu şeklindedir. Protestan ahlâkına göre mümin, maddi başarı yani kar peşinde koşmalıdır, ama varlık ve kazancını kendi zevki için harcamamalıdır. Dünyevi şeyler yeryüzünün nimetleri haramdır. Demek ki Protestan ahlâk, hem azami kârın

hem de kârın en büyük kısmının yeniden üretime yatırılmasını gerektiren kapitalizmin ilk aşamasıyla tam bir uyum içindedir” (Kızılcıkelik,1994b: 275-276).

3.3.1 Kapitalizm ve İslam

Marx sosyolojisinde özellikle Hindistan örneği ne kadar somut açıklamaların kaynağını teşkil etmişse, Weber sosyolojisinde de İslam toplum modelleri buna benzer bir işlevi üstlenmiştir. Bunun için Weber’in, İslam’la ilgili yorumlarından yola çıkarak çalışmamızın bu kısmını şekillendirmeye çalışacağız. Çalışmamızın üçüncü bölümüne başlarken de ifade ettiğimiz gibi Weber’in İslam ve diğer Doğu dinlerini ele alışında da asıl amacının kapitalizmin Batı’daki varlığı ve Batı dışı toplumlarda özellikle de İslam toplumlarında ortaya çıkamayışının / çıkmayışının gerekçelerini anlamaya çalışmaktadır. Weber’in soruları ve sorularına verdiği cevaplar ise; Sosyolojinin ötesinde diğer bilim kuram ve türlerinde de Orta Doğu ve İslam üzerine yapılan çalışmalarda “Özellikle Weber’in İslam toplumuna bakışı, Ortadoğu’ya ilişkin oryantalist anlayışı oluşturan bütün çözümleme akımlarının – tarih, ekonomi, dinsel araştırmalar, sosyoloji – kapsamlı bir toplamı ve yoğunlaştırması olmaya çok yakındır” (Turner, 2001:72). Weber ondokuzuncu yüzyılın çağdaş Avrupa uygarlığının altın çağı olduğunu düşünmektedir. Bu altın çağ sadece sanatta, bilimde, teknolojiye değil bunun ötesinde çağdaş yaşamın kaderini belirleyen asli unsurun, kapitalizmin de çağdaş Batı medeniyetinin hakkı olduğunu ifade eder.

“Elde etme güdüsünün, kazanç uğraşısının, kâr uğraşısının, olanaklı en fazla miktar parayı kazanma uğraşısının kendi içinde kapitalizmle doğrudan doğruya hiçbir ilgisi yoktur” (Weber, 1985:14). Aksine bu tavır ve tutumun ussalcılıkla ilgili olduğunu ifade eden Weber bu ussalcılığın özel bir ethos’tan kaynaklandığını belirtir. Bu ahlaka sahip olan yapının Batı içerisinde Protestan ahlakı ile ilişkilendiren Weber, Benjamin Franklin’in hayatından örnekler verir. Kendisine konu edindiği örneklerle ilgili olarak Weber, Franklin’in tavrının tanrısal vahiy ile şekillendirildiğini ifade eder. (Weber, 1985:41-42)

Weber’in bu örnekleri vermekteki asıl amacı Protestan Ahlakı ile kapitalizmin ruh ikizi olduklarını ifade etmeye yöneliktir. Şöyle ki kapitalizmin temel hedefi harcamaktan ziyade, kazanma eğilimi üzerinden hareket etmektedir. Protestan ahlak da bu manada hedonist bakış açısından yoksun ve bu noktada çileci bir dünya görüşünü deklare

etmektedir. Oysa İslam'ın böyle bir kıyaslamada Hristiyan ahlakıyla kıyaslanamayacak ölçüde zıt kutuplarda yer aldıklarını görür.

Weber birçok bakımdan, İslam'ı, Püritanizmin karşıt kutbu olarak ele alır. Weber'e göre İslam, özellikle kadınlar, lüksler ve mülkiyet konularında tamamen hazzcı bir ruhu kabul eder. Kur'an'ın uzlaştırıcı etiği veri alındığında, ahlâki emirler ile dünya arasında bir çatışma bulunmamaktadır. Ve bu, dünya üstünlüğüne dayalı çileci ahlâkın İslam'da ortaya çıkamayacağı anlamına gelir” (Kızılcıkel,1994:275).

Weber bu gerekçelerden dolayı İslam toplumlarının kapitalist bir dünya algısına sahip olamayacaklarını ifade eder. Weber'in bu yorumlarına karşı Topsoe (2005: 7) Weber'in üzerinde durduğu kapitalizm ve Protestan Ahlakı arasındaki irtibatla ilgili olarak şu tespitte bulunur.

“Samir Amin, öncelikle Weber'in Hristiyanlık dininin gelişmeye öncülük ettiği yolundaki kuramını geçersiz kılmak amacıyla Batı Avrupa tarihinden örnekler vermektedir. Buna göre, Hristiyanlık kapitalizmi değil; kapitalizm Hristiyanlığı yaratmıştır. Sözgelimi Amin'e göre kapitalizm İngiltere'nin tersine kıta Avrupa'sında yeterince olgunlaşmadığı için Protestanlık buralarda aynı işlevi yerine getirememiştir.”

Amin'in de belirttiği gibi aynı mezhebin dahi Batı'nın farklı bölgelerinde aynı işlevi yerine getirmemesinin ötesinde farklı pek çok Hristiyan mezhebinin olduğu göz ardı edilerek Protestanlığın tüm Batının ortak mezhebi olduğu iması yapıldığı görülmektedir.

Kapitalizmin Doğu toplumlarında ortaya çıkmaması ve hazzcılıkla ilgili olarak Weber'in oryantalist söylemle benzerlik içerisinde olduğu görülmektedir. Buna göre; İslam ortaya çıktığı topluluklarda çok eşliliğe cevaz vermektedir. Nitekim Weber özellikle bu noktada İslam'ın “dünya görüşünün, ancak yaşam tarzıyla ve ekonomik çıkarlarıyla uygun olarak bedevi kabile insanları tarafından kabullenildikten ve yeniden biçimlendirildikten sonra toplumsal olarak önemli olmaya başladığını savunur” (Turner, 1997b:55). Weber'in bu teorilerinin Galland'ın bin bir gece masallarını anımsattığını unutmamak gerekmektedir.

3.3.2 İslam Toplumu ve Patrimonyalizm

Çalışmamızın bu kısmında İslam toplum hayatı adı altında siyasal, sosyal vs. ilişkilerin tamamını ele almaya çalışacağız. Sosyal hayatın genel olarak ele alınmasındaki asıl amaç yöneten- yönetilen ilişkilerinden, şehir hayatına, sivil toplum örgütlenmelerinden, bireyin ve devletin görev ve sorumluluklarına kadar geniş bir alanı ele almaya çalışacağız.

Weber'in çağdaş Avrupa toplumları dışında kalan toplumlarla ilgili olarak ortaya koyduğu kavramsal çerçevede en önemli kavramlardan birisi olarak karşımıza Patrimonyalizm kavramı çıkar.

“Max Weber’e göre Patrimonyalizm, geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat münasebetinin keyfiyet olarak değiştirilmeden ortaya çıkan siyasi tahakküm biçimidir. Özellikleri: Otorite, hanedan ailesinin kullandığı şahsi ve bürokratik güce dayanır. Bu şekilde ortaya çıkan güç, formal olarak keyfidir ve hükümdarın doğrudan denetimi altındadır. Patrimonyal iktidarda yasama, yürütme ve yargı gibi iktidarın bütün kullanım biçimleri, siyasi liderde toplanır. Halk sisteme sadakat göstermek mecburiyetindedir”(Seyyar, 2007:744-745).

Weber'in “Ekonomi ve Toplum” adlı çalışmasında özelliklerini verdiği kavram görüldüğü üzere otorite ile bağılıları arasındaki tüm ilişkilere şamil görünmektedir. Turner (1997b:144) gerek Marx'ın, gerekse Weber'in Doğu toplumlarıyla ilgili olarak sahip oldukları tanımlama formatının gericilik üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Weber böyle bir önyargıyla İslam toplumlarını incelemeye başladığında öncelikli olarak peygamberliğin ortaya çıktığı süreci inceler. Buna göre

“Kabile organizasyonu ve göçebe yaşam tarzı, büyük oranda, bozkırın çevre koşullarının bir ürünüydü ve deve çobanlığının özel gereksinimlerinden. Göç, otlak kıtlığı ve dağınık yağış oranları bedevilerin geniş guruplar oluşturmasını ve sabit bir siyasi örgütlenmeye sahip olmalarını engelliyordu” (Turner, 1997b:66).

Böyle bir vasatta gücün hâkimiyetine dayalı bir yaşam tarzı özellikle zayıf olanların yaşam sınırlarını daha da sınırlı hale getirmekteydi. Muhammed'in özellikle ezilen geniş kalabalıklarda ilk muhataplarını bulması mevcut şartlar tarafından da pekiştiriliyordu. Onun adaleti öngören, paylaşım üzerine kurulu sistemini özellikle aşkın kavramlar üzerine kurması kısa sürede etrafındaki insanların sayısını arttırmaktaydı. Ancak Mekke'nin ticaretle uğraşan eşrafı mevcut gelişmeleri başlangıçta normal dışılık ve alaylarla karşılasa da hizmetlerinde çalışan geniş kalabalıkların teveccühünü kazanan ve nübüvvet öncesinde de “el-emin” sıfatıyla andıkları bu adama karşı cephe oluşturmalarını zorunlu kılmıştı. On küsur yıllık zorlu ve sıkıntılı bir süreç sonrasında bağılılarının sayısı her geçen gün artan Müslümanlar çözümü kendilerini Ensar olarak adlandıran Medinelilerin yanına hicret etmekte buldular. İslam sadece ezilenlere kol kanat germekle kalmıyor, bunun ötesinde iktidarı elinde tutan güçlere karşı da muhalif bir tavır takınıyordu. Hicretin devamında siyasal

bir örgütlenme kurma imkânı bulan İslam Peygamberi vahyin kalan süresinde Mekkelilerle üç savaş gerçekleştirdi. Bu savaşlardan güçlenerek çıkan Müslümanların gözünde hem yeni dinleri, hem de peygamberleri daha da güçlü hale geldi. Weber bu süreç zarfında İslam Peygamberinin karizmatik özellikleriyle iktidarını pekiştirdiğini söylemektedir. Karizma onun sosyolojisindeki önemli bir kavramdır.

“Weber bu kavramı Strassburglu kilise tarihçisi ve hukukçu Rudolf Sohm’dan aldı. Sözcük anlamı tanrı vergisi olan karizma, Weber tarafından, dertlilerin ve olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları bir liderin peşinden gitme gereksinimi duyanların önüne geçen ve bu konuma kendi kendini atayan önderleri nitелеmek için kullandı” (Gerth ve Mills, 1998: 107).

Ancak İslam Peygamberinin nezdinde hayat bulan karizmatik idareci tipi onun vefatıyla sona ermiştir. Peygamberin vefatının ardından başlayan tartışmalar ve iktidar çekişmeleri, peygamberin oluşturduğu karizmatik idareci tiplemesinin yerini çıkarlarını güden insan tiplerine bırakmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise hilafet kavgaları İslamın en güzide isimlerin birbirlerine kılıç çekmelerine kadar giden siyasal gelişmelere neden olmuştur. Özellikle hilafetin Emeviler dönemiyle birlikte saltanata dönüşmesiyle birlikte Karizmatik bir lider tiplemesiyle başlayan İslam’ın yönetim şeklinin patrimonyalizme kayışa neden olduğunu belirtir. Weber, bu sürecin İslam toplumlarının son temsilcisi Osmanlı imparatorluğuna kadar devam eden yüzyılları kapsayan bir sistemi oluşturduğunu belirtir.

Patrimonyalizmin ortaya çıkışıyla birlikte iktidarın keyfileştiğini belirten Weber, keyfi bir idarenin dayanağının daha ziyade örfi bir sisteme ve iktidardaki sultanın iradesi üzerine geliştiğini belirtir. Weber’e göre partimonyalizm “ otoritesini uygulamak için memurlara ihtiyacı olan, bir kişinin yönetimidir” (Turner, 1997a:147). Nitekim bu tanımın da ortaya koyduğu gibi Doğu toplumlarının temelini bir lider ve ona bu gücü veren memurlar (askerler) oluşturur. İktidar maaşlı memurlarının ona bağlılığı oranında güçlüdür. İktidarın memurlarının taleplerini yerine getirememeye başladığı oranda iktidarlarının zayıfladığı belirtir.

İktidar ve maaşlı memurlardan müteşekkil patrimonyalizmde hukukunda dini ve gelenekler üzerine inşa edildiği görülür. “Weber doğru olarak ne Kur’an’ın ne de Sünnetin kendi başlarına hukukun temelleri olduğunu kabul eder. Şeriat, en iyi şekliyle fakihlerin spekülâtif çabalarının ürünü olarak anlaşılabilir” (Turner, 1997b:196) diyen

Weber, teoride katı olan Şeriatın kadıların elinde akıcı ve istikrarsız olduğunu, Sultan'ın taleplerine göre yorumlamaların ve hükümlerin değişebildiğini belirtir. Bundan dolayı kurallara göre olmayan aksine özel kararlara göre şekillenen bir kadı adaletinin istikrarsız ve keyfi bir hukuk sistemi yarattığını belirtir.

Weber'in İslam toplumlarını açıklamada kullandığı önemli bir kavram da özerk şehirlerin yokluğu sorunudur. Ona göre;

“Batılı şehir, katı, keskin bir patrimonyal düzen içerisinde kurulmamış olduğu için gelişmiştir. Şehir dindarlığı, yasal özerklik, mesleki topluluklar ve politik ilginin geliştiği yer şehirdi; bu yüzden özerk şehirlerin Avrupa kapitalizmini gelişmesiyle çok önemli bağlantıları vardı. İslam'da ise, Weber'e göre özerk şehirlerin gelişmesini sınırlayan ve engelleyen şey, savaşçı bir dindarlık ile patrimonyalizmin birleşimidir” (Turner, 1997b:177).

Görüldüğü gibi “Sosyolojide, oryantalizmin önemli yanları Max Weber'in İslam sosyolojisinde yer almaktadır. Bu, örneğin Weber'in İslam düşüncesine, despotik siyasi yapısına ve özerk kentlerin yokluğuna ilişkin savlarında izlenebilir. (Turner, 2001:19)

Bu oryantalist yorumlar sadece Batılı aydınlar tarafından dillendirilmemekte hatta Batılı bilim adamlarının dışında özellikle Doğulu aydınların da Weberyen teorilerden yola çıkarak yaşadıkları toplumların ekonomi, siyaset, tarih vd. alanlarını ele almaya çalışmalarını Turner (1997a:98–99) haklı olarak garipsemektedir.

“Müslüman reformistlerin İslam uygarlığının görünürde olan başarısızlığını kendileri için açıklamaya başladıklarında, zımnen Weberci tezleri, özellikle de yapısal açıklamalardan ziyade, bireysel züht, motivasyon kuramlarını kullanmaları ironik bir durumdur. Avrupa'nın sömürgeci yayılımı, kesin bir teodisi sorunu oluşturur. İslam eğer doğru bir dinse, kâfirler nasıl böyle bu kadar başarılı olabiliyorlardı. Bu soruya Müslümanların cevabı, hayli farklı reformist hareketlerin paylaştığı – Hristiyanlar güçlü, çünkü onlar gerçek Hristiyan değiller; Müslümanlar güçsüz çünkü onlar da gerçek Müslüman değiller. – tezinde görülür.

Batı sosyolojisinde genellikle bu tür toplumsal konumlandırmalarda neden İslam toplum modellerinin ele alındığı sorusu ciddi önem arz etmektedir. Gerek sosyal bilimlerde, gerekse oryantalizm tarzı ideolojik havanın ciddi bir şekilde hissedildiği bilgi türlerinde, İslam uygarlıklarının ele alınmasında Batı toplumları açısından en direngen ve yine en ciddi ve köklü medeniyet alternatiflerinin İslam medeniyetine bağlı toplumlar tarafından gerçekleştirilmiş olmasının birinci derecede önemli bir unsur olduğu, yine Batı toplumlarına alternatif yenedünya düzenlerinde güçlü bir alternatif üretebilecek kudret

ve iradeye yine bu toplumların sahip olduğunun rahatsızlıkla beraber algılandığı kanaatindeyiz.

Nitekim Turner Püriten ahlâkın karşı kutbuna İslam'ın konulmasıyla ilgili olarak şöyle demektedir. Örneğin;

“Weber birçok bakımdan, İslam'ı, Püritanizmin karşıt kutbu olarak ele alır. Weber'e göre İslam, özellikle kadınlar, lüksler ve mülkiyet konularında tamamen hazcı bir ruhu kabul eder. Kur'an'ın uzlaştırıcı etiği veri alındığında, ahlâki emirler ile dünya arasında bir çatışma bulunmamaktadır. Ve bu, dünya üstünlüğüne dayalı çileci ahlâkın İslam'da ortaya çıkamayacağı anlamına gelir. Weber, Hindistan'ı Çin'i ve Orta Doğu'nun İslam toplumlarını çalışmaya başladığında kapitalizmin kurumsal ön koşullarını (rasyonel hukuk, özgür pazarlar ve teknoloji) var olmadığını görür” (Kızılçelik, 1994:275).

Böylece “Weber zımnen, Muhammed'in bir fırsatçı olduğunu ve İslam'a ilk bağlananların yalnızca ganimet ve fetih beklentileri açısından motive edildiklerini ileri sürer, Müslümanların olayları yorumlama şeklini ihmal ederek ve Muhammed'e cinsel ruhsatçılık isnat ederek, Weber, sadece kendi verstehende sosyolojisinin en temel ilkelerini terk etmekle kalmaz, aynı zamanda ondokuzuncu yüzyılın İslam hakkındaki sıradan indirgemeci yorumlarını sorgulamadan kabul eder” (Turner, 1997a: 55).

“Özellikle Weber'in İslam toplumuna bakışı, Ortadoğu'ya ilişkin oryantalist anlayışı oluşturan bütün çözümleme akımlarının – tarih, ekonomi, dinsel araştırmalar, sosyoloji – kapsamlı bir toplamı ve yoğunlaştırması olmaya çok yakındır. (Turner, 2001:72)

Nitekim Turner bu durumla ilgili olarak,

“Ortadoğu incelemelerini geleneksel olarak tekelinde tutan fazla gelişmiş ve lüks bir gelenek, yani oryantalist sanat, edebiyat, tarih ve din araştırmaları bulunmaktadır. Bu disiplinlere, bunların temel ideolojik varsayımlarına ve görgülcü (empiricist) epistemolojiye rahatlıkla oryantalizm etiketi yapıştırılabilir. Oryantalizm kendine araştırma nesnesi olarak Klasik İslam'ın en önemli niteliğini oluşturduğu, İslam Uygarlığı diye bir varlığı almaktadır. Klasik İslam kavramı yoluyla İslam'ın yavaş, fakat kaçınılmaz bir düşüş içinde olduğunu ileri sürmektedir” (Turner, 2001:17).

“Weber'in sosyolojisinde İslam hakkındaki yorumu kabaca iki kısma ayrılır.” Weber'in burada ayrımını kısacası; İslam'ın ortaya çıkışı ve muhatabı olan insanlar üzerindeki etkisi üzerine kuruludur. İslam tek tanrılı bir dindir. Hz. Muhammed' in gözetimi altında ortaya çıkmıştır. Fakat daha sonraları, savaşçı Arap kabileleri tarafından dönüşüme uğratarak çileci dünyevi bir din olarak gelişmemiştir. (Hristiyanlıktan en önemli farkı olduğunu düşünüyor, oysa haclı seferlerinde bu çileci tavır, yerini savaşçı bir ruha bırakmıştır.) Sonuç olarak; savaşçı karakter İslam'ı savaşçı bir ahlâka yöneltmiş ve ona askeri bir yapı kazandırmıştır” (Turner, 1997a:293).

Diğer yandan İslam'ın halk katında mistik bir kaçış yolu olarak görülmesi rasyonel kapitalizmin doğuşunu engellemiştir. Turner (2001:18) kapitalizmin İslam toplumlarında ortaya çıkmayışının Weberyen sosyolojideki gerekçelerini oryantalizm bağlamında şöyle sıralar.

“Oryantalizm, özcü (essentialist), görgülcü ve tarihselci bir epistemolojiye dayanmaktadır. Özcü varsayım, İslam'ın tutarlı, homojen ve yekpare bir varlık olduğu düşüncesinde ve ayrıca İslam'ın kendi özündeki bir bozukluk nedeniyle düşmekte olduğu biçiminde değerlendirildiği, düşüş tezinde bulunmaktadır. Toplumsal ve siyasal düşüş, tarihsel anlamda daima bulunur bir ögenin – yekteciliğin, özerk muhalif grupların veya yasaların yokluğunun, biçimsel geleneğe kölece bağlanmanın veya yönetim kurumlarının tükenişinin- sonucudur. Bu içsel bozulmuş öz, tarih boyunca, İslam'ın ve İslam uygarlığının çöküşü olan belli bir nihai-duruma (end-state) doğru teolojik bir süreç gibi açılmaktadır. Bu tarihselci yaklaşımda, Batı uygarlığının sürekli ve adım adım ilerleyen devrimlerle noktalanın dinamik tarihi, halk ayaklanmalarının, yalnızca despotizmin ve çürümenin bir göstergesi olarak yer aldığı durağan İslam tarihiyle karşılaştırılmaktadır.”

Weber buradan yola çıkarak Doğu toplumlarındaki patrimonyalizm kavramına geçer ve Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı kavramında olduğu gibi bir kavram yardımıyla Doğunun şehirlerini, özel mülkiyetin yokluğunu, sivil toplumun olmayışını açıklar. Weber'e göre partimonyalizm “ otoritesini uygulamak için memurlara ihtiyacı olan, bir kişinin yönetimidir” (Turner, 1997a:147). Nitekim bu tanımın da ortaya koyduğu gibi Doğu toplumlarının temelini bir lider ve ona bu gücü veren memurlar (askerler) oluşturur. Weber'in

“İslam'la ilgili çalışmasının tüm dayanağı şudur: İslam toplumu politik, ekonomik ve yasal ilişkileri istikrarsız ve keyfi ya da, Weberci anlamıyla, irrasyonel kılan patrimonyal hâkimiyetle karakterize edilen bir toplumdur. Weber sürekli olarak mülkiyet haklarını garanti eden feodal Avrupa'nın toplumsal koşullarıyla, Doğuda keyfiliği azamileştiren prebendel feodalizm ve patrimonyalizmi karşılaştırır” (Turner, 1997a, 39-40).

Rasyonalite üzerine bir inşa değil, tamamıyla silah gücüne dayalı bir otorite üzerine kurulu yönetim anlayışı söz konusudur. Halk reayadır ve sultanın memurları tarafından güdülen kalabalıklar durumundadır. “İslami toplum bütünleşmiş bir toplumsal birlik biçimi almamış, tersine birbirinden kopuk ve kendini geçindiren toplumsal guruplar mozaiginden oluşmuştur. Bu mozaik görüşü, İslam'daki toplumsal katmanlaşmanın esas olarak dini çizgilerde yürüdüğü şeklindeki geleneksel düşünceyle de sıkıca bağlıdır” (Turner, 2001: 65).

Bütünleşmiş bir toplumsal yapıdan ziyade, birbirinden ayrı yaşayan topluluk veya guruplara tekabül eden bu mozaik yapılar çerçevesinde “İslam toplumsal yapısı, dini azınlıklar, toplumsal gruplar ve cemiyetler mozaîği veya yamalığı olarak kavranmaktadır.” (Turner, 2001: 66) ortak paydalarının dini çizgilerle belirlenmesi ve bölük pörçük yapılarıyla gerek sivil topluma dönüşebilme, gerekse güçlü toplumlar olabilmeleri mümkün görünmemektedir.

Weber, Doğu toplumlarının geneline sirayet etmiş olan bu durumla ilgili olarak şunları söyler. Doğu toplumlarında yönetici gücünü

“paralı askerlerine veya köle ordusuna dayandırır.” Bunlara ne kadar dayanma zorunluluğı artarsa, kitleleri zapt etmek için onların gücüne o kadar bağımlı hale gelmektedir. Böylece fazla zaman geçmeden, paralı askerler, yöneticilerinden tımar, zeamet vb. fayda elde etmektedir. Bunun sonucunda iktidarın reayasına ekonomik, siyasal vb. baskısı artmaktadır” (Turner, 1997a:150).

Weber bu noktadan hareketle Doğu toplumlarının sivil toplumu oluşturamadığını, çünkü sivil toplumun temelinin özgür, hür düşünebilen bireylerce oluşturulabileceğini söyler. Ayrıca Weber, sultan ve ona bağılı memurları tarafından yönetilen Doğu toplumlarının askeri karakterlerinin şehirlerin yapısını etkilediğini, Batı toplumlarında ki gibi özerk ve bağımsız bir topluluk oluşturamadığını ileri sürer.

İslam toplumlarının kapitalizmi doğuramamalarının bir nedeni olarak da Weber, İslam hukukunu görür. Weber İslam’ın temelini vahiy ve peygamber tarafından bizzat uygulanan / yaşanan sünnet çerçevesinde oluştuğunu ulema denilen sınıfın ise bu iki kaynak dışında başka bilgi kaynaklarına özellikle akla gereken önemi vermemelerinden ötürü böyle bir (kapitalist) anlayış geliştiremediklerini belirtir.

Uygulamaların iki kaynakla sınırlanmasının ise taklide yönelttiğı ulemanın oluşturduğu hukuku dar ve zamana ayak uyduramayan bir yapıya büründürdüğünü söyler. Buna bir de ulemanın hukuku iktidar ve onun icraatlarının meşrulaştırılması aracına dönüştürmesinin İslam’ın adalet sisteminin işlevsiz hale gelmesinin temel nedenlerinden sayar. Turner’dan aktarımla ifade edecek olursak “ İslam’da kapitalist gelişme için gerekli olan bir şart, yani sistematik resmi hukuk geleneğı yoktu” (Turner, 1997a:93). “Max Weber’de görülen anlayışa göre İslam dini toprağı ve aileye bağılı, akıldışı bir sistemdir ve Avrupa’nın ilerlemesine yol açmış bulunan zaruri niteliklerden yoksundur” (Said, 1991: 484- 485).

“Max Weber’in Doğu toplumlarını demokrasi geleneğinden uzak, despotik ve kapalı toplumlar olarak değerlendirmesi, Baykan Sezer gibi Samir Amin tarafından da geçersiz bulunmuştur. Amin, Doğu ve Asya toplumlarında her türlü hukuk sisteminden uzak, kişiselleşmiş bir iktidarın olduğu yönündeki saptamalara karşı çıkmaktadır. Samir Amin de İslam toplumlarında devletin işleyişine ilişkin kuralların kişisel nitelik taşımadığını vurgulamıştır. Tam tersine bu kurallar şeriatın hukuk sistemine dayanmaktadır. Şeriat ise kişilerden bütünüyle bağımsızdır. Öyleyse Weber’in ileri sürdüğü savlardan çok farklı olarak, İslam toplumlarının idaresi de bir yasaya, bir hukuka dayanmaktadır” (Topses, 2005).

“Kapitalist üretim ilişkilerinin İslâm toplumlarına etkisi, azgelişmişliğin çeşitli biçimleri” (Turner, 1997a:44) şeklinde tezahür etmiştir. Ancak Weber sosyolojisinde bu durum hemen hemen hiçbir zaman üzerinde durulan bir mesele olmamış ve Batı uygarlığının gelişiminde maddi birikim noktasında Doğudan Batıya meta aktarımı bilinmezden gelinerek Batı toplumlarının gelişimi dini gerekçelerle birikimin özendirilmesi ve üretime dönüştürülmesi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

“Max Weber’e göre kapitalizm, amacı en fazla kâr yapmak olan ve aracı işin ve üretimin akılcı örgütlenmesi olan işletmelerin varlığıyla tanımlanır. Bu Batı kapitalizminin tarihsel olarak temel özelliğini oluşturan kâr isteğiyle akılcı disiplinin birleşmesidir. Bilinen bütün toplumlarda parada gözü olan insanlar olmuştur, ama ender olan belki de tek olan bu isteğin fetihle, spekülasyonla ya da serüvenle değil, disiplin ve bilimle doyuma ulaşma eğilimidir.” (Aron, 1994:370)

Weber ise şu cümleleriyle kapitalizmle, kazancın temelinde yatan akılcılığın ve birikime dönüşebilmiş verimliliği durumunu betimlemektedir.

“Sınırsız kazanma açlığı, hiçbir biçimde, kapitalizm ile aynı şey değildir, ne de onun ruhu ile aynıdır. Kapitalizm olsa olsa bu usdışı güdünün dizginlenmesi ile özdeş olabilir. Kapitalizm kazanç uğraşısı ile özdeştir yine de: Sürekli ussal, kapitalist işletmenin peşinde; hep yenilenen kazancın peşinde: verimlilik peşindedir. Böyle olmak zorundadır. Bütün bir ekonomik sistemin kapitalist düzeni içinde verimliliğe ulaşma olanağı taşımayan bir işletme batmaya mahkûmdur” (Weber, 1985:15).

“Max Weber, Batı’nın dinsel ve kültürel nedenler dolayısıyla Doğu’yu geçtiğini vurguluyor, herhangi bir ekonomik yağma veya sömürü ilişkisini dile getirmiyordu” (Topses, 2005). Ancak sonuca odaklanmak yerine yani Batının yakalamış olduğu maddi refahın nasıl elde edildiği üzerinde durulacak olursa, mesele Weber’in söylediği gibi değildir. Çünkü Batı elde ettiği bu üstünlüğü Haçlı seferleriyle başlayan, coğrafi keşifler diye tanımlanan emperyal tarafı asla inkâr edilemeyecek gelişmelerin devamı neticesinde sağlamıştır.

Konuyu özetleyecek olursak; Weber İslam'ın ortaya çıktığı anda toplumu dönüştüremeyip, kendisinin toplumun yapısıyla zamanla özdeşleşmesinin ve katı askeri yapının varlığının patrimonyalizmi doğurduğuna, patrimonyalizmin ise devleti bir anlamda aşkın bir kurum haline dönüştürdüğüne, iktidarı elinde tutan gücü ise tanrılaştırdığına ve bu katı yapının kapitalizmin Doğu'da hayat bulmasının önündeki engel olduğunu belirtir. Turner'ın (1997a, 39-40) ifadeleriyle Weber'in;

“İslam'la ilgili çalışmasının tüm dayanağı şudur: İslam toplumu politik, ekonomik ve yasal ilişkileri istikrarsız ve keyfi ya da, Weberci anlamıyla, irrasyonel kılan patrimonyal hâkimiyetle karakterize edilen bir toplumdur. Weber sürekli olarak mülkiyet haklarını garanti eden feodal Avrupa'nın toplumsal koşullarıyla, Doğuda keyfiliği azamileştiren prebendel feodalizm ve patrimonyalizmi karşılaştırır.”

Hilmi Yavuz (2003:54) bu tespitlerimizi şu şekilde özetlemektedir.

“Oryantalist söylemin temel özelliği Batı'nın emsalsizliğini vurgulamak için Doğu'yla farklılığının altını çizmektir. Bu farklılık Oryantalist söylemde Doğu'nun statikliğinde, değişmezliğinde temellenir temellenmesinde de, bu değişmezliğin asıl nedeni, İslam'dır. Uygarlık değişme demektir ve Oryantalistlere göre İslam bir medeniyet kurmayı hiçbir zaman asli ve temel görev olarak görmemiştir. İslam'ı sadece değişmeyen doğma olarak din tarafı ile kavrayıp, onu aynı zamanda değişen bir uygarlığın kurucusu olarak kabul etmeme, Oryantalist söylemin alamet-i farikasıdır. Bir uygarlıktan değil olsa olsa bir dinden söz edilebilir. İslam bağlamında ve Batılılaşma, İslam'a onda sözüm ona eksik olanı, yani uygarlığı getirecektir.”

B.Turner (1997a:116) yukarıdaki çözümlemeyle paralellik arz eden bir tespitte bulunmakta ve bir kapitalizm değerlendirmesiyle meseleyi ele almakta, şöyle demektedir.

“Avrupa kapitalizminin üstün varlığı ve sömürgeciliğin gelişimi, Avrupa dışında kapitalizmin özerk gelişmesini engellemiştir. Avrupa kapitalizmi, dünya düzeyinde ekonomik bağımlılık sistemi yaratarak herhangi bir yerdeki bağımsız kapitalist gelişmeye engel olmuştur. Bu bağlamda Batı'da kapitalizmin varlığı, Doğu'daki yokluğunun açıklaması olur.”

Görüldüğü gibi “Weber, daha önce Marx ve Engels tarafından yapılmış bulunan bir Doğulu toplum çözümlemesini farkında olmadan güçlendirir” (Turner: 1997a, 20). Bunun içindir ki;

“Sosyal gerçeklik aynı zamanda tarihsel/kültürel gerçekliktir ve her tarihsel dönem ve her toplum, kendine özgü bir bireysel bütün, başka tarihsel dönem veya başka toplumlarla karşılaştırılmaması gereken bir teklik olarak ele alınmalıdır. Sosyoloji, tüm tarihsel/toplumsal/kültürel gerçeklik hakkında genel kurallıklar, genel düzenlilikler (ve ancak bu anlamda yasalar) bulma peşindedir. Ama sosyolojinin

esas görevi, belirli bir toplumun belirli bir tarihsel dönemi ve giderek belirli bir kültürü kendi bir defalık bütünlüğü ve benzemezliği içinde, yalnızca o toplum, yalnızca o tarihsel dönem ve yalnızca o kültür için geliştirilmiş tarihsel ideal tip kavramları ile çalışan tarih bilimi ile bütünleşmektir. Bir toplumun kendine özgü tarihsel durumunu açıklamak için geliştirilmiş bazı kavram ve kuramları –şema ve sistem–leri, bir başka toplum için aynen uygulamaya kalkışmak, -yanlış bir kavram realizmi-ne ve dolayısıyla yanlış bir sosyolojiye yol açar”(Kızılcelik,1994b: 276) .

Oysa ki Sosyal bilimler varoldukları şartlar içerisinde bir mana ifade etmektedir. Ele aldığı konunun dışında subjektif değerlendirmelerden uzak bir sosyal bilimler algısı kıyaslamalar ve haklılaştırmalar yerine anlama çabasını içerisinde barındırdığı ölçüde anlamlı hale gelmektedir.

Bu manada Weberyen teoriler anlamacı ve yorumlamacı bir sosyoloji tavrı yerine daha ziyade kıyaslama ve haklı çıkarmacı bir ifade bütünlüğü olarak belki Batı toplumları için anlamlı olabilmektedir. Ancak geçmişin söyleminin egemenlik ve çıkar ilişkilerine bakan yüzüyle en azından Doğulu aydın ve bilim adamlarınca şüpheyile karşılanmaları ve irdelenmeleri doğal hale gelmektedir. Coğrafyaları, insan ve evren anlayışları, ticari ilişkileri, toplumsal örgütlenmeleri birbirinden tamamen farklı toplumları ondokuzuncu yüzyılın dünya ve egemenlik ilişkilerini üreten tektipleştirici bir söylemle anlamak ve açıklamak çalışmamızın tamamında da gösterdiğimiz gibi metot açısından da kavramsallaştırma açısından da yeterlilik ilkelerini karşılamamaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızın sonuç ve değerlendirme kısmında sosyoloji ve Doğu toplumlarıyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalıştığımız Marx ve Weber'in oluşturdukları kavramların genel bir değerlendirmesi ve karşılaştırılması yapılacaktır.

Öncelikle çalışmamızın sonuç kısmına ve değerlendirmelere geçmeden önce şunu belirtmemiz gerekmektedir. Marx ve Weber gibi sosyolojinin çerçevesinin oluşumunda ciddi öneme haiz iki ismin karşılaştırılmaları pek çok açıdan yapılabilir. Bunların başında gerek Marx'ın gerekse Weber'in Batının ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda elde ettiği başarıyı ve toplumsal dönüşümü farklı saiklerden hareketle ve birbirlerine alternatif oluşturacak şekilde tahlil etmeleri gelmektedir. Ortaya koydukları toplum bilimsel yöntemin sadece teori düzeyinde kalmayıp, ideolojik karaktere bürünerek etraflarında topladıkları ciddi taraftarlarla toplumsal hayatın seyrine müdahil olmaları ve oluşturdukları söylemlerin başarısı açısından da karşılaştırılabilirlikleri ortadadır.

Biz bu kriterler çerçevesinde ve tarihi seyri içerisinde çalışmamızda iki ismi ele almaya çalıştık. Tarih bilimi sosyal bilimlerin içinde en köklü olma gibi bir özelliğe sahiptir. Ve hemen hemen bütün sosyal bilimciler haklı olarak referans noktalarını tarih bilimine dayandırırılar. Sosyoloji de tarih biliminin / tarihin doğal laboratuvarı olarak en az onun kadar öneme haizdir. Biz de mevcut tarihsel sürekliliğin sadece Marksist teorilerin değil, Weberyen teorilerin de beslendiği bir kaynak olduğunu düşünmekteyiz.

Oryantalist söylemin açık veya gizli üslubunun Marx ve Weber sosyolojisindeki yansımaları, patrimonyal otorite tipi ile Asya tipi üretim tarzı kavramsallaştırmaları arasındaki örtüşmede görülmektedir. Buna göre bu kavramsal örtüşme Batı tarzı tarihselciliğin ve yorumsamacılığın ortak varsayımlarını farklı terminolojilerle ifade etmekten kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Marx ve Weber Batı toplumlarının tahlillerinde farklı kulvarlarda görülmekteyseler de beslendikleri kaynaklar itibariyle oryantalist bir söylemi bilinç düzeyinde veya farkında olmaksızın benimsemektedirler.

Her iki isme göre de Doğu toplumlarında güçlü bir merkezi yapı, toplumun hem genel seyrini, hem de kaderini belirlemektedir. Kader kelimesi burada özellikle Doğu toplumları açısından büyük bir önem taşımaktadır ki, buna göre toplumun seyri ne tarihsel materyalist akla ne de Weber'deki manasında Batı tarzı kapitalist üretim ve

yönetim ilişkilerini oluşturan akla karşılık gelmemektedir. Aksine daha ziyade geçmişe dayalı ve öncekilerin model alındığı, aklın sınırlı tutulduğu, katı, itaati esas alan bir yönetim modeline karşılık gelmektedir. Her iki tanımlamada da Doğu toplumlarının genel tarih içindeki yeri belirlenmeye çalışılmış, gerek patrimonyalizmde, gerekse Asya Tipi Üretim Tarzında, Doğu toplumlarının askeri yapısının özgür toplum modelini örselediği teması rahatlıkla görülebilmektedir.

İki ismin Doğu ile ilgili bir diğer ortak hareket noktası da tarihin varlığı problemi veya başka bir ifade ile Doğu toplumlarının tarihsizliği meselesinde karşımıza çıkar. Gerek Marx'ta, gerekse Weber'de Doğulu toplum örgütlenmelerinin tarihsizliği veya başka bir ifade ile tarihin durağanlığı / donukluğunun işlendiği görülmektedir. Buna göre Doğu toplumlarında sistemsizlik ve rasgelelik tüm hayata şamildir. Bu rasgeleliğin oluşmasında özel mülkiyetin olmayışı, sınıfsal manada bir mücadelenin yokluğu yaşanan mücadelelerin neredeyse tamamının iktidar mücadeleleri olarak bir Fransız ihtilali ruhundan yoksun oluşu, halkın reaya olarak siyasal mücadelede pasif olması ve iktidarların katı, keyfi tutumlarını kabullenmiş olması Weber'de Patrimonyalizme, Marx'ta ise Doğu despotizmine referans noktası olarak alınır.

Marx ve Weber'in sosyolojisinin toplamda sordukları soru Batı medeniyeti bugünkü gelişmişlik düzeyini nelere borçlu ve Batı dışı toplumlar neden bunu gerçekleştiremediler / gerçekleştiremiyorlar? sorusu Weber'de doğrudan, Marx'ta ise dolaylı gibi görünen bir oryantalizm ile ilintilidir.

Bu sorular çerçevesinde ulaşmak istedikleri nokta Doğu ile kıyaslama yaparak Batının mevcut gelişmişlik düzeyini temellendirmek ve açıklayabilmektir. İçinde bulundukları şartların tarihsel arka planında vardıkları noktada ise, Doğunun üretim araçları, şehircilik, otoritenin katı merkezîyetçiliği, keyfiliği, vs. noktalarda az gelişmişliğini ve buna kıyasla Batı toplum modelinin nüvesi Grek'te bulunan bir potansiyelle bugünkü seviyesine ulaşabildiklerini vurgulamaktadır. Hegel ile başlayan Avrupa merkezci yaklaşım özellikle ondokuzuncu yüzyılla birlikte Batı'nın elde ettiği güce istinaden Batının biricikliğinin karşısına Doğunun durağanlığını yerleştirmiş ve bu algı Batı sosyolojisinin iki isminde de açık veya gizli tüm ima ve ifadelerde yansımaları bulmuştur.

Tarihin durağanlığının temelinde ise, iki isim açısından da farklı kavramlarla bile olsa Doğu halklarının reaya olmalarına atıf yapıldığı görülür. Nitekim Gerek Marx, gerekse Weber Doğunun tarihsizliğinin temelini baskıcı ve keyfi idarelere ve onlara mutlak itaatle bağlı halklara göndermede bulunarak açıklamışlardır.

Her iki sosyolog da gerek tarihin durağanlığı ile gerek devrimlerin yokluğu söylemleriyle gerekse de otorite tiplerinin kıyaslanmasında Doğu da insanın veya daha net bir ifade ile vatandaşın olmamasını / oluşamamasını ister evrimci bir tarih anlayışıyla Marx'ın söyleminde, isterse akla verilen önem çerçevesinde Weber Sosyolojisinde ciddi bir şekilde hissettirmektedir. Despotik yönetim, özel mülkiyetin yokluğu, keyfi yasalar, mutlak siyasi güç ve genel kölelik, Marx ve Weber Sosyolojisinde bir manada Doğu toplumlarının dünden bugüne özetini ifade etmektedir.

Bundan çıkarılacak önemli bir sonuç olarak ondokuzuncu yüzyılda özelde Batı, genelde ise; evrensellik ilkesi paralelinde tüm dünyaya tarafsız, doğruyu ve yararlı olanı üretecekleri belirtilen bilimlerin yüklendikleri görev itibariyle politikadan ayrı, genel geçer ve tarafsızlığının emperyalizmin ideolojik ve sömürgeci yaklaşımlarına bulaşmış bir taraflarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle çalışmamızın iki isminde de bahsedilen bu durum bazen örtük ama çoğunlukla açık bir şekilde kendisini hissettirmektedir.

Batı sosyolojisinin iki isminin Doğu ile ilgili ifade ettikleri bir arada okunduğunda bütünlük kazanmaktadır. Şöyle ki; Weber sosyolojisinde Doğu toplum yapısının hukuk, siyaset, bürokratik ilişkiler, Marx'ta ise ekonomi temelli bir yaklaşımın alt yapı olarak ele alındığı ve Doğu toplumlarını oluşturdukları yönetime göre tahlil ettikleri gözlemlenmektedir. İki ekolün söylemlerinin toplamaları oryantalist ifade ile birebir örtüşerek Batı dışı bir toplumun tüm alanlarını kuşatacak bir söylem bütünlüğü arz etmektedir. Weber sosyoloji tarihi içerisinde Marx'ın halefi olarak oluşturduğu sosyolojisinde toplumları ele alışıta Marx'ın bir adım önüne geçme gayreti içerisindeydi. Aralarındaki temel fark Marxist terminoloji ile ifade edilecek olursa alt yapı ve üst yapı kavramlarının önem ve yerlerinin değiştirilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Ama her ikisi de oluşturdukları terminolojiyle bütünü tüm alanlarıyla kavramaya çalışmaları açısından benzerlik göstermektedirler. Zaten onların sosyolojisini diğerlerinden daha önemli kılan hatta ayrı birer disiplin olarak algılamamızı sağlayan tarafları da budur.

Weber ve Marx'ın bir diğer ortak yaklaşımları Doğu ekonomisinin ele alınışında ortaya çıkmaktadır. “Weber’in prebendalizm çözümlemesi Marx’ın Kapital’deki vergi/rant çiftine ilişkin değerlendirmesine koşuttur ve her iki yaklaşım da toplumsal oluşum ve üretim tarzları için bir başlangıç taslağı oluşturur” (Turner, 2001: 75).

Değerlendirmemizin sonuna geldiğimizde, Marx ve Weber ile ilgili söylenebilecek son söz Batı’da Marxist kuram ile Weberyen kuramın arasındaki temel fark üretim güçlerinin kimin denetiminde olacağı noktasında ayrışmaktadır.

Her iki kuramda Batı toplumları düşünülerek geliştirilmiş ve nihayetinde bu kuramlarda Batı’daki zenginleşmenin arka planı ya irdelenmemiş ya da görmezden gelinmiştir. Oysaki Doğu olmadan Batının mevcut gelişimine dair açıklamaları ya eksik kalacak ya da yanlış olacaktır. Bunun dışında çalışmamızın tamamında ortaya koymaya çalıştığımız şekliyle sosyolojinin bu iki önemli referansının ayrışmalarının Batı sınırı içerisinde kaldığı başka bir ifade ile sosyolojinin içerisinden çıktığı toplumlarının tahlilleriyle sınırlı kaldığıdır. Batı’nın dışında özellikle tarihsel bir süreç ortaya koyma noktasına gelindiğinde her iki isminde bir kıyaslama ve ayrıştırma ile Doğu-Batı tanımlamalarının oryantalist söylemle paralellik arz ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Oysa atlanılan durum kısacası;

“Günümüzün azgelişmiş toplumları, Batı toplumlarının on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki halinin küçültülmüş bir modeli değildir. İngiltere gelişmemiş bir toplum olabilir, ancak asla bir dış güçler ağı nedeniyle azgelişmiş olmamıştır. Kapitalist Üretim Tarzının, İngiltere, Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler de başat üretim tarzı olarak yerleştiğinde, dünyanın geri kalan bölümünde gelişme koşulları kesin olarak değişmiştir. Kapitalizmin Avrupa’da kendiliğinden gelişmesi, Avrupa’nın kapitalist yayılması yüzünden, başka yerlerde benzer kapitalist gelişmeleri engellemiştir” (Turner, 2001: 26).

Tarihe rengini ve şeklini veren temel unsurların başında egemenlik ilişkileri gelmektedir. Bu anlamda tarih güç dengeleri üzerine kurulu bir terazidir. Terazinin hangi kefesinin diğerine ağır basacağını ise toplumlar belirlemektedir. Egemenlik ilişkilerinde Batı yakaladığı gücü, oluşmuş veya oluşabilecek bir güç merkezine bırakmama çabasıyla sürekli tanımlamalar yapmakta, yeni proje ve stratejilerle ve bunların icra ve ifasıyla mevcut gücünü korumaya çalışmaktadır. Bu manada “Batı ile Doğu arasındaki ilişki, bir güç, hâkimiyet, değişik derecelerde karmaşık bir hegemonya ilişkisidir” (Said, 1991: 20).

Oryantalizm bu aşamada; Batının tanımlamalarının en eski ve güçlülerinden birisidir. En eski, çünkü başlangıçta bireysel, ticari, dini vb. gerekçelerle ama çoğunlukla bireyler bazında başlayan kökenleri ise, binli yılların başlarına kadar giden bu girişimler Batının kütüphanelerini doldurmaktadır. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllara gelindiğinde ise elde edilen güç dengeleriyle söylemler birleştirilmiş ve oryantalist söylem kendisini Doğu halklarının sırtında pratikte de hissettirir olmuştur.

Oryantalizm kapsamlı bir tanımlama olarak, Batı dışı toplumları var olan dengenin içinde bir yerlere oturtarak misyonunu lâıykıyla yerine getirmiştir. Ve bu görevini de sürdürmektedir. Öyle ki, köklü bir geçmişe sahip olma özelliği ile kendisi ile kıyaslandığında çok genç olarak tanımlanacak Sosyal Bilimlerin ve sosyolojinin de kavramlarını ve söylemlerini etkilemiştir. Başka bir ifade ile “Genel olarak sosyal bilimler ile birlikte sosyoloji doğası gereği, kavramaya çalıştığı konunun vazgeçilmez bir parçası” (Giddens, 1993:155) haline gelmiştir. Batı standartları içinde birbirlerinin tez ve anti tezi olarak tanımlanacak en önemli iki ekolün Doğu ile ilgili tezlerine temel done oluşturmuştur.

Bu tezde ele almaya çalıştığımız hali ile sorun teşkil eden Oryantalizm, Doğu ile ilgili olarak tüm çalışmaların olumsuz ve yetersiz oldukları veya yanlış bilgilerle dolu oldukları manasına gelmemektedir. Aksine içlerinde anlamaya ve ciddi açıklamalar yapmaya yönelik olan pek çok çalışmanın olduğu bilinmektedir.

Biz bu çalışmamızda, oryantalist ifade şeklinin sosyolojinin iki önemli isminin de söylemlerini etkilediğini hatta bazı konularda benzeştirdiğini vurgulamaya çalıştık. Doğu ile ilgili oryantalist söylemle ilgili olarak Turner, “Oryantalizmin sadece, İslam hakkındaki geleneksel çalışmalara hâkim olmadığı, aynı zamanda Weberci ve Marxist sosyoloji gibi geleneksel ayrı ve farklı olarak değerlendirilen görüşleri de bozduğunu göstermektedir” (Turner, 1997:16) diyerek tezimizi desteklemektedir.

Oryantalizmin bu çalışmada da ortaya konulmaya çalışıldığı üzere temel amacı; Ortadoğu’nun yüzyıllarca tutkal görevi yapan hâkim dininin tanımlanmasına soyunduğunu, Marx’ın sosyolojisinin ekonomik temelde bütün Doğuyu tanımlayışının, Weber sosyolojisinin ise, Marx’ın üzerinde kısmen durduğu veya durmadığı siyasal ve dinsel boyutla ilgilenerek Doğuyu nasıl tanzim ettiklerini göstermeye çalıştık.

Bu çalışmamızda da göstermeye çalıştığımız gibi ondokuzuncu yüzyılda hayat bulmaya başlayan sosyal bilimler ve bunların içinde özellikle sosyoloji bir dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik vs. pek çok olay ve olgularından etkilenererek hayat bulmuş bir bilimdir.

Onları oluşturan insanların tarihi ve anı algılayışları ve çözümlemeleri ise, determinizmle birleştğinde herkes tarafından kabul edilmesi gereken mutlaklarla insanları karşı karşıya bırakmıştır. Doğmalara karşı başlatılan sekülerleşme hareketi belki farkında olmadan yeni dogmalar oluşturmuş ve tüm dünyada mutlak söylem ve modellerin var olduğu kanısı kabul görmüştür. Elbette doğa bilimleri ve formel bilim türlerinde bu bahsettiğimiz sebep- sonuç ilişkileri geçerlidir. Ancak söz konusu insan olduğunda, söz konusu toplum olduğunda, sosyal bilimlerin bulunduğu yer ve söylemleri üzerinde yeniden kafa yormak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Tarih, birlikte yaşayan toplumlara ve medeniyetlere elbette tanıklık etmiştir. Medeniyetin tek bir toplumun olmayıp tüm insanlığın yükselttiği bir anıt olduğunu ispat eden pek çok vesika tarihin tozlu raflarından çıkarılabilir. Ancak; burada önemli olan iletişimin hâkim olduğu veya olabileceği bir ortamın oluşmasına fırsat vermektedir diye düşünüyoruz. “değişik yapı ve çıkarlara sahip olmanın doğal sonucu olarak değişik sorunlar önünde bulundugumuz (Sezer, 1997:51)” gerçeğini unutmamalıyız.

Yoksa tarihi belli bir perspektiften algılayıp bu minvalden tarih yazıcılığı yapmak, sosyal gelişim modelleri ortaya koyarak tüm kültürler üzerine genel geçerliliği olacak bir söylem veya söylemler geliştirmek mümkün değildir kanısındayız. Örneğin tarihi kendi algılamasıyla ele alarak ilkçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ diye bir sınıflama yaparak tüm toplumların bu sıralamayı takip ettiğini kabul etmek ve bunu tarihin amentüsü gibi insanlara dayatmak sorunlu bir yaklaşımdır.

Hâlbuki biri çıkıp, sizin orta çağı yaşadığınız dönemde biz kâğıt imalatını fabrikalarda yapmaya başlamıştık. Akdeniz Müslümanların kontrolüne geçtiği için papirüs artık Batıya gelmiyor dediğiniz dönemde biz papirüsü bırakalı çok olmuştu ve kâğıt imalatını fabrikalarda başlamıştık sizin ortaçağı yaşadığınız dönemde biz ortaçağ yaşamıyorduk derse bu söyleminde haklılık payı vardır diye düşünüyorum.

Ya da başka bir örnekle gelişim modelleri de aynı zihniyet ve de kalıbın ürünü olarak bizlere dayatma da bulunmaktadır. Batının özellikle egemenlik ilişkilerinde üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte bilim / bilgi yaklaşımlarında da egemenliğin vurgulu bir şekilde imaları karşımıza çıkmaktadır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda ortaya konulmuş mekanik – organik, geleneksel – sanayi vb. gelişim ve toplum modellerinde belirli bir tarih anlayışı doğrultusunda seyreden toplum modellerinin sunulması manidardır diye düşünüyoruz. Bu toplum ve gelişim modellerinde belirli bir tarih yazıcılığı ve okumacılığının varsayımları kullanılmıştır. Buna göre tüm toplum modellerinde ilkelden gelişmişe doğru bir seyir çizilmekte ve toplumların konumu ilerlemişliğin bir düzeyine karşılık gelmektedir. Bu aşamalandırmayla kolayca bir yerlere oturtulabilen toplumlar insanlığın evrimci bir modelle tabakalarını da belirlemektedir. Nitekim evrimci böyle bir modelin varlığının kabulü doğal olarak bu seyrinde biraz geri kalanı az gelişmiş, bir adım önde olanı da gelişmiş olarak tanımlama gibi bir varsayımını içerisinde barındıracaktır.

Sonuçta Batı, az gelişmişlik kavramını yalnızca, kapitalizmin hiç dokunmadığı toplumlar için kullanıyor değildir. Aksine az gelişmişlik özellikle kapitalizmin yayılması sürecinde bir şekilde emperyal ilişkilerle muhatap olan toplumlar için de kullanılmaktadır. Hatta az gelişmişlik'in doğmasına bizzat kapitalizmin bizzat kendisinin yol açtığı gerçeği atlanmaması gereken bir durum olarak karşımızda durmaktadır (Giddens, 1993:139).

Ancak ifade ettiğimiz üzere bırakın Batılı sosyologları ve oryantalistleri Doğulu akademisyenler dahi mevcut doneleri birer doğma gibi kabul ederek yaptıkları açıklamalar ile sosyal bilimler açısından işi daha da girift hale getirmektedirler. Bunda özellikle komplekslerin ve mağlubiyetin oluşturduğu psikolojinin yadsınmaması gereken bir durum olduğu, bunun dışında özellikle pozitivizmin ve modernizmin Doğu coğrafyasına emperyalizmle birlikte sızdığı dönemlerde Batı'da eğitim görmesi için yollanan aydınlarımızın ve fikir adamlarımızın ülkelerine döndüklerinde sorunları çözmek veya çözüm üretmek noktasında olmaktan ziyade var olan toplumlarını dönüştürmek gibi bir misyonla geri dönmelerinin, yine aynı aydın modelinin bir açmazı olduğunu düşünmekteyiz. Yorumlarımızda çoğu zaman batı toplumları için geçerli olabilecek tanım ve yorumlamaların kolaylıkla tarihi ve geçmişi farklı Doğulu

toplumlar için kullanılabiliyor olması hayli ilginç ve değerlendirmeye değerdir diye düşünüyoruz. Mesela Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki ağalık sisteminin feodalite diye tanımlanması bu kolaya kaçmanın en güzel örneklerinden birisi olarak karşımızda durmaktadır.

Oysa; tarihte yaşanan olayları ve oluşan olguları, belki taraf olarak ama, hakkı hak sahibine teslim etmek koşulu ile yazılabilecek bir tarih metodu, bir sosyal bilim algısı hem toplumsal olayları çözümleme açısından, hem de medeniyetlerin birbirleriyle ilgili ön yargılarından kurtulup, klişeleşmiş düşünceler üzerinden söylem üretmelerine engel olacak bir sistem geliştirilebilir.

Bu söylediklerimizle ifade etmeye çalıştığımız şey yeniden bir bilim, yeniden bir yöntem değildir elbette, ama en azından mevcut bilim anlayışının irdelenmesi ve mümkün olduğu kadar genel değerlendirmeler yerine coğrafyaların kendi renklerinin içinde aldığı bir sosyal bilim algısının kurulabileceğine olan inançtır. Nitekim Turner bununla ilgili olarak şöyle söylemektedir.

“Akademik yerlilik gerçekten de caziptir, ama yerli bir metodoloji veya yerli bir epistemolojiye sahip olabilir misiniz? Belirli toplumlara özgü bazı gerçeklerin var olduğu düşüncesine katılma bilir; örneğin, Avustralya, Yeni Zelanda gibi toplumlarda feodalizmin tarihi olmadığı için Avrupalı örnekler üzerinde çalışan sosyologların çalışmaları tipik olarak feodalizmden kapitalizme bir geçişin yaşanmamış olmadığı güney yarımküreye genelleştirilemez. Marx ve Durkheim'in çalışmalarının çoğu bir feodal toplum varsayımıydı, o yüzden batılı sosyolojinin mirası Asya toplumları için uygulanabilir değildir. Bu argümanı Nepal, Suudi Arabistan veya iç Afrika'nın analizinde benimseyecek olursak, yerleşme argümanının ağırlığı oldukça fazladır. Ancak, ben bir rasyonelleşmenin yerleşebileceği veya metodolojinin yerleşebileceği konusunda kani değilim” (Turner, 1996:41-42).

Bunun böyle olması -ki Turner böyle bir şey ifade etmiyor – geliştirilebilir ve gelişimle birlikte değiştirilemez olduğu anlamına gelmemektedir ya da gelmemelidir. Oysaki determinist yaklaşımlar tüm modern bilimlerin söylediklerini doğma gibi deklare etmektedir.

Turner'ın Batı dışı toplumlar için önerisi ondokuzuncu yüzyıl geleneksel Weberyen ve Marxist söylemlerin terki olmakla birlikte yine de Batı merkezli yeni 'neo' yaklaşımlarla çözülebileceğidir. Turner'ın Neo-Marxisizmin bu konuda donanımlı ve hazırlıklı olduğunu ifade etmesine karşılık bizim kanaatimiz Batı'nın sicili bozulmuş bu teorilerinin yeniden 'neo' ön ekli yorumlarının da Doğu'lu aydınlar da her zaman eski

yorumlarını da içerisinde barındıracağı kanaati ve şüphesidir. Değil toplumlar, insanlar bile geçmişlerinden sıyrılıp anı ve geleceği yaşayamıyorlar. Bu anlamda “geçmişin gerçekten geçmiş, tamamlanmış ve sonuçlanmış olup-olmadığı ya da biçimlerde de olsa sürüp sürmediği belirsizdir”(Said, 1998:37–38).

Biz de bu çalışmamızda tarihin etkilerinden kurtulmanın mümkün olmadığını / olunamayacağını ortaya koymaya çalıştık. Özellikle göreceliğin bu kadar yoğun hissedildiği sosyal bilimler üstüne konuşulduğunda iş biraz daha girift hale dönüşmektedir. “post” ön eki üzerine kurulan pek çok cümle belki de tarihi unutturma adına yapılmakta ve bu bağlamda son on yılda tartıştığımız pek çok şeyin yeniden sorgulanması ihtiyacı artarak devam etmektedir.

Tarihin yaşanmışlığı ile tarih yazıcılığı arasında var olan en azından modern bilimsel anlayışın nesnellik ilkesine bağlı olarak oluşması beklenen, olanın olduğu gibi aktarımı Doğu – Batı ilişkileri açısından gerçekliği tam manasıyla ifade etmekten uzaktır. Özellikle modern dönemde emperyalizm ve sömürgecilik bağlamında oluşturulan söylem hem tarafgir hem de ya gerçekleri ifadeden uzak ya da eksiktir. “Tarih kanunları gerçekte tarihçinin kanunlarıdır” (Said, 199?: 191).

Kısacası çalışmamızda ifade etmeye çalıştıklarımızı şu şekilde toparlayarak bitirebiliriz; Batı özellikle buharın gücünden yararlanmayı keşfettiği andan yani onsekizinci yüzyıldan itibaren ciddi bir üretim gücü elde etmeye başlamıştır. Ancak bu üretim gücünü kendi iç dinamikleriyle elde etmemiştir. “Gerçekte tekniğin daha yaygın kullanılması, Batı’da bazı toplumsal gelişmelere yol açmamıştır. Aksine yeni gelişmeler tekniğin daha yaygın kullanılabilmesi koşullarını hazırlamıştır” (Sezer, 1997:68) Ve neticesinde elde edilen Bu üretim gücü, beraberinde üretilen malın pazarlanması için yeni coğrafyalara ihtiyaç duyarken, yeni üretimler için de hammadde ihtiyacı ile karşılaşmıştır. Üretim fazlası, hammadde ihtiyacı, ilk emperyal güçlerin sömürgecilik anlayışından daha farklı bir emperyalizmi gündeme getirmiştir. Bu işte yaptıklarını meşrulaştırma işini ise bazen oryantalistlerin çalışmaları, bazen ise yukarıda adı zikredilen türdeki büyük edebi metinler yerine getirmiştir. Bir de işin “logos” ünvanına bürünmüş tarih, antropoloji, sosyoloji vb. türden bilimlerle desteklenmesiyle modern yüzyıl şekillenmiş ve bu minval üzerinden günümüzün post-modern dönemlerine ulaşılmıştır. Burada asıl işi Oryantalizm ve Oryantalistler üstlenmişler; gerektiğinde

edebi metinler ve sosyal bilimlerden yararlanarak Batı ve toplumu için hayatiyet derecesinde önem taşıyan Doğu'yu tanımlamışlar ve tanımları çerçevesine uymayan kısımlarını yontarak “oryantalize ederek” istenilen şekle sokmayı başarmışlardır.

Baykan Sezer'in (1997:51), Batı'nın dünya egemenliği ve endüstri çözümlemesiyle ilgili söyledikleri aslında işin tarihi seyrini sunması açısından manidardır. Endüstri olayı, Batı'nın dünya egemenliğini sağlayan ilişkilerin biçimlendiği bir olaydır. Ve sadece endüstri olayı değil, Batının ondokuzuncu yüzyılda elde etme imkânına kavuştuğu pek çok şey, Batının Doğu ile kurduğu ilişkilerde belirleyen konumuna geçmesiyle paralel olarak ulaşıla bildiği şeylerdir. Aslında Batının bugünkü kazanımlarında neyin öncelikli olarak birbirini tetiklediği de girift olmakla birlikte Batının Doğu'da ulaştığı zenginliğin, Batıya aktarımının esaslı belirleyicilerden olduğunu söylemek zor olmasa gerektir. Ancak “Batı kendi dışındaki ülkelerle önce endüstri devrimiyle farklılaştığını ileri sürerken dünya egemenliğini tartışma dışında tutabilmek için endüstri devrimini ve dolayısıyla kimliğini başka yollarla açıklamak yolunu seçmektedir (Sezer, 1997:51). Bu durum tarihi gerçeklerin ortadan kalkması manasına gelmemekle birlikte çoğu zaman kolaya kaçılan yorumlamalar ve bilgi kirliliği neticesinde böyle(ymiş) gibi algılanılmakta ve Batılı bilginin referans verilirken güçlü olduğuna duyulan inançla çok fazla irdelenmeden kabul görmektedir.

“Söz gelişi başlangıçta uygarlığın, Yunanlılıkla yalnızca kendi tekellerinde olduğu savı ortaya atılacaktır. Bu sav endüstri olayına başvurmada bütün öbür toplumları uygarlık çizgisi dışında bırakacaktır. Bu arada Batı dışı toplumlar, batı ile olan çatışmalarında benliklerini kazandıkça ve konu üzerinde duyarlılık gösterip barbarlık suçlamalarını artık eskisi kadar kolayca benimsememeye başlayınca Hristiyanlıkla ilgili geliştirilen kuramlar örneğinde görüldüğü gibi başka açıklamalar öne sürülecektir. Ve bu arada Müslüman ülkelerin geri-kalmışlığı da İslam dinine bağlanmak istenmiştir. Böylece Batı ülkeleri sırasında endüstri devrimini gerçekleştirdikleri için bugün yeryüzünde ayrıcalıklı bir durumdadırlar. Sırasında ise Batı, Yunanlılıkla ve daha sonra Hristiyanlıkla ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu için bugün endüstri devrimini gerçekleştirebilmiştir. Sonuçta Batı'nın hangi açıklamayı benimsediğini kestirmek mümkün olmamaktadır” (Sezer, 1997:51).

Batı'nın Avrupa dışında kapitalizmin gelişmemesiyle ilgili belki de en önemli detaylardan biri de Batı'nın kapitalistleşebilmesinde yatmaktadır. Şöyle ki; Batı'nın kapitalistleşebilmesi, Batı dışı toplumların doğrudan kapitalist gelişme modeli dışında kalması anlamına gelmektedir. Çünkü Batılı kapitalist gelişme modeli, Batı dışı toplumların doğrudan veya dolaylı olarak sömürgeleştirilmesine paralel bir seyrir

izleyerek gelişmiştir. Avrupa'nın Batı dışı toplumlara bizim gelişim seyrimizi takip ettiğiniz veya edebildiğiniz taktirde sizler de kapitalistleşebileceksiniz demesi imkansızlıkları içerisinde barındırmaktadır. Böyle bir gelişim modelinin kabulünde şu atlanmaması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Ya yeryüzünün henüz keşfedilmemiş bakir alanları var ve henüz Batı dışı toplumlar tarafından keşfedilmedi ya da sınırlı yerküre içinde bu tarz gelişme modeliyle zaten az gelişmiş hale getirilen toplumların mevcut gelişim modeliyle refah seviyesi yüksek toplum modelleri geliştirmeleri imkânsızdır.

Bu durum sadece kapitalizmle ilgili tanımlamalarda olmayıp, Batı'nın kendisi dışındaki toplumlarla ilgili olarak yani öteki olarak tanımladığı tüm coğrafya ve alanlara hâkimdir.

Gerçekten de emperyal toplumların girdikleri coğrafyada bir anlamda gelişimin kodlarını değiştirdikleri ortadadır. Batı tarzı gelişim modellerinin bir anlamda askeri güçle veya başka bir ifade ile fiili müdahalelerle ve kurulan kolonilerle olan göbek bağı mesabesindeki ilişki ile ilgili olarak Baykan Sezer'in ifade ettiği gibi “Doğu soygunu Batı'nın zaten özünde bulunmaktadır” (Sezer, 1997:65). bu manada Batı için mevzubahis edilecek bir gelişim seyri, gelişmişlik düzeyi, emperyal Batı dışında kalan toplumların tümü için hayat kaynağının sürekli olarak tüketilmesi şeklinde karşılık bulmaktadır.

Bizler geçmiş, dünyayı algılayışı, ticari örgütlenmesi, akrabalık ilişkileri vs açısından Batının bizlere sunduğu sosyolojik tahlillerin dışında şeylere de ihtiyaç duymaktayız ama bu asla oryantalizm değil aksine bizler tarafından ortaya konulmuş oryantalize edilmemiş yeni bir toplum bilim ile mümkündür kanaatindeyiz

KAYNAKLAR

- ABDULMELİK, Enver (1998), **Krizdeki Oryantalizm**, Çev., Melike Kır, 1. Baskı, s., 7-47, İstanbul.
- ALGAR, Hamid (1998) “Oryantalistlerin Sorunları” Çev., Hatice Babavatan, **Krizdeki Oryantalizm**, 1. Baskı, s., 187-198, İstanbul.
- ARLI, Alim (2004), **Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BOTTOMORE, Tom (1990), “Marxizm ve Sosyoloji”, Editörler: BOTTOMORE, T., ve R. NISBET, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, V yayınları s. 134-164
- BOUTHOU, Gaston (1971), **Toplum Bilimin Tarihi**, Varlık Yayınları, Çev., Cemal Süreyya, İstanbul.
- BOZTEMUR, Recep (2002), “Oryantalizm ve Marksizm”, **Doğu Batı- Oryantalizm-1**, Yıl 5, Sayı 20, Ağustos Eylül Ekim-1 s.135-150.
- BULUT, Yücel (2002), “Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler, **Marife Dergisi, Oryantalizm**, sayı: 3 s.13–38
- BULUT, Yücel (2006), **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Küre yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- BULUT, Yücel (2007), “Oryantalizm”, **Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 33**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÇOŞKUN, İsmail (1997), **Modern Devletin Doğuşu**, Der Yayınları, İstanbul.
- ÇOŞKUN, İsmail (Yayına hazırlayan) (1991), **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet(2002), “Batıdaki İslam çalışmaları Üzerine”, **Marife Dergisi Oryantalizm**, sayı: 3 s.39-52
- DAWSON, Christopher (1997), **Batının Oluşumu**, Çev., Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul.

- DEMİR, Ömer ve Mustafa ACAR (1993), **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- ENGELS, Friedrich (2003), **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Eriş Yayınları
- ESED, Muhammed (1986), **Yolların Ayrılış Noktasında İslam**, Çev., Nesil Yayınları.
- FREYER, Hans (1957), “XIX. Ve XX. Yüzyılların Sosyal Tarihî Üzerine (Aynı Zamanda Marx Sosyolojisinin Bir Tenkidi)”, Sayı:1 s.,39-51
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/832/10507.pdf>
- GARAUDY, Roger (1995), **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, Çev., Cemal Aydın, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- GERTH, H.H ve C.W.MILLS (1998), **Max Weber Sosyoloji Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (1990), “Pozitivizm ve Eleştiricileri”, Editörler: BOTTOMORE, T., ve R. NISBET, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, V yayınları s. 251-298
- GIDDENS, Anthony (1992), **Max Weber Sosyolojisinde Siyaset ve Sosyoloji**, Vadi Yayınları, Ankara.
- GIDDENS, Anthony (1993), **Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş**, Çev., Dr. Ruhi Esengün Dr. İsmail Öğretir, İhtar yayıncılık, İstanbul.
- GODELIER, Maurice(1993), **Asya Tipi Üretim Tarzı**, Çev., Attila Tokatlı, 2. Baskı Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Gulbenkian Komisyonu, (1996), **Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu**, Çev., Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul.
- HÜSEYİN, Asaf(199?), **Batının İslamla Kavgası**, Çev., Mesut Karaşahan, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.,
- HÜSEYİN, Asaf(19??), "Oryantalizmin İdeolojisi", Editörler: HÜSEYİN A., R. Olson, ve C. Kureşi, **Oryantalistler ve İslamiyatçılar**, İnsan Yayınları, s., 15-31
- KALIN, İbrahim (2007), **İslam ve Batı**, İSAM Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- KIZILÇELİK, Sezgin ve Yaşar Erjem (1992), **Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Ağaç Yayınları, Konya.
- KIZILÇELİK, Sezgin (1994a), **Sosyoloji Teorileri**, Yunus emre Yayıncılık, 2. Baskı, C:1 Konya.
- KIZILÇELİK, Sezgin (1994b), **Sosyoloji Teorileri**, Yunus emre Yayıncılık, 2. Baskı, C:2 Konya.
- LÖWITH, Karl (1999), **Max Weber ve Karl Marx**, Çev., Nilüfer Yılmaz, 1. Baskı, İstanbul.
- MARX, Karl (1975), **Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire'i**, Çev., Gülen Fındıklı, 1. Baskı, İstanbul.
- MARX, Karl ve Frederic ENGELS (1994), **Komünist Partisi Manifestosu**, Çev., Ahmet Sarı, Yorum Yayınları, İstanbul.
- MARX, Karl ve Frederic ENGELS (2003), **Seçme Yazılar 1-2**, Eriş Yayınları, İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1983), **Bu Ülke**, Ötüken yay., İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1997), **Sosyoloji Notları**, İletişim yay., İstanbul.
- ÖNCÜ, Doğan (1998), “Sosyal Bilimlerde Yeni Meşruiyet Zemini Arayışları”, Editörler: BORA, T., S., SÖKMEN, ve K., ŞAHİN, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, s.48-52
- ÖZLEM, Doğan (1998), “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, Editörler: BORA, T., S., SÖKMEN, ve K., ŞAHİN, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, s.53-66
- PARLA, Jale (1985), **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- RODİNSON, Maxim (1983), **Batıyı Büyüleyen İslam**, Çev., Cemil Meriç, Pınar Yayınları, İstanbul.

- SAİD, Edward (199?), **Oryantalizm**, Çev., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- SAİD, Edward (1998), **Kültür ve Emperyalizm**, Çev., Nemciye Alpay, Hil Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- SEYYAR, Ali(2007), **İnsan Ve Toplum Bilimleri Terimleri**, 1. Baskı, Drğışim Yayınları, Sakarya.
- SEZER, Baykan(1981), **Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Baykan(1988), **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Çağ Basım.
- SEZER, Baykan (1993), **Sosyolojide Yöntem Tartışmaları**, Mim Matbaacılık, İstanbul.
- SEZER, Baykan(1997), **Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- SİBAİ, Mustafa (1993), **Oryantalizm ve Oryantalistler**, Çev., Mücteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul.
- ŞERİATİ, Ali (1999), **Öze Dönüş**, Çev., Kerim Güney, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TOPSES, Mehmet Devrim (2005) “Baykan Sezer’in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı Ve Max Weber Eleştirisi”, www.sdergi.hacettepe.edu.tr/devrimtopses.pdf
- TUNA, Korkut (1987), **Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TUNA, Korkut (1987), **Batılı Bilginin Eleştirisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TURNER, Bryan (19??), “Oryantalizm ve İslamda sivil Toplum Meselesi” Çev., Bedirhan Muhib, Editörler: HÜSEYİN Asaf, Robert Olson, Cemil Kureşi, **Oryantalistler ve İslamiyatçılar**, 2.Baskı, İnsan Yayınları, s.,35-59

- TURNER, Bryan (1996), “Oryantalizm, Posrmodernizm ve Din”, Çev., Yasin Aktay, Editörler: TOPÇUOĞLU Abdullah, Yasin Aktay, **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, 1. Baskı, Vadi Yayınları, s., 35-55
- TURNER, Bryan S.(1997a), **Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam**, Çev., Ahmet Demirhan, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- TURNER, Bryan S.(1997b), **Max Weber ve İslam**", Çev., Yasin Aktay, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- TURNER, Bryan S.(2001), **Marx ve Oryantalizmin Sonu**, Çev., Çağatay Keskinok, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (1985), **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev., Zeynep Aruoba,” Hil Yayınları.,
- YAVUZ, Hilmi (2002) “Oryantalizm üzerine Bir Giriş Denemesi”, **Marife Dergisi, Oryantalizm**, sayı: 3 s.53-63

ÖZGEÇMİŞ

1976 Ankara doğumlu Ali Çelik, Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde tamamlamıştır. 2001 yılından beri çeşitli eğitim kurumlarında öğretmen ve idareci olarak görev yapmaktadır.